

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

**AŞIRI SAĞIN RADİKALLEŞMESİNİN SINIRLARI: İKİ SAVAŞ ARASI
DÖNEMDE FAŞİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÖKHAN KÜÇÜK

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

**AŞIRI SAĞIN RADİKALLEŞMESİNİN SINIRLARI: İKİ SAVAŞ ARASI
DÖNEMDE FAŞİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÖKHAN KÜÇÜK

DANIŞMAN

Doç. Dr. Klevis KOLASİ

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

GÖKHAN KÜÇÜK

**AŞIRI SAĞIN RADİKALLEŞMESİNİN SINIRLARI: İKİ SAVAŞ ARASI
DÖNEMDE FAŞİZM**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Klevis KOLASI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı:

İmzası:

- 1) Doç. Dr. Klevis Kolasi
- 2) Dr. Öğr. Üy. Atay Akdevelioğlu
- 3) Doç. Dr. Hakan Övünç Ongur

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Klevis Kolasi danışmanlığında hazırladığım “Aşırı Sağın Radikalleşmesinin Sınırları: İki Savaş Arası Dönemde Faşizm (Ankara.2022)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: Eylül 2022

Gökhan KÜÇÜK

TEŞEKKÜR

Öncelikle gerek lisans gerekse de lisansüstü dönemimdeki her sohbetimizde sahip olduğu kıymetli tecrübe ve tavsiyeleriyle hem gündelik yaşamıma hem de akademik kariyerime yönelik samimi tavsiyelerde bulunan, bana olan inancımı ve desteğini her zaman hissettiren, tez yazım sürecimde bana yol gösteren saygıdeğer Danışman Hocam Doç. Dr. Klevis Kolasi'ye saygıyla teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bana kamuya borçlu olduğum bilincini aşılayan ve hayatta ne olursa olsun önce onurlu bir şekilde yaşamak gerektiğini öğreten, öğrencisi olmuş olmaktan gurur duyduğum Mekteb-i Mülkiye'nin kıymetli hocalarına saygılarımı sunuyorum.

Tez savunmamda çalışmaya değerli katkılarda bulunan saygıdeğer hocalarım Dr. Öğr. Üy. Atay Akdevelioğlu ve Doç. Dr. Hakan Övünç Ongur'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Hayatımın son dokuz senesinden beri hem iyi hem kötü günümde hep yanımda bulunan, yorulduğum anlarda gelip bana destek olan, dertlerimi dert edinip çözüm arayan ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen kıymetli dostlarım Haşim Yasin Erşahin ve Mertali Küçükçınar'a sonsuz teşekkür ediyorum. Dilerim ki, yıllar geçse de dostluğumuz baki kalır.

Yurt odasında arkadaşım; Cebeci'de ev arkadaşım ve şimdi de kardeşim olan İbrahim Kesici, sana her şey için teşekkür ederim. Umarım yıllar sonra bile yine sabah kahvaltılarında yorulana kadar muhabbet edebiliriz.

Beraber bu şehrin griliğini tuval edip üstüne rengarenk anılar çizdiğimiz, iyi ki, isimlerinizi teker teker sayarak bitiremeyeceğim kıymetli arkadaşlarım; güzel sohbetleriniz ve tecrübelerinizle hayatıma kattıklarınız ve tez yazım sürecimdeki desteğiniz için teşekkürler.

Lisansüstü eğitimimde çok keyifli ve kaliteli bir ders dönemi geçirmemi sağlayan, daha sonra tez dönemimde samimiyetle bana yardımcı olmaya çalışan kıymetli arkadaşlarım Ceren, Doğu, Elif Şeyma, Fatih, Mustafa, Numan, Senem ve Selin'e destekleri için teşekkür ediyorum.

Tanıştığımızdan beri bana hayatın bilmediğim yönlerini gösteren, benimle üzüлp sevinen, maddi ve manevi olarak bana hep destek olmaya çalışan, birlikte vakit geçirip sohbet etmekten zevk aldığım Deniz'e sonsuz teşekkürler. Tanıştığımız için çok mutluyum.

Son olarak kıymetli ailem, senelerdir aramızdaki yüzlerce kilometreye rağmen sevginizi hemen yanı başımda hissettirdiğiniz, hedeflerim ve hayallerim uğruna ne yapmak istersem isteyeyim maddi ve manevi desteğinizle yanımda olduğunuz için teşekkür ederim. Evladınız/kardeşiniz olmaktan dolayı çok mutlu ve gururluyum. İyi ki varsınız.

Gökhan Küçük

Eylül 2022

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....iv

İÇİNDEKİLERvi

KISALTMALARix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAĞ VE AŞIRI SAĞ SİYASET VE KAVRAMLARIN ORTAYA ÇIKTIĞI

TARİHSEL BAĞLAM

I. TOPLUMSAL HİYERARŞİLERİN VE EŞİTSİZLİĞİN DOĞALLIĞI
SAVUNUSU: SAĞ İDEOLOJİ 7

II. DEĞİŞİME KARŞI DÜZEN YA DA TECRİDİ DEĞİŞİM SAVUNUSU:
GELENEKSEL MUHAFAZAKARLIK..... 9

III. TOPLUMSAL HİYERARŞİYİ YENİDEN POPÜLER KILMA GİRİŞİMİ
OLARAK AŞIRI SAĞ..... 11

A. Aşırı Sağın Kavramsallaştırılması 12

B. Muhafazakar Modernleşmenin Temel Özellikleri 16

IV. MODERNİTEYE VE KAPİTALİZMİN ÇELİŞKİLERİNE BİR TEPKİ
OLARAK AŞIRI SAĞ SİYASETİN ORTAYA ÇIKIŞI 19

A. Aydınlanmaya İlk Karşı Çıkış: Muhafazakâr Tepkiler..... 19

1. Aksi Tesir Tezi.....	20
2. Boşunalık tezi.....	22
3. Tehlikeye Atma Tezi.....	23
B. Aşırı Sağın Ortaya Çıkış Sürecinde Kırılma Noktası: 1848 Devrimleri	25
C. Uzun Buhran ve Aşırı Sağın Nesnel Koşullarının Ortaya Çıkması.....	31
D. Kapitalizmle Aşırı Sağ Arasındaki İlk Antagonizma: Romantik Anti-Kapitalizm ve Gerici Modernleşme	36

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL OLARAK FAŞİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DEVRİMCİ BİR UNSUR OLARAK FAŞİZM (?)

I. LİBERAL GELENEĞE GÖRE FAŞİZM.....	40
A. Tarihsel Olarak Faşizmi Ortaya Çıkaran Koşullar	40
1.Rasyonalizmden İrrasyonalizme Geçiş ve Birey Algısının Değişimi	40
2. Burjuvazinin Karşı-Devrimci Bir Aktöre Dönüşümü	47
3. Sosyal ve Ekonomik Yıkımın Sorumlusu Olarak Birinci Dünya Savaşı .	48
4. Siyasi Liberalizmin Çöküşü	49
5. Toplumun Ekonomik Kaygılarının Giderilmesi Planının Çökmesi: 1929 Buhranı.....	50
B. Aydınlanma Geleneğinin ve Kitlesele Siyasetin Ürünü Olarak Faşizm(?) ...	53
1. Burjuva Siyasi Kültürünün Reddi Olarak Faşizm.....	53
2. Kültürel Bir Hareket Olarak Faşizm.....	55
3. Palingenetik Ultra-milliyetçilik Temelli Faşizm	57
4. Kapsayıcı ve Karşılaştırmacı Bir Olgu Olarak Faşizm.....	59
5. Bir İdeoloji Olarak Faşizm.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDINLANMA KARŞITLIĞI GELENEĞİNİN BİR ÜRÜNÜ OLARAK FAŞİZM

I. TOPLUMSAL HİYERARŞİLERİ YIKMAK YA DA MODERNİTENİN KOŞULLARINDA YENİDEN TESİS ETMEK: DEVRİM VE KARŞI DEVRİM	65
A. Toplumsal Yapının Hızlı, Ani ve Şiddetli Dönüşümü ve Toplumsal Hiyerarşilerin Yıkımı: Devrim	65
B. Toplumsal Hiyerarşilerin Modernite Koşullarında Yeniden İnşası Girişimi: Karşı Devrim.....	67
C. Gerici Muhafazakar Modernleşme Olarak Faşizm	69
1. Karşı Devrimci Siyasi Bir Proje Olarak Faşizm	71
2. Siyasal Koşulların Bileşimi Olarak Faşizm	73
II. FAŞİZMİN RADİKALLEŞMESİNİN SINIRLILIKLARI	74
A. Faşizmin Sınırlılıkları.....	75
1. Faşizmin Kapitalizm Karşıtlığının Sınırları	75
1. Faşizmin Parlamentor Demokrasiyi İmha Girişimi.....	79
2. Aşırı Sağ ile Faşizm Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar	81
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	90
ÖZET	103
ABSTRACT	104

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	Aktaran
BHE	Yurtsuzlar ve Mülksüzler Birliği
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DG	Alman Topluluğu
DRep	Alman Sağı Partisi
Et al.	Ve diğerleri
Ibid.	Adı geçen eser
SRP	Sosyalist Reich Partisi
WAV	İktisadi Bütünleşme Partisi

GİRİŞ

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılış süreci (Brexit) ve Donald Trump'ın ABD başkanlığına seçilmesi dünyada siyasi bir deprem yarattı. Buna ek olarak son on yıldır Avrupa'da "aşırı sağ" partilerin iktidarda söz sahibi olmaya başlaması, artık aşırı sağ siyasetin merkez siyasetin yerini almaya başladığına dair yorumları da beraberinde getirdi. Aşırı sağ siyasetin hem AB düzeyinde hem de ulusal düzeyde karar verme süreçlerinde etkili olmaya başlamasıyla birlikte AB'nin demokrasi açığı ve Avrupa şüpheliği gibi yapısal krizlerini derinleştirme potansiyelinin artması, aşırı sağ anlamaya yönelik çabaların artmasına neden oldu.

Yaşanan siyasi gelişmelerin sonucunda hakim literatür aşırı sağ ideolojik sınıflandırmalar, karşılaştırmalı seçim performansları ve onun Avrupa entegrasyonuna, küreselmeye, farklı yaşam biçimlerine karşıtlığını mobilize edebilme yeteneği çerçevesinde ele almaktadırlar.¹ Buna ek olarak hakim literatürde aşırı sağın ne olduğuna ve neyi içerdiğine odaklanılmaktadır.² Son olarak da aşırı sağ daha geniş bir perspektifte faşizm çerçevesinde açıklanmakta ve günümüz aşırı sağ da post-faşizm sonrasında değerlendirilmektedir.³

¹ Richard Saull et al., "The Longue Durée of the Far-Right: An Introduction", Richard Saull et al. (der.), *The Longue Durée of the Far-Right An International Historical Sociology*, New York, Routledge, 2015, s.3.

² Örnek çalışmalar için bkz; Piero Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe*, New York, Oxford University Press, 2004; Roger Eatwell, "Introduction: The New Extreme Right Challenge", Roger Eatwell ve Cas Mudde (der.), *Western Democracies and the New Extreme Right*, London, Routledge, 2008; Paul Hainsworth, *the Extreme Right in Western Europe*, London, Routledge, 2008; Diethelm Prowe, " 'Classic' Fascism and the New Radical Right: Comparisons and Contrasts", *Contemporary European History*, Cilt:3, No 3, 1994, s.289-313; Ruth Wodak et al., *Right Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, London, Bloomsbury, 2013; Cas Mudde, "Who's Afraid of the European Radical Right?", *Dissent*, Cilt 58, No 4, 2017, s.7-11; Piero Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe*, New York, Oxford University Press, 2003.

³ Örnek çalışma için bkz: Roger Griffin, "Interregnum or endgame? The radical right in the 'post-fascist' era", *Journal of Political Ideologies*, Cilt 5, No 2, 2000, s.163-178; Roger Eatwell, "Populism and Fascism", Paul Taggart ve Cristobal R. Kaltwasser (der.), Oxford, Oxford University Press, 2017; Roger Eatwell, "On Defining the 'Fascist Minimum': The Centrality of Ideology", *Journal of Political Ideologies*, Cilt 1, No 3, 1996, s.303-319.

Bu girişimler aşırı sağın liberal demokrasiyi nasıl bir çıkmaza götürdüğü konusunda değerli ampirik çalışmalar sunmuşlardır. Fakat bu yaklaşımlar aşırı sağın anlaşılması konusunda yeterli düzeyde katkı sağlamamaktadır. Nitekim söz konusu çalışmalar günümüzde çok ciddi bir tehdit olarak karşımızda duran aşırı sağın anlaşılması konusundaki tartışmaları adlandırma ve sınıflandırma gibi dar bir çerçeve içinde gerçekleştirmekte ve aşırı sağın tarihsel kökenlerini ortaya koymamaktadır.

Bu çalışmada ise aşırı sağ kavramı ve özel olarak onun en radikal biçimi olan faşizm tarihsel olarak incelenecektir. Bu bağlamda özellikle ele alınacak olan konu ise aşırı sağın en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizmdir. Nitekim aşırı sağın yükselişi, milliyetçilik, ırkçılığın artışı ve demokrasi sorunu ve benzeri güncel olgu ve tartışmaları geçmiş dönemlerle birlikte okumanın çağımızın en önemli politik ve toplumsal krizlerinden birisi olarak ortaya çıkan aşırı sağı anlamaya yardımcı olacağı kadar, böyle bir krizin anlaşılıp çözülmesinin gerekliliği karşısında, aşırı sağın iki savaş arası dönemdeki tahrip edici etkilerinin ortaya konmasının bir uyarıcı niteliği taşıyacağı düşünülmektedir. Kaldı ki Neocleous'un da belirttiği gibi faşizm hakkındaki her argüman zorunlu olarak modernizmin ve dolayısıyla da kapitalizm ve demokrasinin doğasıyla bir yüzleşmeyi gerektirir; faşizmi 1945 ile sona erdirmek onun modernitenin bir özelliği olduğunu görmeyi başaramadığı için faşizmin ölmemiş olduğunu görmeyi de engellemektedir.⁴

Faşizme ilişkin çalışmalarda temelde iki genel yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki faşizmi burjuva iktidarını yıkmak için devrimci bir hareket olarak gören yaklaşımdır.⁵ Bu çerçevede hareket eden düşünürlere göre faşizm kavramının kökenleri Aydınlanma dönemine kadar uzanmaktadır. Diğer taraftan faşizmi

⁴Mark Neocleous, *Faşizm*. Çev. Doğan Barış Kılınç, İstanbul, Nota Bene, 2018, s.12-13.

⁵ Örnek çalışmalar için bkz: Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism*, çev: Leila Vennewitz, New York, Mentor Books, 1969; Michael Mann, *Fascist*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

karşı-devrimci bir hareket olarak ele alan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre ise faşizmin tarihsel kökenleri Aydınlanma karşıtlığına dayanmaktadır. Çalışmada faşizmin kökenlerinin Aydınlanma karşıtlığına dayandığı ve dolayısıyla da aşırı sağın uç bir biçimini oluşturduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Fransız Devrimi'nin sonucunda toplumsal hiyerarşilerin sorgulanır hale geldiği bir dönemde toplumsal hiyerarşilerin yeniden inşa edilmesini sağlama girişimi aşırı sağın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶ Devrim'in en iyi öğrencisi olarak ortaya çıkan aşırı sağ toplumsal hiyerarşilerin iddia edildiği gibi doğal olarak bulunmuş olsa, onun değişmesinin mümkün olamayacağını öğrenmiş ve modernleşmenin kaçınılmaz olarak kabul edildiği koşullar altında toplumsal hiyerarşilerin nasıl yeniden inşa edilebileceği sorusuna yanıt aramıştır.⁷ Bu soruna bir yanıt olarak eşitsizliği yeniden kurmayı amaçlamıştır. Bunun en somut örneği ise iki savaş arası dönemde tecrübe edilen faşizm dönemidir. Aşırı sağ iki savaş arası on dokuzuncu yüzyılda ilk kez toplumsal hiyerarşileri yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bunun ortaya konması için aşırı sağın tarihsel olarak ele alınması gerekmektedir.

Çalışmada aşırı sağın tarihsel olarak ele alınırken Richard Saull'un yaklaşımı benimsenecektir. Richard Saull aşırı sağın kökenlerini on dokuzuncu yüzyıla dayandırmakta ve aşırı sağın açıklanabilmesi için uluslararası yapı olarak eşitsiz kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kriz ve dönüşüm anları çerçevesinde bir analiz yapılması gerektiğini ifade etmektedir.⁸ Bu çerçevede sistem düzeyinde bir analiz yapıldığında aşırı sağ kavramı tarihsel olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda kapitalizmin krizlerinden sonra ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bakıldığında kapitalizmin

⁶ Detaylı çalışma için bkz. Joseph V. Femia, *Against The Masses: Varieties of Anti-Democratic Thought Since The French Revolution*, New York, Oxford University Press, 2001.

⁷ Detaylı çalışma için bkz. Corey Robin, *Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Donald Trump*, New York, Oxford University Press, 2018.

⁸ Richard Saull, "Capitalist Development and the Rise and 'Fall' of the Far-Right", *Critical Sociology*, Cilt 41 No 4-5, 2015, s.2.

krizlerinden hemen sonra aşırı sağ, muhafazakar karşı-devrimci bir nitelikte ortaya çıkmıştır.⁹

Aşırı sağ on dokuzuncu yüzyılda ve iki savaş arası dönemde kapitalizmin bir krizi olarak ortaya çıksa da kapitalizme bir ekonomik sistem olarak karşı çıkmamıştır; kapitalizmin sadece kültürel boyutuna karşı çıkmaktadır. Aşırı sağ radikal bir unsur olarak ortaya çıkmış olsa da onun radikalliğinin belli sınırları söz konusudur. Bu çerçevede çalışmanın araştırma sorusu şu şekilde oluşturulmuştur: Tarihsel düzlemde radikal bir unsur olarak ortaya çıkan aşırı sağın ve on uç biçimi olan faşizmin radikalliğinin sınırlılıkları nelerdir? Bu soruya somut bir yanıt ortaya koyabilmek için iki savaş arası dönemde aşırı sağın en radikal biçim olarak ortaya çıkan faşizm dönemi ele alınacaktır.

Aşırı sağın radikalizminin sınırı özel mülkiyet olmuştur. Çalışmada faşizmin kapitalizme bir meydan okumadığı, kapitalizmle zayıf bir antagonizma kurmuş olduğu ve özel mülkiyetin korunmasını ve mevcut sınıfsal yapıları korumaya devam ettiği, kapitalizmle kurulan bu zayıf antagonizmanın tarihsel olarak aşırı sağın ortaya çıkışında da söz konusu olduğu, bu dönemde aşırı sağın kapitalizmi kültürel düzlemde eleştirdiği ve onu dönüştürmeye çalışmadığı ortaya konacaktır. Özetle aşırı sağın hem on dokuzuncu yüzyılda hem de faşizm döneminde kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıktığı ve fakat ona karşı bir meydan okumadığı, tepkisinin de belirli bir düzlemle sınırlı kaldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ilk olarak aşırı sağ kavramının hakim literatürde nasıl tanımlandığına yer verilecek ve ardından aşırı sağın çalışmada nasıl ele alındığına değinilecektir. İkinci olarak ise tarihsel olarak aşırı sağın ortaya çıkışını

⁹ Sandra Halperin, “The Far Right in Modern World History”, *Globalizations*, 2021.

sağlayan unsurlara değinilecektir. Bu çerçevede muhafazakar tepkiler, 1848 devrimleri ve Uzun Buhran dönemi ele alınacak, bu kavramların aşırı sağın ortaya çıkışı açısından oynadıkları role değinilecektir. Bu bölümde son olarak ise “romantik anti-kapitalizm kavramına değinilecektir. Romantik anti-kapitalizm kavramı aşırı sağın sisteme yönelik eleştirisini kültürel bir zeminde gerçekleştirmesinin temellerini oluşturmaktadır. Kapitalizmin krizi sonucunda kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıkan aşırı sağ, tepkisini kültürel düzlemle sınırlı tutmuş ve kapitalizme bir meydan okuma gerçekleştirmemiştir.

İkinci bölümde ise aşırı sağın en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizm kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışını sağlayan dinamiklere ve faşizm kavramını devrimci ve dolayısıyla da Aydınlanma geleneğinin bir ürünü olarak ele alan yaklaşımlara yer verilecektir. Bu çerçevede bu bölümde ilk olarak faşizmin tarihsel olarak ortaya çıkışında Romantik anti-kapitalizmin birey algısını değiştirmesi, Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım, küçük burjuva sınıfının oynadığı rol, siyasi liberalizmin çöküşü ve son olarak da 1929 Bunalımı ele alınacaktır. İkinci olarak ise faşizmi devrimci bir unsur olarak değerlendiren yaklaşımlara yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ise faşizm kavramının karşı-devrimci ve siyasi bir proje olarak ele alınacak ve dolayısıyla da Aydınlanma karşıtı geleneğin bir ürünü olduğu tezi ortaya konacaktır. Bu çerçevede ilk olarak devrim ve karşı devrim kavramları ele alınacak, daha sonra buradan hareketle faşizmin gerici muhafazakar modernleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkışına değinilecektir. İkinci olarak ise faşizmi siyasi bir proje ve karşı-devrimci bir unsur olarak ele alan yaklaşımlara yer verilecektir. Bu bölümde üçüncü olarak aşırı sağın en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizmin kapitalizm karşıtlığının ve parlamenter demokratik kurumlarla olan ilişkilerinin sınırlılıkları ele alınacak ve onun radikalizminin sınırlarının özel mülkiyet ilişkilerinin ve toplumsal hiyerarşilerin

korunması olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak da aşırı sağ kavramı ile faşizm arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenecektir.

.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAĞ VE AŞIRI SAĞ SİYASET VE KAVRAMLARIN ORTAYA ÇIKTIĞI TARİHSEL BAĞLAM

I. TOPLUMSAL HİYERARŞİLERİN VE EŞİTSİZLİĞİN DOĞALLIĞI SAVUNUSU: SAĞ İDEOLOJİ

On altıncı yüzyılda yaşanan Mezhep Savaşları ve on yedinci yüzyılda yaşanan Otuz Yıl Savaşları'nın ardından Avrupa'da görece iç politik istikrar ve barışın sağlanmasına eşlik eden bilimsel devrimle birlikte tarihsel ilerleme fikrinin ortaya çıkması Aydınlanma dönemini ifade etmektedir.¹⁰ Aydınlanma aynı zamanda ideolojilerin gelişimini mümkün kılmıştır.¹¹ Pek çok farklı tanımlamaya sahip olan ideoloji kavramını doğru ve yanlış bilme; çarpıtma gibi anlamlar çerçevesinde ve fikirlerin gerçek olup olmamasından ziyade onların toplumsal yaşamdaki işlevleri çerçevesinde ele alan iki farklı gelenek söz konusudur.¹² İdeolojileri kategorize etmek amacıyla ortaya konan yaklaşımlardan birisi de sağ- sol ayrımı olmuştur. Böyle bir ayrımın belirginleşmesi Fransız Devrimi ile mümkün olmuştur. Buna göre Fransız Kurucu Meclisi'nde kralın veto hakkı dahil birçok hakkının sınırlandırılması gibi taleplere ek olarak birtakım demokratik taleplerde bulunan ve kralın koltuğuna göre sol tarafta kalanlar sol'u temsil ederken, söz konusu tartışmalarda kraldan ya da kökten olmayan değişimden yana tavır alanlar ise sağ'ı temsil etmektedir. Ezcümle sağ değişim karşında statükoyu korumayı ya da aşamalı bir değişimi savunurken sol ise kökten bir değişimi savunan ideoloji anlamına gelmektedir.

¹⁰ Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, çev: Yasemin Tezgiden, İstanbul, İletişim, 2013, s.37-38.

¹¹ İdeoloji kavramına ilişkin pek çok tanımlama söz konusudur. Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev: Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, İstanbul, Evrensel Yayın Basım, 2013; Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev: Mehmet Okyayuz, Ankara, Nika Yayınevi, 2016; Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri; Felsefe ve Politika Sorunları*, çev: Adnan Cemgil, İstanbul, Belge Yayınları, 2014.

¹² Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev: Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, s.19.

Geleneksel sol-sağ spektrumunda ideolojiler soldan sağa şu şekilde yerleştirilmektedir: Komünizm, Sosyalizm, Liberalizm, Muhafazakarlık ve Faşizm.¹³ On dokuzuncu yüzyılda sağ- sol ayrımı temelde gericilik ve devrimcilik çerçevesinde ele alınmıştır. Sol eski rejimi yıkıp halkın egemenliğini kurmaya çalışırken siyasi yapılar dışında geleneksel yapıları da dönüştürmeyi; nihayetinde de eşitlikçi bir yapı kurmayı amaçlamıştır.¹⁴ Sağ ise siyasi ve sosyal yapıların korunmasını amaçlamaktadır. Aydınlanma ve özellikle de Fransız Devrimi sonucunda siyasal ve sosyal sistemlerde demokrasi ve eşitlik çerçevesinde halk egemenliğini öne çıkaran gelişmelere karşı sağ elde edilen kazanımlar yerine eski yapıları getirmeye çalışmış ve devrimci bir niteliğe bürünmüştür. Sağın ilerleme karşısında verdiği tepkinin aşırılışması, onun bir biçimi olarak aşırı sağın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Norberto Bobbio solcuyu insanları ayıran şeylerden çok onları birleştiren ortak şeyleri düşünen kişi olarak ve sağcıyı ise bir insanı diğerinden ayırmanın onları birleştirenden politik olarak daha önemli gören kişi olarak gören varsayımdan hareket ederek sağ ve sol arasındaki farklılığı ortaya koymuştur; buna göre sol için eşitlik kural ve eşitsizlik istisna oluşturmakta ve aynı zamanda her türlü eşitsizlik formu için bir şekilde neden göstermek zorunlu iken sağ için eşitsizlik kuraldır ve eğer farklılıklar arasında bir eşitlik ilişkisi kabul edilmek zorunda ise buna gerekçe gösterilmelidir.¹⁵

Aşağıda, sağın aşırılışmasından önemli bir rol oynayan ve onun bir biçimi olan Muhafazakar ideolojiye yer verilecektir. Muhafazakarlığın kimi özellikleri ve değişim karşısında verdiği tepkiler tarihsel olarak aşırı sağın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

¹³ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, çev: Ahmet Kemal Bayram et al, Ankara, Adres Yayınları, 2013, s. 33.

¹⁴ Geoff Eley, *Demokrasiyi Kurmak: Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000*, çev Ahmet Yiğit Güney, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2007, s. 58.

¹⁵ Norberto Bobbio, *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev: Zühal Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi, 1999, s.22

Muhafazakarlık kavramına değindikten sonra aşırı sağ kavramına değinilecek ve daha sonra onun muhafazakarlık ile benzerlik ve farklılıkları ele alınacaktır.

II. DEĞİŞİME KARŞI DÜZEN YA DA TECRİDİ DEĞİŞİM SAVUNUSU: GELENEKSEL MUHAFAZAKARLIK

Fransa’da kapitalistleşme süreci sonucunda, köylülerin özellikle on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe yoksullaşmalarına verdikleri bir tepki olarak ortaya çıkan isyanlar sonrasında kralın yerleşik kesimlere karşı köylüleri koruma girişimi, devlet ile aristokrasi arasında “köylü artığının rant ile vergiler arasındaki dağılımı” çerçevesinde gelişecek olan çatışmanın başlangıç noktasını ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Kral, savaşların mali yükünü finanse edebilmek için “resmi mali görev satışları” gerçekleştirmiş, ortaya çıkan makam parlamenterlerin maddi olarak varlığının birer garantisi haline geldiği için kralın bu konuda düzenleme yapma girişimlerine karşı parlamenterler, bu makamı sağlayanın da kral olduğu düşüncesi nedeniyle, “ılımlı ve kısmi bir muhalefet” göstererek bu alandaki kazanımlarını korumuşlardır.¹⁷ Ezcümle, bu süreçle birlikte köylü artığından daha çok parlamenterlerin faydalandığı bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak “1730’lardan sonra tarımsal fiyatlarda yaşanan yükselme”¹⁸ sadece aristokrasinin daha da zenginleştiği, daha sonra “üçüncü tabaka”¹⁹ olarak adlandırılacak grubun “hiçbir şey” oluşunun derinleştirdiği ve savaş harcamalarının hala karşılanamadığı bir durum yaratınca, parlamenterlerden de vergi toplanması fikri ortaya çıkmıştır. Parlamenterler yine “ılımlı” bir tepki göstererek Mayıs 1789’da parlamentonun toplanmasını istemiştir. Toplanan parlamentoda Üçüncü Meclis’in kendini “Ulusal Meclis” ilan edip bunu Kral’a kabul ettirmesi Fransız Devrimi’nin ortaya çıkışına imkan vermiştir.

¹⁶ Colin Mooers, *Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu: Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya’da Kapitalizmin Yükselişi*, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s.60-66.

¹⁷ Ibid., s.66-68.

¹⁸ Ibid., s.70.

¹⁹ Emmanuel Joseph Sieyes, *Üçüncü Sınıf Nedir?*, çev: İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Sonuçları itibariyle insanlık tarihi açısından bir dönüm noktasını teşkil eden Fransız Devrimi aynı zamanda muhafazakâr ideolojinin ortaya çıkması için gerekli olan siyasi ortamı yaratmasıyla da bir başka dönüm noktasını oluşturmaktadır. Nitekim aşırı sağına ortaya çıkışı açısından uygun ortamı yaratan “muhafazakâr tepki”, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan dinamiklerin bir ürünüdür. On sekizinci yüzyılda başlayan Aydınlanma zihniyetine yönelik eleştirilerin, Aydınlanma’nın bir ürünü olan ve değişimin sürekliliğine ve egemenliğin halka ait olduğunu vurgulayan Fransız Devrimi’yle birlikte tutarlı bir ideoloji haline gelmesi muhafazakârlığın ortaya çıkışını ifade etmektedir.

“Muhafazakâr fikirler, birçok açıdan Fransız Devrimi ile sembolleştirilen siyasi, sosyal ve iktisadi değişimdeki gidişe bir tepki olarak”²⁰ ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlık, Fransız Devrimi ve onun ilerleme ve egemenliğin halka ait olduğu gibi ilkelerini felaket olarak görmektedir. Muhafazakârlığın ilerleme karşısında mesafeli, hatta eleştirel bir tutum alması muhafazakârlığın temel gerilimini oluşturan değişim ile insanların istikrar ve düzen arayışı arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır.²¹

Muhafazakârlık toplumu bir organizma olarak kabul eden; onu oluşturan din, aile, gelenek gibi temel kurumların korunmasını öngören, radikal ve devrimci değişim önerilerine karşı tedrici değişimi tercih eden, tarihten, tecrübeden bağımsız akıl yürütmeye dayalı rasyonalist siyaseti ve onunla ilişkili olarak toplum mühendisliğini reddeden bir düşünce geleneği ve bir ideolojidir.²² Genel olarak muhafazakâr dünya görüşünün oluşturuca ilkeleri dört başlık altında ele alınmaktadır: İnsanın kusurlu bir varlık olduğu inancı, organik toplum anlayışı, gelenekçilik ve siyasal şüphecilik.²³

²⁰ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s.83.

²¹ Ahmet Murat Aytaç, “Dünya Görüşü ve İdeoloji”, Yüksel Taşkın (ed.), İstanbul, İletişim, 2015, s.117.

²² Bekir Berat Özipek, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.), *Modern Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, İstanbul, İletişim, 2006, s.68.

²³ Aytaç, “Dünya Görüşü ve İdeoloji”, s.116-117.

Muhafazakâr gelenek “organik” bir yapı olarak ele aldığı toplumun salt akla dayalı devrim gibi “bütüncül” bir ilerlemeden ziyade aşamalı olarak ilerlemesi fikrini savunmaktadır. Muhafazakârlık bireyi tek başına kusurlu, yetersiz ve içinde bulundukları aile; sınıf, grup ve özellikle toplum sayesinde anlam kazanan bir unsur olarak ele almaktadır. Bu bağlamda birey “ödev ve yükümlülük bağları” sayesinde bir arada olan, bir “organizma” olarak toplumun dışında var olamayacaktır.²⁴

Muhafazakâr düşünce “Tanrı vergisi” olarak gördüğü gelenek ve kurumların toplumsal ihtiyaçlara cevap verememesi durumunda yenilenmesi ya da ortadan kaldırılması gerektiğine ilişkin liberal görüşe karşı çıkmaktadır.²⁵ Muhafazakâr yaklaşımda hiyerarşi kavramı da önemli bir yere sahiptir. Fransız Devrimi’nin ortaya koyduğu egemenliğin halka ait olduğu fikri ve eşitlikçilik gibi birtakım liberal değerler, sosyal yapıların yani; hiyerarşinin sona erişini ifade etmesi bakımından muhafazakârlar için arzulanabilir bir durum değildir ve bu yüzden de söz konusu değerlere karşı gelinmiştir.

III. TOPLUMSAL HİYERARŞİYİ YENİDEN POPÜLER KILMA GİRİŞİMİ OLARAK AŞIRI SAĞ

Aydınlanma ve onun bir ürünü olarak ortaya çıkan Fransız Devriminin ortaya koyduğu aklın üstünlüğü ve ilerleme fikrine yönelik eleştirilerin tutarlı bir hal almaya başlamasına ek olarak on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler sağın aşırılaşmasına imkan vermiştir. Bu bölümde ilk olarak aşırı sağ kavramı ele alınacak ve ardından tarihsel olarak aşırı sağın ortaya çıkmasını sağlayan dinamikler bağlamında muhafazakar tepkilere, 1848 devrimlerine, Uzun Buhran dönemine ve son olarak da Romantik-anti kapitalizme değinilecektir.

²⁴ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s.90-91.

²⁵ Ibid, s.86.

A. Aşırı Sağın Kavramsallaştırılması

Batı Avrupa’da tarihsel olarak kimi dönemlerde etkisini daha belirgin bir şekilde gösteren aşırı sağ ideoloji 1980’lerle birlikte yeniden güç kazanmış ve bunun bir sonucu olarak da aşırı sağ anlamaya yönelik ilgi artmaya başlamıştır. Bu artan ilgiyle birlikte “aşırı sağ kimin veya neyin oluşturduğuna yönelik tartışmalar çoğu son dönem çalışmalarında baskın hale gelmiştir”²⁶. Söz konusu tartışmalar sırasında bu çalışmada “aşırı sağ” olarak ifade edilen kavram, “aşırı sağ”²⁷, “radikal sağ”²⁸, “popülist radikal sağ”²⁹, “radikal sağ popülizm”³⁰ gibi pek çok şekilde isimlendirilmiştir. Terminolojik olarak adlandırma konusunda ortaya çıkan bu çeşitlilik benzer şekilde tanımlama konusunda da karşımıza çıkmaktadır.

Aşırı sağ “popülist radikal sağ” olarak ifade eden Cas Mudde, bunun üç temel özelliği içerisinde barındırdığını ifade etmektedir: “nativizm”, “otoriterizm” ve “popülizm”.³¹ Otoriterizm kavramının otoriteye yönelik ihlallerin ağır bir şekilde cezalandırılacağı katı bir biçimde düzenlenmiş topluma olan inancı ifade ettiğini vurgulayan Cas Mudde, popülizm kavramının ise toplumu nihayetinde “saf insanlar” ve “yozlaşmış seçkinler” olarak iki homojen ve antagonist gruba ayıran ve siyasetin “genel iradenin” bir ifadesi olması gerektiğini savunan “ince merkezli” bir ideoloji olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.³² Ayrıca Cas Mudde, farklı grupların ideolojilerini farklı şekilde ifade etmesi, “kendi halklarını” çeşitli formlarda tanımlaması ve çok çeşitli motivasyon ve ön kabullere dayanarak farklı “düşmanları” hedef alması

²⁶ Richard Saull et al., “The Longue Durée of the Far-Right: An Introduction”, s.3.

²⁷ Kai Arzheimer ve Elisabeth Carter “Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success”, *European Journal of Political Research*, Cilt 45, No 3, 2006, s.419–443.

²⁸ Michelle Hale Williams, *The Impact Of The Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

²⁹ Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

³⁰ Hans- Georg Betz, *Radical Right-wing Populism In Western Europe*, London, Palgrave Macmillan, 1994.

³¹ Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, s.22.

³² Cas Mudde, “Introduction to the populist radical right”, Cas Mudde (ed.), *The Populist Radical Right: A reader*, New York, Routledge, 2017, s. 25-26.

durumunun aşıkâr olduğunu, ancak her halükarda tüm aşırı sağ partilerin ideolojik özlerinin bir parçası olarak en azından söz konusu üç özelliği paylaşacağını ifade etmektedir.³³ Milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının bir kombinasyonunu içeren nativizm kavramı ise , devletlerin yalnızca “yerli grubun” (ulusun) üyeleri tarafından oluşması gerektiğini ve hem kişiler hem de fikirler bakımından “yerli” olmayan unsurların homojen ulus-devlet açısından bir tehdit oluşturduğunu ifade eden ideolojidir.³⁴

Aşırı sağ literatürüne katkıda bulunan bir başka isim olan Hans-Georg Betz, çağdaş radikal sağ ideolojilerin çoğunluğunun “radikal sağ popülizm” olduğunu ifade etmektedir.³⁵ Ona göre radikal sağ popülist partilerin çoğunluğu, birey ve ekonomi üzerine klasik liberal bir pozisyonu, aşırı ve entelektüel “yeni sağın” sosyo-politik gündeminin bazı unsurlarıyla harmanlama eğilimindedir; bu eğilimini toplumsal gelişmelerin yönü ve genel olarak siyasi sistem konusunda hayal kırıklığına uğramış seçmenlere basitleştirilmiş bir biçimde sunmaktadır.³⁶

Aşırı sağ kavramına ilişkin radikalizm veya popülizm çerçevesinde yapılan tanımlamalara ek olarak adlandırma konusunda bir başka yaklaşım da aşırı sağı faşizm kavramı çerçevesinde ele almak olmuştur. Bu bağlamda aşırı sağın faşizmin yeni bir hali olup olmadığına yönelik kimi çalışmalar söz konusudur. Nitekim Roger Griffin ve Piero Ignazi gibi kimi yazarlar, aşırı sağ partileri daha çok söz konusu yaklaşım çerçevesinde ele almaktadırlar. Griffin 1945 sonrasında görülen radikal sağ ile iki savaş arasında dönemde etkisini gösteren faşizmi besleyen ideolojik kaynaklardaki ortaklıklara işaret etmekte, ancak radikal sağda meydana gelen en önemli gelişmenin faşizmin parametrelerinin dışında, “etnokratik liberalizmin yayılmasında”, gerçekleştiğinin ileri

³³ Ibid., s.23.

³⁴ Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, s.22.

³⁵ Betz, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe* s.138.

³⁶ Ibid., s.4.

sürebileceğini ifade etmektedir.³⁷ Etnokratik liberalizmin ideolojik aşırılık ile demokratik anayasacılığın bir karışımı olması sebebiyle çok daha tehlikeli olduğunu söyleyen Griffin'e göre, popülist radikal sağ kendini gizleyebilme kabiliyetine sahip olması nedeniyle liberal demokrasi için faşizmden daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır.³⁸

Piero Ignazi aşırı sağ partilerin tanımlanması konusunda bir yandan aşırı sağ partilerin ortak özelliklerinin tanımlanması, diğer yandan da aşırı sağ partiler ile muhafazakâr partiler; mezhep partileri ve orta yolcu liberal partiler arasında kesin çizgilerin belirlenmesi olmak üzere iki ayaklı bir problemin varlığına işaret etmektedir. Ignazi aşırı sağ partileri tanımlarken bu problemi aşabilmek amacıyla bir partinin siyasi spektrum içindeki yeri; ideolojisinin faşizme göndermede bulunması ve siyasi sisteme karşı tutumu olmak üzere üç kriter üzerinden bir analiz ortaya koymuştur.³⁹ Bir partinin siyasi spektrum içinde daha fazla sağda yer almasının onun aşırı sağ parti olarak tanımlanması için yeterli olmayacağını ifade eden Ignazi 'ye göre, buna ek olarak siyasi sisteme karşıt bir konuma sahip olmasının yanında ideolojilerinin de faşizme göndermede bulunması durumunda bir partinin aşırı sağ parti olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir.⁴⁰ Aşırı sağın ideolojik temelini faşizm aracılığıyla oluşturulduğunu vurgulayan Ignazi söz konusu partilerin faşizmin neredeyse oybirliği ile aşırı sağın ideolojisi olarak kabul edilen tek ideoloji olması; faşist ideolojinin muhafazakâr düşünceden farklı olması ve bir ölçüde ondan yabancılaşması ve son olarak da aşırı sağ partilerin 1970'lere kadar bir neo-faşist parti olan İtalyan Sosyal Hareketi'nden etkilenmesi ve ona atıfta bulunması olmak üzere üç sebeple faşizme göndermede bulunduklarını ifade etmektedir.⁴¹ Ayrıca Ignazi faşist ideolojinin aşırı sağın tutumlarını

³⁷ Roger Griffin, "Interregnum or endgame? The radical right in the 'post-fascist' era", s.164-165.

³⁸ Ibid., s.173-174.

³⁹ Piero Ignazi, "The Silent Counter Revolution", *Europena Journal of Political Research*, Cilt 21 No 1, 1992, s.7.

⁴⁰ Ibid., s.8.

⁴¹ Ibid., s.9.

ve dünya görüşünü şekillendirmede daha küçük bir rol oynamaya başladığını belirtmiştir.⁴²

Aşırı sağ kavramının gerek terminolojik olarak adlandırılması gerekse de tanımlanması noktasında yukarıda değinilenlere ek olarak pek çok adlandırma ve tanımlama yapılabilir.

O halde aşırı sağ kavramı neyi ifade etmektedir? Hakim literatür aşırı sağı kapitalizme hem bir tepki hem de bir meydan okuma olarak ele almaktadır. Bu hakim yaklaşım, giderek büyümekte olan bir başka yaklaşım tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Bu çalışmada aşırı sağ kavramı hakim literatürü eleştiren sorgulayıcı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınacaktır. Richard Saull aşırı sağın kökenlerini on dokuzuncu yüzyıla dayandırmakta ve aşırı sağın açıklanabilmesi için uluslararası yapı olarak eşitsiz kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kriz ve dönüşüm anları çerçevesinde bir analiz yapılması gerektiğini ifade etmektedir.⁴³ Sandra Halperin de benzer şekilde aşırı sağı anlamaya çalışırken sistem düzeyinde bir analiz gerçekleştirmekte ve kapitalizmin krizlerinden hemen sonra meydana gelen muhafazakar karşı devrime odaklanmaktadır.⁴⁴ Sorgulayıcı yaklaşımlar çerçevesinde ele alındığında aşırı sağ kavramı tarihsel olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda kapitalizme meydan okumamıştır; günümüzde olduğu gibi, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda kapitalizmi değiştirmeye çalışmamış, kapitalizmle sadece zayıf bir antagonizma kurmuştur. Bu yüzden sorgulayıcı literatür daha ikna edicidir. Çalışmada aşırı sağın kapitalizmle kurduğu antagonizmanın sınırlılıkları ele alınacaktır. On dokuzuncu yüzyılda aşırı sağ kapitalizmi kültürel düzlemde eleştirirken, aşırı sağın en uç biçimi olarak ortaya çıkan

⁴² Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe*, s.19.

⁴³ Saull, "Capitalist Development and the Rise and 'Fall' of the Far-Right", s.2.

⁴⁴ Halperin, "The Far Right in Modern World History" s.3.

faşizm döneminde ise özel mülkiyeti korumuştur. Ezcümle aşırı sağ en uç biçiminde bile kapitalizme meydan okumamıştır.

Bu çerçevede çalışmada Richard Saull'un aşırı sağa ilişkin yaklaşımı benimsenecektir. Ona göre “aşırı sağın kökenleri iki savaş arası dönemdeki faşizm tecrübesinden daha geriye, on dokuzuncu yüzyıla, uzanmaktadır”⁴⁵ ve “temel düzeyde aşırı sağın ideolojik değerleri, sosyal temeli ve siyasi amaçları geleneksel/muhafazakâr sağ ile uyuşmaya devam etmektedir”⁴⁶. Richard Saull buna ek olarak aşırı sağın tam olarak açıklanabilmesi ve analiz edilebilmesi için uluslararası yapıya işaret etmektedir; “Aşırı sağın tarihsel konjonktürdeki genel görünümünü ve siyasi ivmesini açıklayan eşitsiz kapitalist gelişmeyle ilişkili kriz ve dönüşüm anları üzerinden varsayımlarımızı oluşturmazsak, aşırı sağı tam olarak açıklayamayız.”⁴⁷. Bu bağlamda çalışmada aşırı sağ tarihsel olarak kökenlerini on dokuzuncu yüzyıla dayanan, geleneksel muhafazakâr tepkiden beslenen ve 1848 devrimleri sonucunda hem muhafazakârlığın ve liberalizmin geçirdiği dönüşümün hem de kapitalizmin eşitsiz ve karmaşık gelişiminin bir ürünü olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde aşırı sağın tarihsel olarak ortaya çıkışı ele alındıktan sonra ikinci bölümde ise onun en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizm kavramına değinilecek ve son bölümde de faşizmin sistemik unsurlarla kurduğu zayıf antagonizma ve karşı-devrimci niteliğine değinilecektir.

B. Muhafazakar Modernleşmenin Temel Özellikleri

Aşırı sağ kavramının geleneksel muhafazakârlık ile birçok benzerlik ve farklılıkları bulunmaktadır. Temel düzeyde aşırı sağın ideolojik değerleri, toplumsal tabanı ve siyasi hedefleri farklı düzeyde de geleneksel muhafazakârlıkla uyuşmaya devam etmektedir ve bu yüzden de aşırı sağ değişim karşısında toplumun temel ve kendine özgü

⁴⁵ Saull et al., “The Longue Durée of the Far-Right”, s.3-4.

⁴⁶ Saull, “Capitalism, crisis and the far-right in the neoliberal era” s. 29.

⁴⁷ Saull, “Capitalist Development and the Rise and ‘Fall’ of he Far-Right”, s.621.

sosyal, etnik, ahlaki ve kültürel temeli olarak gördüğü unsurları koruma altına alır.⁴⁸ Bu durum muhafazakârlık için önemli bir unsur olan hiyerarşiye aşırı sağın da önem verdiği anlamına gelmektedir. Aşırı sağın muhafazakârlıktan ayrı, yani kendine özgü olan boyutu siyasi kurumları ele alış şeklinden kaynaklanmaktadır; muhafazakârlık mevcut siyasi kurumları korumaya yönelme eğiliminde iken aşırı sağ, ulusal ve uluslararası düzeylerde devlet-toplum ilişkisinin daha temel bir yeniden yapılandırılmasına olan bağlılığında görüldüğü üzere, ki bu durum en çok aşırı sağın kendisini karşı-devrimci bir siyaset biçimi olarak ifade ettiği faşizm durumunda belirgindir, “radikal” bir yönelime sahiptir.⁴⁹

Devrimcilerden farkında olarak veya olmayarak siyasi failliğin ve kitlenin gücünü öğrenen muhafazakarlar devrimin travmasından ise erkek ve kadınların sosyal ilişkileri ve siyasi zamanı düzenleyebileceklerini öğrenmişlerdir.⁵⁰ Eşitsizlik ve sosyal hiyerarşiler doğal birer fenomen değil insanların bir ürünüdür: “Eğer hiyerarşi erkekler ve kadınlar tarafından yaratılıyorsa, erkekler ve kadınlar yaratmadan da var olabilir ki sosyal hareketler ya da devrimlerim amaçladığı da budur.... Eğer eşitsizlik erkekler ve kadınlar yaratmadan var olabiliyorsa, o halde yine erkekler ve kadınlar tarafından yeniden yaratılabilir”⁵¹. Aşırı sağ ile muhafazakarlık arasındaki temel farklılık da burada oluşmaktadır. Muhafazakarlık statükoyu savunurken aşırı sağ devrimin yıktığı toplumsal hiyerarşileri yeniden kurmayı yani; karşı devrimi amaçlamaktadır. Toplumsal hiyerarşilerin modern dönemde yeniden popüler olmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Bakıldığında, her ne kadar muhafazakâr tepkinin özellikle devletlerin idari ve zorlayıcı mekanizmalarını kontrol ederek, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa devletlerinin iç ve dış siyasetinin yönünü belirlemede önemli bir rol oynamaya devam

⁴⁸ Saull, “Capitalism, crisis and the far-right in the neoliberal era”, s. 29.

⁴⁹ Ibid., s.29.

⁵⁰ Robin, *Reactionary Mind*, s.50.

⁵¹ Ibid., s.50-51.

ettiği görölse de özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kapitalist gelişmeden kaynaklanan sosyo-ekonomik ve politik dönüşümler yaşamıştır.⁵² Kısaca, aşırı sağın temelini oluşturan fikirler ve kuramlar kapitalist gelişme ile dönüşüme uğramıştır. Bu durum aşırı sağı ortaya çıkaran koşulların anlaşılmasında maddi boyutun ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmanın devamında on dokuzuncu yüzyılda etkisini gösteren sosyo-ekonomik faktörlerin aşırı sağın ortaya çıkışındaki rolü ele alınacaktır. Bu girişim, aşırı sağın tarihsel olarak ortaya çıkışında kapitalizmin doğasında var olan eşitsizlik ve krizlerin etkili olduğunu ve fakat aşırı sağın kapitalizmin krizleri sonrasında her ne kadar bu krizlere bir tepki olarak ortaya çıkmış ya da yükselişe geçmiş olsa dahi, sistemik unsurlara meydan okumaktan ziyade bizzat sistemi restorasyonunda etkili olduğunun ortaya konmasını sağlayacaktır. Aşırı sağın yükselişi ile kapitalizmin krizleri arasındaki paralellığe rağmen bir meydan okumanın olmayışı iki savaş arası dönemdeki aşırı sağın en radikal biçimi olan faşizmde de görülmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Uzun Buhran dönemini ele almadan önce, muhafazakar tepkilere yer verildikten sonra, aşırı sağın ortaya çıkışına uygun ortamın oluşmasında hem geleneksel muhafazakârlığın ve milliyetçiliğin dönüşüm geçirmesini sağlayan hem de “kapitalizme geçiş” sürecinde önemli bir etkiye sahip olan 1848 devrimleri, bir dönüm noktası olarak işaretlenecektir. “Tayin edici zıtlışmanın ‘eski rejimlerle’ ilerlemenin birleşmiş güçleri arasında değil, ‘düzen’ ile toplumsal devrim arasında olduğu ortaya çıktığı için başarısız olan”⁵³ 1848 devrimleri, aynı zamanda “hasada ve mevsimlere bağlı bir dünyaya özgü en son, belki de en büyük eski türden ekonomik bir bunalımın çökeltisi”⁵⁴ olmasının yanında yeni bir ekonomik sisteminin

⁵² Richard Saull, “The origins and persistence of the far right: capital, class and the pathologies of liberal politics”, Richard Saull et al. (der.), *The Longue Durée of the Far-Right An International Historical Sociology*, New York, Routledge 2005, s.22.

⁵³ Eric John Ernest Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s.29.

⁵⁴ Ibid., s.43.

ortaya çıkışına sağlamasıyla da aşırı sağın tarihsel olarak ortaya çıkışında önemli bir role sahip olmuştur.

IV. MODERNİTEYE VE KAPİTALİZMİN ÇELİŞKİLERİNE BİR TEPKİ OLARAK AŞIRI SAĞ SİYASETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihsel olarak aşırı sağın tarih sahnesine çıkışına elverişli ortam on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında oluşmuştur. Aşırı sağ kavramının ortaya çıkışı, aşağıda da görüleceği üzere, pek çok unsurun bir araya gelmesiyle mümkün olan karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Bu kısımda aşırı sağın tarih sahnesinde belirmesinde etkili olan unsurlar bağlamında muhafazakâr tepkiler, 1848 devrimleri ve son olarak da “Uzun Buhran” dönemi ele alınacaktır. Son kertede on dokuzuncu yüzyılda, iki savaş arası dönemde ve günümüzde aşırı sağın güçlenmesine imkan veren kapitalizmin krizleri olmuştur. Söz konusu tanımlama aşırı sağın kapitalizm ya da parlamenter demokrasi gibi sistemik unsurlarla kurduğu zayıf antagonizmanın temellendirilmesinde yeterli veriyi sunmamaktır. Bu yüzden, bu bölümde son olarak söz konusu temellendirmeyi sağlayacak bir kavram olarak “romantik anti-kapitalizm” kavramına değinilecektir.

A. Aydınlanmaya İlk Karşı Çıkış: Muhafazakâr Tepkiler

Muhafazakâr yaklaşımın Aydınlanma ve Fransız Devrimi’nin bir unsuru olarak ortaya çıkan moderniteye karşı gösterdiği tepkiler “muhafazakâr tepki” olarak adlandırılmaktadır. Albert Hirschman muhafazakâr tepkiyi aksi tesir tezi; boşunalık tezi ve tehlikeye atma tezi olarak üç başlık altında ele almaktadır. Hirschman bu tezleri şu şekilde ifade etmektedir:

“Aksi tesir tezine göre siyasal, toplumsal ya da ekonomik düzenin bir özelliğini iyileştirmek için yapılan her amaçlı eylem ancak çare aranan durumun şiddetlenmesine hizmet eder. Boşunalık tezi, toplumsal dönüşüm amacıyla yapılan girişimlerin sonuçsuz kalacağını, bunların sadece “bir çentik” yaratacağını, savunur. Nihayet tehlikeye atma tezi önerilen

değişimin ya da reformun maliyetinin daha önce gerçekleştirilen değerli uygulamaları tehlikeye sokacak kadar yüksek olduğunu öne sürer.”⁵⁵

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan “halkın yönetimi” durumuna ulaşma amacına yönelik bir girişimde aksi tesir tezi böyle bir girişimin tamamen tersine bir sonuç doğuracağını; boşunalık tezi herhangi bir girişimin içeriğe dair hiçbir şey elde edemeyeceğini; tehlikeye atma tezi ise bu amaç çerçevesinde herhangi bir girişimin sonucunda elde edilecek şeyin olsa olsa amaçlananın farklı bir versiyonu olabileceğini ve fakat bunun maliyetinin de kolektif yaşamın zayıflaması olacağını vurgulamaktadır.⁵⁶ Aşağıda bu tezler daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1. Aksi Tesir Tezi

Aksi tesir tezi toplumun siyasi, sosyal veya ekonomik yapısının kimi özelliklerini iyileştirmeye yönelik herhangi bir “amaçlı” eylemin, beklenenin aksine, durumun daha kötü bir hal almasına neden olacağını vurgulamaktadır.⁵⁷ Aksi tesir tezinin temsilcileri Edmund Burke ve Joseph De Maistre ile onların düşüncelerinden esinlenilerek şekillenen “romantik muhafazakârlık” ve Tocqueville ve Hegel gibi aydınların düşünceleri etrafında gelişen “kitle toplumu”nu gelenekten yoksun ve manipüle edilmeye müsait bir unsur olarak ele alan teorisyenler olmak üzere iki farklı grupta ele alınmaktadır. “Modern dünyaya karşı ilk büyük protesto” olarak değerlendirilebilecek romantik muhafazakârlar sözleşmeye dayalı toplum modeline karşı çıkmakta, toplumun bir “makine” olmaması sebebiyle salt akılla üretilen soyut ilkeleri somutlaştırmak için kasıtlı bir şekilde inşa edilemeyeceğini ve geleneğe saygılı olarak doğal bir şekilde büyüdüğünü vurgulamakta ve onun birtakım haklara sahip izole bireylerden oluştuğu fikrinden ziyade “organizma” benzeri bir yapıda olduğunu ön plana çıkarmakta iken kitle toplumu teorisyenleri ise;

⁵⁵ Albert Otto Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim, 2013, s.23.

⁵⁶ Femia, *Against The Masses*: s.14.

⁵⁷ Ibid., s.7.

romantik muhafazakârlar kadar “gerici” olmasa da, “istekli” despotlar tarafından sömürülmeye hazır, bağlantısız ve güvensiz insanlardan oluşan “kitle toplumu”nun yozlaşarak kolay bir şekilde “çoğunluğun tiranlığı” haline gelebileceğini ifade etmekte ve doğasında örtük bir şekilde “geleneksel sosyal bağların yıkılması” fikrini taşıdığını düşündükleri moderniteden endişe duymaktadır.⁵⁸

Edmund Burke’ün “muhafazakârlığın kurucusu” kabul edilmesini sağlayan “Fransa’da Devrim Üzerine Düşünceler” adlı eserinde aksi tesir tezine ilişkin temel görüşleri gözlemlenmektedir. Dönemin siyasi ayrışması içinde liberal bir çizgide yer alan ve 1688 Şanlı Devrimi ile Amerikan Devrimi’ne olumlu bakan Burke, Fransız Devrimi’ne aynı noktadan bakmamıştır; ona göre bir “kriz” anını ifade eden devrim sürecinde devrimciler kendi fikirlerine uygun olmayan her şeyi hor görmüştür.⁵⁹ Bu yaklaşımına paralel bir şekilde devrimi gelenekten kopuş olarak değerlendirmektedir. Burke’e göre, kamu yararına gösterilen devrimci çabaların toplumsal sonucu kötülük, felaket ve iddia edilen hedef ve umutların tam tersidir.⁶⁰ Demokrasi, eşitlik ve insan hakları gibi değerlerin soyut olarak mükemmelliğinin, pratikte kusurlu olmalarından kaynaklandığına, yani teori ve pratik arasında bir uyumsuzluğa işaret eden Burke “ahlak ve din”, “mülkiyetin sağlamlığı” ve “barış ve düzen”in iyi şeyler olduğunu, söz konusu değerler olmadan özgürlüğe sahip olmanın fayda etmeyeceğini ifade etmektedir.⁶¹

Joseph De Maistre ise daha çok “İlahi Takdir” vurgusuyla öne çıkmaktadır. Erken bir başarılı karşı devrimin sonucunda devrimcilere karşı adaletin sınırlı bir şekilde uygulanması durumunun ortaya çıkacağından dolayı De Maistre, Devrim ile ortaya çıkan çatışmalara teokratik bir anlam yüklemektedir. De Maistre aksi tesir tezini “İlahi Takdir’in” özü olarak formüllendirir ve Fransız Devrimi’nin gerçekleştirilmesiyle

⁵⁸ Ibid., s.14-26.

⁵⁹ Özipek, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye”, s. 67.

⁶⁰ Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, s. 31.

⁶¹ Femia, *Against The Masses*, s.27.

ulaşılmak istenen sonucun evrensel Hıristiyanlığı ve monarşıyı yıkmak olduğunu ve fakat tüm bu çabaların nihai sonucunun Hıristiyanlık ve monarşının yüceltilmesinden başka bir şey olmayacağını söylemiştir.⁶² Devrimcileri “Tanrı’nın birer aracı” olarak gören De Maistre’ye göre “kötölüklerin en kötüsü” olan devrim, “tembellik, inançsızlık ve aşırı uygarlığın” sebep olduğu ahlaksızlıktan arınmayı sağlayacak ilahi bir süreci ifade etmektedir, nitekim ona göre Fransız Devrimi de Fransa’nın gelecekteki kralın ellerine daha “temiz ve işlenebilir” bir şekilde geçmesini sağlayacak “büyük bir arınma” durumunu ifade etmektedir.⁶³

2. Boşunalık tezi

Boşunalık tezi toplumu değiştirmeye çalışmanın gereksiz bir çaba olduğunu, nitekim değişim olarak addedilen şeylerin de yüzeysel olduğunu ifade etmektedir. Buna göre yüzeysel olanının biraz derinine inildiğinde aslında hiçbir şeyin değişmediği apaçık ortadadır; örneğin genel oy hakkı var olsun ya da olmasın hiyerarşı doğal ve belirleyici bir düzen ögesi olarak var olmaya devam edecek, yetenekli insanlar muhakkak otoritenin sahibi olacak ve kendi iradelerini kitlelerin iradelerinin üstünde tutacaktır.⁶⁴ Hirschman aksi tesir ve boşunalık tezlerinin, yorumladıkları toplumsal değişim ya da hareketler meydana geldikten daha sonra oluşturulduğunu ve bu bağlamda Fransız Devrimi’nin iyi bir örnek olabileceğini belirtmektedir. “Boşunalık argümanı, Fransız Devrimi; 19. yüzyıl sonunda oy hakkının genelleşmesi ve demokratik kurumlara doğru yöneliş ve daha sonra Refah devletinin oluşması ve yayılması gibi görünüşte muazzam, çağ açan hareketler karşısında her defasında değişimin inkarına ya da küçümsenmesine varmıştır.”⁶⁵ Çünkü tüm süreç, onlara göre boşunadır. Boşunalık tezinin önde gelen düşünürlerinden biri Tocqueville’dir. Tocqueville; Fransız Devrimi’nin önceki rejimden (ancien regime)

⁶² Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, s.35.

⁶³ Femia, *Against The Masses*, s.36.

⁶⁴ Ibid., s.67.

⁶⁵ Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, s.86.

büyük bir kopuşu teşkil etmediğini, pek çok yeniliğin Devrim'den önce zaten gerçekleştirilmeye başlandığına değinmektedir.⁶⁶

Boşunalık tezi daha çok genel oy hakkının ve bu hakkın kazanılmasına yönelik mücadelenin iktidar yapısında bir değişim meydana getirmediğini vurgulamakta ve bu bağlamda da etkisiz niteliği itibarıyla aslında boşuna oluşu üzerine odaklanmaktadır. Bu yargıya ilişkin temel birtakım argümanları ortaya koyan düşünürler olarak karşımıza Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Robert Michels gibi elitist düşünürler çıkmaktadır. Elitist düşünürler tüm toplumlarda bir “seçkinler azınlığının” kaçınılmaz bir şekilde siyaseti oluşturduğuna ve değiştirilemez oluşuna vurgu yapmaktadırlar.⁶⁷

Pareto kitle ve elit kitle arasındaki ayrımı psikolojik bir bağlama yerleştirip seçkinlerin ekonomik olarak güçlü olmaları veya otorite sahibi olmalarından ziyade zeka, kurnazlık ve cesaret gibi kimi kişisel özellikleriyle var olduklarını ve bu süreçte liderlerin de “doğal” bir seçim süreci sonucunda ortaya çıktıklarını vurgularken Mosca ve Michels; “modern sosyal organizasyonların kaçınılmaz bir ürünü” olarak seçkinlerin ortaya çıktıklarını, örgütsel karmaşıklığın seçkinleri gerekli kıldığını ve bu gerekliliğin sonucu olarak da seçkinlerin güç kazandıklarını vurgulamaktadır.⁶⁸ Yani her ne kadar genel oy hakkının iktidar yapısında değişime yol açacağı düşünülse de nihayetinde “kaçınılmaz” bir şekilde seçkin bir azınlığın geniş halk kitlelerine hükmettiği bir yapı ortaya çıkmaktadır ve bu bağlamda da genel oy hakkı boşunadır.

3. Tehlikeye Atma Tezi

Tehlikeye atma tezi reform yapmaya yönelik bir girişimin önceden elde edilmiş kazanımların da yok olabileceği bir durum yaratması sebebiyle maliyetli olduğunu,

⁶⁶ Ibid., s.62.

⁶⁷ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 123.

⁶⁸ Femia, *Against The Masses*, s.68.

herhangi bir konuda toplumu “ileriye” taşımak amacıyla öne sürülmüş bir önerinin başka konulara ilişkin kazanımların da zarar görmesine neden olacağını ifade etmektedir.⁶⁹ Hirschman tehlikeye atma tezini İngiltere’deki 1832 ve 1867 Büyük Reform Tasarıları üzerinden ele almaktadır. Buna göre tehlikeye atma tezi; 1832’de oy hakkının genişletilmesine ilişkin kararın Krallık, Aristokrasi ve Demokrasi unsurları arasında var olan dengeyi tehlikeye atacağı gibi kimi söylemlerde karşılığını bulurken, 1867 reform tasarıları sırasında ise oy hakkının genişletilmesinin serbest ticareti tehlikeye atacağı yönündeki söylemlerde kendine yer bulmuştur.⁷⁰

Tehlikeye atma tezinin savunucuları Aydınlanma düşüncesinin tahayyül ettiği dünyadan çok daha farklı bir dünya tahayyülü ortaya koymuş, liberal değerlerin, özellikle demokrasinin, kültüre; sosyal yapılara, “çoğunluğun tiranlığı” ihtimalini doğurarak bireysel özgürlüğe ve rüşvet verme durumunun ortaya çıkması gibi kimi sebeplerle ekonomik yeterliliğe zarar verdiğini vurgulamıştır.⁷¹ Demokrasiyi değerler ve temel insani ihtiyaçlar açısından bir tehdit olarak gören tehlikeye atma tezinin savunucuları, kültürü “gelişen ve dejenere olan bir şey”⁷² olarak ele almaktadır.

İşte aşırı sağ da 19.yy’da Aydınlanma döneminin ve onun bir ürünü olan Fransız Devrimi’nin mirasına, politik ve ekonomik liberalizme, bir yanıt olarak ve yukarıda değinilen geleneksel muhafazakâr tepkilerin iyice güçten düştüğü siyasi-ideolojik bir manzarada, temel karakteristiğine aykırı görünen bir yapıda kuruculuk ve devrimcilik iddiasıyla ortaya çıkmış ve güç kazanmıştır. Aşırı sağın kurucu ve devrimci bir nitelikte tarih sahnesine çıkışını sağlayan, 1848 Devrimleri ile milliyetçiliğin geçirdiği dönüşüm ve kapitalizmin “küresel” boyutta bir ekonomik sistem olarak ortaya çıkmasından sonra onun bir krizi olarak meydana gelen 1873-96 Uzun Buhran dönemi olmuştur. Bu

⁶⁹ Ibid., s.11.

⁷⁰ Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, s.117.

⁷¹ Femia, *Against The Masses*, s.111-149.

⁷² Ibid., s.111.

dönemde romantizmin kapitalizm karşısı bir nitelik kazanmasıyla ortaya çıkan “romantik anti-kapitalizm” ile aşırı sağ temel karakteristik özelliklerini kazanırken aynı zamanda en uç biçimi olarak iki savaş arası dönemde yaşanacak olan “faşizm” için ideolojik çerçevenin hazırlayıcısı olmuştur.

B. Aşırı Sağın Ortaya Çıkış Sürecinde Kırılma Noktası: 1848 Devrimleri

1848 devrimleri Napolyon’un yaptığı savaşlarla birlikte Avrupa’nın büyük bir bölümüne yayılan ve Fransız Devrimi’nin bir sonucu olarak ortaya çıkan “liberalizm” ve “milliyetçilik” açısından bir dönüm noktasını işaret etmektedir. 1848 devrimleri aşırı sağın nesnel olarak ortaya çıkışında etkili olan liberalizm ve milliyetçiliğin geçirdiği dönüşümü sağlaması ve aşağıda değinilen dinamikleri yaratması sebebiyle aşırı sağ açısından bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.

1848 Devrimleri sonucunda “ulusla hanedanlık imparatorluğunun kaynaştırılması”⁷³ anlamına gelen “resmi milliyetçilik” ortaya çıkmıştır. Resmi milliyetçiliği “anlamanın yolu, bunun Avrupa’da 1820’lerden beri yayılmakta olan popüler milliyetçi hareketlerden sonra ve onlara tepki olarak geliştiğini hatırlamaktan”⁷⁴ geçmektedir. Bu gelişim milliyetçiliğin artık devrimci bir nitelikten ziyade tutucu bir niteliğine bürünmesini ifade etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda Aydınlanma ve Fransız Devrimi’nin ilkelerinin bir sonucu olarak “derin ve hızlı bir şekilde” yaşanan toplumsal dönüşüm, toplumsal ilişkilerin yapılandırılması için yeni araçlara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur.⁷⁵ Buna ek olarak toplumsal değişim “devletlerin geleneksel idare şekillerini ve toplumsal ya da siyasal hiyerarşileri sürdürmeyi zorlaştırmış, hatta imkansız kılmıştır; bu da yeni idare etme yöntemleri veya sadakat bağları oluşturmayı zorunlu

⁷³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev: İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s.103.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *Gelenğin İcadı*, çev: Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s.306.

kılmıştır”⁷⁶. Söz konusu çerçevede yeni bir araç olarak muhafazakâr niteliği ağır basan “resmi milliyetçilik” ortaya çıkmıştır.

Liberalizm açısından ise 1848 devrimleri, onun hem siyasal hem de ekonomik olarak “küresel” ölçekte etkin hale gelişini sağlayan dinamikleri yaratması sebebiyle bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır. Toplumsal ilişkilerin yapılandırılmasında liberaller “siyasi geleneklerin icadı” üzerine odaklanmıştır ki bu da tebaaların vatandaş haline gelip kurumsal olarak siyasi faaliyetlerde bulunma sürecini ifade eden kitle siyasetinin ortaya çıkması ve sonucunda da devlet ve yöneticilerin “vatandaşlar” ile yaşadıkları sorunların keskinleşmesi anlamına gelmektedir.⁷⁷ 1848 devrimleri liberalizm ve milliyetçiliğin dönüşüm geçirmesini sağlamasının yanında hem kapitalizmin gelişimi açısından yarattığı ortam ile hem de liberaller, muhafazakârlar ve sosyalistler arasındaki işbirliği ve mücadele sürecini ortaya çıkarmasıyla aşırı sağın nesnel olarak tarih sahnesine çıkışı açısından uygun şartların sağlamış olması nedeniyle bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Aşağıda 1848 devrimlerinin ortaya çıkardığı süreç buna uygun olarak ele alınmıştır.

1848 Devrimleri resmi milliyetçiliğin ortaya çıkışını ve liberalizmin dönüşüm geçirmesini sağlamanın yanı sıra aynı zamanda liberaller, muhafazakârlar ve işçi sınıfı arasındaki mücadeleyi şekillendirmiştir. 1848 devrimleriyle toplumsal sınıfların rolleri daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Aristokrasi 1789 Devrimi’nden itibaren karşı-devrimciydi; burjuvazi 1789’da devrimci bir rol oynamış olsa da 1848 devrimleri sonrasında karşı-devrimci bir güç haline gelmişti; işçi sınıfı isteklerinin kendi kazanımları açısından bir tehdit oluşturduğunu fark etmesiyle burjuva sınıfı için ve düzene karşı duruşundan dolayı da aristokrasi için “tehlikeli sınıf” olarak görüldü.⁷⁸ Her ne kadar 1815

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid., s.306-324.

⁷⁸ Jacques R. Pauwels, *Büyük Sınıf Savaşı: 1914-1918*, Çev: Çağdaş Sümer, İstanbul Yordam Yayınları, 2019, s.17.

Viyana Kongresi ile bir düzen kurulmaya çalışılmış olsa da ilerlemeciler ile geleneksel muhafazakârlar arasındaki mücadele 1830 ve 1848 devrimlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Daha liberal nitelikte olan 1830 devrimleri, endüstri devrimiyle bir yandan zenginleşen ve kendi çıkarlarına daha uygun politikaların benimsenmesine girişen burjuvanın ve makineleşmenin bir sonucu olarak nitelikli işçi ihtiyacının azalmasıyla ağır çalışma şartlarına maruz kalan işçilerin hoşnutsuzluklarının artması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum işçi sınıfının egemen sınıflar tarafından bir “tehdit” olarak algılanmasına neden olmuştur. Yönetici sınıf orta sınıfın desteğini alabilmek ve bu şekilde 1830 devrimlerini bastırabilmek amacıyla orta sınıfa birtakım ödünler vermiştir. 1830 devrimlerini bastırmak için orta sınıfa verilen ödünler ve bunların sonucunda ortaya çıkan liberal değerlerden faydalanamayan işçi sınıfı ve sosyalist gelenek 1848 devrimlerinin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Sperber’e göre 1848 devrimlerinin kökenleri, hem uzun hem de kısa vadeli sosyo-ekonomik ve politik nedenlerin bir arada değerlendirilmesiyle daha iyi anlaşılacaktır; devrimlerin ortaya çıkmasını sağlayan önkoşul, devrimden önceki son yirmi ila yirmi beş yılda halkın yaşam standartlarının kademeli olarak düşmesi olmuştur.⁷⁹ Bu durum geleneksel ekonomi anlayışının yerine daha verimli tarım yapmayı mümkün kılan, geniş bir pazar ağına sahip ve Sanayi Devrimi’nin karakterize ettiği yeni bir ekonomi anlayışına, yani kapitalizme geçme fikrini yansıtmaktadır. Devrimlerden önceki son yirmi ila otuz yıllık süreçte devletlerin topraklarında vergileri artırma ve asker toplama gibi bazı taleplerinin yerleşiklerin maliyetlerinin artmasına neden olması ve bu dönem içinde muhalefet etme siyasetinin gelişmeye başlaması gibi uzun erimli süreçlerin, 1845-

⁷⁹ Jonathan Sperber, *The European Revolutions, 1848-1851*, New York, Cambridge University Press, 2005, s.258.

46'da yaşanan hasat kıtlığı ve 1847'de yaşanan ekonomik durgunluk gibi kısa erimli süreçlerle yoğunlaşmasının bir sonucu olarak 1848 devrimleri ortaya çıkmıştır.⁸⁰

1848 devrimleri sırasında liberal burjuvazi ile geleneksel muhafazakârlar arasındaki ittifak sonucunda, işçi sınıfını yalnız kaldı. Böyle bir ittifakın en temel sebebi ise proletaryanın ya da proleterleşmiş zanaatkarların toplumsal tahayyülünün tutarlılığı karşısında orta sınıfın “kızıl cumhuriyet” korkusuna kapılması olmuştur.⁸¹ Bu korkunun sonucunda ortaya çıkan ittifak aşırı sağın karşısında bir “öteki” inşa etmesinin ilk örneklerinden birini oluşturmaktadır. Örneğin bu dönemde Fransa’da “Düzen Partisi” dışında yer alan gruplar birer ötekidir ve cumhuriyet için “tehdit” oluşturmaktadır. Kendilerini cumhuriyetin değerlerinin savunucusu ve destekçisi, ötekileri ise bu değerlere karşı olarak görenler, 1848 devriminin kazanımlarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Aslında 1848 devrimlerinin başarısız oluşu 1851’e gelindiğinde ortaya çıkmıştır: “2 Aralık'ta Şubat Devrimi bir hilebaz tarafından el çabukluğuyla ortadan kaldırılır ve devrimmiş görünen şey artık monarşi değil, yüzlerce yıldır yürütülen mücadelelerle ondan koparılan liberal ödünlerdir”⁸². Kapitalizmin giderek baskın bir sistem haline gelmeye başladığını ve sosyal çatışmaları ortaya çıkaran 1848 devrimleri, hem tutucuların politika ve ideolojisinin, köylülerin ve giderek kendini bilinçlendiren işçi sınıfının memnuniyetsizliğine karşı tutarlı ve etkili bir yanıt vermede yetersiz olduğunu ortaya koymuş; hem de soldan gelecekler tehditlere karşı, yönetici sınıfın bir burjuvazi oluşturma gereksinimini doğurmuştur.⁸³ İşte bu nedenlerle, Karl Marx’ın “bazen 1789’un, bazen de 1793-95’in devrimci geleneklerinin gülünç taklitlerini yapmanın

⁸⁰ Ibid., s.258-259.

⁸¹ Marc Mulholland, *Bourgeois Liberty and the Politics of Fear, From Absolutism to Neo-Conservatism*, Oxford, Oxford University Press, 2012, s.79.

⁸² Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev: Erkin Özalp, İstanbul, Yordam, 2016, s.23.

⁸³ Saull, “The origins and persistence of the far right:”, s. 31.

ötesine geçemediğini”⁸⁴ söylediği 1848 devrimleri, kavramsal olarak aşırı sağın ortaya çıkışı açısından bir dönüm noktasını işaret etmektedir.

1848 devrimleriyle önceden kısıtlı olan siyasal katılım, artık daha fazla görülmeye başlamıştır.⁸⁵ Bu durum pek çok grubun “devrim” sürecinde aktif olarak hareket etmesini sağlamıştır. Şubat 1848’den Mayıs 1848’e kadar olan süreçte aşırı grupların, kurulmuş olan geçici hükümeti ve dolayısıyla da Cumhuriyet’i baskı altına almaya çalışmasının sonucunda 1848 devrimi sonrasında “muhafazakâr canlanma” belirtileri görülmüştür. Eric Hobsbawm’a göre Fransa’da söz konusu canlanmanın ilk belirtisi nisan ayında yapılan seçimde muhafazakârların büyük çoğunluğunun seçilmiş olması, ikinci belirtisi ise Haziran ayaklanmasında yenilen Parisli işçilerin uğradığı bozgun ve tecrittir.⁸⁶ John Breuilly, 1848 devrimlerinde muhafazakâr tepkinin dört biçiminin ayırt edilebileceğini ifade etmektedir: “nüfusun kesimlerini devrime karşı harekete geçirmek için geleneksel otoritenin kullanılması; potansiyel devrimci güçleri etkisiz hale getirmek için zamanında tavizler vermek; devrimi bastırmak için her şeyden önce ordu olmak üzere yerleşik otorite kurumlarının kullanılması; ve yenilikçi bir popüler siyasetin inşası”⁸⁷. Artık aşırı sağın “hayaleti” kuruculuk ve devrimcilik iddiasıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Siyasal katılımın artmasına paralel olarak ortaya çıkan kitle siyasetiyle birlikte, aşırı sağ “yenilikçi bir popüler siyasetin inşası” fikrine de dayanarak popülist söylemlerle ve referandum gibi siyasi araçlarla kitleleri manipüle ederek liberal demokrasinin kurumsal yapı ve süreçleriyle daha az ilgilenmiştir.⁸⁸ 1848 Temmuz ayında cumhurbaşkanı seçilen Louis Napolyon’un 2 Aralık 1851’de diktatörlüğünü ilan ettiği “*Bonapartist* dönem” bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve temelde bunu sağlayan da muhafazakâr

⁸⁴ Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, s.20.

⁸⁵ Sperber, *The European Revolutions, 1848-1851*, s.56.

⁸⁶ Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, s.26.

⁸⁷ John Breuilly, “The Revolutions of 1848”, David Parker (ed.), *Revolutions and the Revolutionary Tradition: In the West 1560-1991*, London, Routledge, 2000, s.121.

⁸⁸ Saull, “The origins and persistence of the far right”, s.26.

canlanma olmuştur. *Bonapartist* dönem her ne kadar iki savaş arası dönemde görülen faşizm dönemine benzese de nihayetinde “liberal-kapitalist gelişmenin özgül çelişkilerinin bir ürünü”⁸⁹ olması itibariyle ondan ayrılmaktadır. Burjuvazinin düzen isteği Cumhuriyet’i imparatorluğa götürürken aynı zamanda bu süreç karizmatik lidere olan vurgunun da ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde karizmatik lider niteliğine ve popülist söyleme sahip bir lider olan III. Napolyon gibi iki savaş arası dönemde de Adolf Hitler ve Benito Mussolini, savaş sonrası dönemde Jean Marie Le Pen ve günümüzde Marine Le Pen gibi aşırı sağcı liderler tarihsel süreç içinde karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak aşırı sağ kitleleri mobilize etme karakteristiğine bu dönemde sahip olmuştur.

Muhafazakârlığın ve burjuvazinin birer karşı-devrimci olarak işçi sınıfı tehdidine karşı birleşme ihtiyacının ortaya çıkması ve yeni bir burjuva oluşturma gereksinimi Louis Philippe dönemindeki “burjuva monarşisi” yerine “burjuva cumhuriyetinin” inşası anlamına gelmektedir. “Louis-Philippe’in burjuva monarşisinin yerine yalnızca burjuva cumhuriyeti geçebilir; yani kralın adı altında burjuvazinin sınırlı bir bölümü hükmettiyse, şimdi, halk adına, burjuvazinin bütünü hükmedecektir.”⁹⁰ Böylece yeni burjuva karşı-devrimci ve mevcut kazanımlarını ilerlemeye karşı olsa da korumaya girişecek bir unsur olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Bu durum eşitsiz ve karmaşık gelişimiyle ve krizleriyle aşırı sağın ortaya çıkışını ve tarihsel olarak “yeniden üretilmesini” sağlayacak olan kapitalizmin tarih sahnesine gerçek anlamda giriş yapmasını ifade etmektedir. 1848 devrimlerinden sonra artık “İngiliz endüstri devrimi, Fransız siyasi devrimini yutmuştur”⁹¹. Kapitalist ilişkiler sosyo-ekonomik hayatın giderek genişleyen alanlarına nüfuz ettikçe ve liberalizm tümüyle bireyci tarzda örgütlenmiş bir toplumun ideolojisi

⁸⁹ Ibid., s.30.

⁹⁰ Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, s.29-30.

⁹¹ Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, s.15.

olarak belirginleştikçe oluşan boşluk tarihsel olarak aşırı sağın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁹² Söz konusu boşluğun ortaya çıkardığı bir başka unsur olarak sosyalist düşüncenin, aşırı sağ ile yönetici sınıf arasındaki ittifaka yenik düşmesi de iki savaş arası dönemde aşırı sağın bir biçimi olarak faşizmin ortaya çıkmasının kökenlerini oluşturmaktadır. 1848 devrimleriyle muhafazakâr tepkinin siyaset ve politikalarının yetersizliğinin belirgin hale gelmesi sonucu liberalizm ile ittifak yaptığı noktada “kurucu ve karşı-devrimci bir iddia ile ortaya çıkan aşırı sağın “hayaleti” liberalizmin ekonomik olarak ayrışmaya başlamasıyla filizlenmeye başlamış ve nihayetinde de kapitalizmin bir krizi olarak 1873-96 yıllarında yaşanan “Uzun Buhran” dönemiyle birlikte “maddi” olarak tarih sahnesinde belirmiştir. Bu çerçevede aşağıda “Uzun Buhran” dönemine değinilecektir.

C. Uzun Buhran ve Aşırı Sağın Nesnel Koşullarının Ortaya Çıkması

Uzun Buhran dönemiyle birlikte tarihsel olarak aşırı sağın ortaya çıkışını sağlayan unsurlar tam olarak gerçekleşmiştir. Nitekim aşırı sağ, Aydınlanma dönemi ve onun bir ürünü olan Fransız devrimine karşı gelişen geleneksel muhafazakâr düşüncenin ortaya çıkışı, hem geleneksel muhafazakâr anlayışın dönüşüm geçirmesini sağlayarak hem de kapitalizmin ve dolayısıyla da onun eşitsiz ve karmaşık gelişimine imkan vererek aşırı sağın kristalize olmasını sağlaması sebebiyle bir dönüm noktası olarak işaretlenen 1848 devrimleri gibi gelişmelerin sonucunda bir “hayalet” gibi ortalıkta dolaşırken, kapitalizmin bir krizi olarak ortaya çıkan 1873-96 “Uzun Buhran” döneminin yarattığı sonuçların etkisiyle “maddi” bir görünüm kazanmıştır.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir “hayalet” olarak dolaşan aşırı sağ nihayet on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde maddi olarak ortaya çıkmıştır. Aşırı

⁹² Eley, *Demokrasiyi Kurmak*, s.63.

sağ ilk olarak Fransa’da 1882’de kurulan “*League of Patriots*” ve 1889’da kurulan “*Anti-Semitic League*”, Almanya’da ise 1891’de kurulan “*Pan-German League*” ve 1899’da kurulan “*Agrarian League*” gibi oluşumlarla “maddi” olarak ortaya çıkmıştır.⁹³ Bunu mümkün kılan ise kapitalizmin bir krizi olarak meydana gelen, 1873-96 yıllarında yaşanan “Uzun Buhran” dönemi olmuştur.

Kimi dönemlerde liberal ve aşırı sağ güçler, bazı politikaların belirlenmesi konusunda bir araya gelmiş ve bu durum da söz konusu iki grup arasındaki farklılıkların arka plana atılmasını sağlamıştır.⁹⁴ Bu çerçevede 1848 devrimleri sonrasındaki süreçte iki grubun bir araya gelmesi açısından tarafları birbirine yaklaştıran “sosyalizme karşı düşmanlık” olmuştur. Ve fakat söz konusu ittifak içinde liberaller, 1849’un erken dönemlerinden itibaren loncaları dağıtma ve sermaye dolaşım ilkesi gibi talepleri, bayındırlık işlerinin oluşturmaya karşı memnuniyetsiz tutumları ve bunların bir sonucu olarak yabancıların yerleşimini engellemeye önem veren topluluklardan ayrışması nedeniyle, ikincil ortak konumunda yer almıştır.⁹⁵ Fakat liberallerin ikincil konumda yer aldığı bu ittifak, aşağıda değinileceği üzere, kapitalizmin gösterdiği olağanüstü gelişmelerin bir sonucu olarak zayıflamıştır.

“1845 ve 1846 yıllarında hasat kıtlığı nedeniyle artan gıda fiyatlarının bir sonucu olarak kentsel işsizlik keskin bir şekilde artmış ve gıda dışı satın alımlar için harcanabilir gelir azalmıştı.”⁹⁶ 1848 devrimleri sonrasında oluşan siyasi boşluk içinde kapitalist sistemin devrim öncesi dönemden farklı olarak pazarı genişletme ve sermaye birikimi sağlayabilme imkânı elde etmesinin bir sonucu olarak ekonomik açıdan farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Nitekim 1850-70 döneminde, önceki dönemlere göre dünya ticareti

⁹³ Saull, “The origins and persistence of the far right” s. 34.

⁹⁴ Richard Saull, “Racism and Far Right Imaginaries within Neoliberal Political Economy” *New Political Economy*, Cilt 25 No 3, 2018, s.608.

⁹⁵ John Breuilly, “The Revolutions of 1848”, s.120.

⁹⁶ Ibid., s.114.

neredeyse %260 oranında artmış, mal, sermaye ve ucuz işgücü açısından büyük bir patlama yaşanmış, altın madenlerinin keşfedilmesi, buhar gücünün, gittikçe genişleyen demiryolu ağlarının ve de ulaşımın yanında teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak iletişimin de kolaylaşmasıyla birlikte, kapitalist ekonomi anlayışı bir dünya ekonomisi haline gelmiştir.⁹⁷ Tüm bu sürecin sonucunda ise liberalizmin, ekonomik liberalizm ve siyasi liberalizm olarak belirgin bir şekilde ayrılmaya ve buna paralel olarak muhafazakârlar ile liberaller arasındaki ittifak ilişkisinin bozulmaya başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Ekonomik liberalizmin yarattığı “gelişmelerden hoşnutsuz olan zanaatkarlar, liberalizme giderek düşman kesilmişler ve 1870’lerden itibaren sağcı hareketler için siyasi bir temel oluşturmaya”⁹⁸ başlamıştır. Nitekim “1857’de yaşanan ekonomik çöküntünün siyasi ortamı yeniden canlandırması ve bu ortam içinde yönetimlerin siyasi liberalleşmeye yönelik ödünler vermesi”⁹⁹ de aşırı sağın liberal değerlere karşı tutumunun tarihsel temellerini oluşturmaktadır. Liberalizm ve aşırı sağ, “serbest ticaret” ve “vatandaşlık hakları” gibi anayasal haklar konusundaki tutumlarının da gösterdiği gibi, her ne kadar Aydınlanmanın ve onun bir ürünü olan Fransız Devrimi’nin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da, farklı siyasi ideolojik kaynaklara ve siyaset tarzlarına dayanmaktadır ve 1850-73 yıllarında yaşanan kapitalist gelişmelerin sonucunda aşırı sağın liberal değerlere yönelik eleştirisi ve liberalizmin de aşırı sağın karşısında yer alan siyasi konumu, tarihsel olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ Ancak liberaller ile aşırı sağın “sosyalistlere karşı” oluşturduğu ittifak tümüyle sona ermeyecek ve nitekim iki savaş arası dönemde sosyalizme karşı yeniden oluşturulan bu ittifak aşırı sağın bir biçimi olarak faşizmin temellerini oluşturacaktır. Ezcümle burjuva sınıfı kendi çıkarlarına

⁹⁷ Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, s.46-93.

⁹⁸ Ibid, s.50.

⁹⁹ Ibid., s.46-81.

¹⁰⁰ Saul, “Racism and Far Right Imaginaries within Neoliberal Political Economy”, s.607-608.

korumak uğruna aşırı sağ ile ittifak yaparak Aydınlanmanın siyasi kazanımlarının ikinci plana atılmasına razı gelmiştir.

1848 devrimlerinden sonra yaşanan eşitsiz ve karmaşık bir şekilde gelişim gösteren kapitalizmin bir krizi olarak ortaya çıkan “Uzun Buhran” döneminde aşırı sağcı tepki çok daha belirgin hale gelmiş ve sonunda da maddi olarak ortaya çıkmıştır. 1873 yılında başlayan “Uzun Buhran” dönemi tarım ve sanayide yaşanan kırılmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tarımdaki teknolojik atımlar uluslararası gıda pazarlarını dönüştürerek dünya fiyatlarının düşmesine ve geniş ovalara sahip devletlerin düşük maliyetli üreticiler olarak avantaj elde etmesine neden olurken; sanayi alanında ise son yirmi yıldır artan üretim ve sanayi alanındaki teknolojik gelişmelere rağmen sermayenin getirisinin düşmesine neden olmuş ve tarım alanında olduğu gibi uluslararası rekabet yoğunlaşmıştır.¹⁰¹

Aşırı sağ hareketlerin ortaya çıkışı açısından 1873-96 krizinin yarattığı koşullar, çiftçiler, tüccarlar ve mülk sahipleri gibi küçük ölçekli sosyal katmanların aşırı sağa doğru çekilmesini ve söz konusu grupların aşırı sağ perspektif çerçevesinde harekete geçmesine neden olacak şekilde sıkıştırma eğiliminin oluşmasını sağlayacak bir ortam meydana getirmiştir.¹⁰² Kapitalizmin eşitsiz ve karmaşık gelişiminin bir sonucu olarak özellikle “kasaba ve şehirlerde bulunan küçük burjuvanın yabancı firmaların ekonomiye girişi, göç alımı, ve istihdam ve gelir güvensizliği gibi kaygılarının” yanında “ideolojik ve kültürel bir hassasiyete” yol açan “Uzun Buhran” döneminin ekonomik sonuçları “aşırı milliyetçilik” ve “ekonomik korumacılığa” dayalı sosyo-politik bir tepkinin doğmasını oldukça kolaylaştırmıştır.¹⁰³ Ve fakat bu tepki bir meydan okumaya dönüşmemiştir.

¹⁰¹ Peter Alexis Gourevitch, “International Trade, Domestic Coalitions, and Liberty: Comparative Responses to the Crisis of 1873-1896”, *The Journal of Interdisciplinary History*, Cilt 8 No 2, 1977, s.281.

¹⁰² Saull, “The origins and persistence of the far right: capital, class and the pathologies of liberal politics”, s.35.

¹⁰³ Ibid., s. 35-38.

Üstelik bu tepki hem faşizm döneminde hem de günümüz aşırı sağ partilerinde görüldüğü gibi, “liberal küreselleşmeye” ya da “küreselleşen kapitalizme” doğrudan yönelmemektedir. Nitekim aşırı sağ perspektifin kapitalizm karşıtlığı da doğrudan kapitalizme yönelmekten ziyade finans gibi kimi belirli alanlardan kar etmeye yönelen yabancılara ve de özellikle Yahudi kapitalistlere yönelmektedir.¹⁰⁴ Bu dönemde küçük burjuva iş ve gelir kaygısı gibi pek çok durumun sorumlusu olarak Yahudileri görmektedir; bu bağlamda Yahudiler artık birer “öteki” ya da “içimizdeki düşman” olarak kodlanmaktadır. İki savaş arası dönemde de görülen anti-Semitizm neoliberal küreselleşme döneminde ise İslamofobi’ye dönüşmüştür.¹⁰⁵ Ayrıca krizin “uluslararası kapitalist düzen içerisindeki gerilimleri ve jeopolitik hiyerarşileri açığa çıkarması”¹⁰⁶ aşırı sağın ulus-üstü kurumlara olan karşıtlığının tarihsel olarak temellerini oluşturmaktadır. Tüm bu sürecin yanında krizle birlikte kültürel bir hassasiyetin artışı hem yabancı düşmanlığının hem de nativizmin tarihsel olarak kökenlerini oluşturmaya imkân vermiştir.

Esasında “kültürel hassasiyet” on dokuzuncu yüzyıl aşırı sağının sistemik unsurlara karşı göstermiş olduğu tepkinin sınırlarını işaret etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda aşırı sağ kapitalizmin eşitsiz ve karmaşık gelişiminin bir sonucu olarak yaşanan “Uzun Buhran” dönemiyle tarihsel olarak ortaya çıkmış olsa da aşırı sağın var olması sağlayan kapitalizme meydan okuması olmamıştır; o kapitalizme yönelik eleştirisini kültürel düzlemle sınırlı tutmuştur. Bu durum aşağıda ele alınacak olan “Romantik anti-kapitalizm” kavramını ifade etmektedir.

¹⁰⁴ Michael Mann, *Fascists*, New York, Cambridge University Press, 2004, s.15.

¹⁰⁵ Ingar Solty, “The Crisis Interregnum: From the New Right-Wing Populism to the Occupy Movement”, *Studies in Political Economy*, Cilt 91 No 1, 2013, s.97.

¹⁰⁶ Saull, “The origins and persistence of the far right: capital, class and the pathologies of liberal politics”, s. 34.

D. Kapitalizmle Aşırı Sağ Arasındaki İlk Antagonizma: Romantik Anti-Kapitalizm ve Gerici Modernleşme

Georgy Lukacs Modern Batı düşüncesinin “geçmiş bugünü değerlendirmede kullanılacak değer ve modeller kaynağı” olarak ele alma eğilimini “romantik anti-kapitalizm” kavramı ile ifade etmektedir.¹⁰⁷ Romantik anti-kapitalizmi esas olarak sağa ve faşizme yönelen gerici bir akım olarak değerlendiren Lukacs bu kavramı burjuva toplumu eleştirisini kapitalizm öncesi geçmişe referans vererek oluşturan düşünce biçimlerini belirtmek için ortaya koymuştur.¹⁰⁸ Robert Sayre ve Michael Löwy ise bu kavramı “kapitalizm öncesi değerler adına kapitalizme karşı çıkmak”¹⁰⁹ olarak tanımlamaktadır. Romantik anti kapitalist düşünce biçimine göre kapitalizmle birlikte insani değerler kaybedilmiş ve “şeyleşme” olgusu mutlak bir güç elde etmiştir; “kaybedilen değerlere” yüklenen nostaljik anlam ise paradoksal bir biçimde hayal edilen gelecek imgesinin vizyonunu oluşturmuştur.¹¹⁰ Aşırı sağın sistemle kurduğu zayıf antagonizmanın temelinde de bizzatihi bu paradoksun kendisi yatmaktadır. Örneğin kapitalizmle gelen sefaletle karşı kapitalist ekonomi anlayışı, “Romantik anti-kapitalizm”in çeşitli biçimlerinde kapitalizme az ya da çok karşı çıkılmış olsa bile, çarmıha gerilmemiş ve başka bir sistem önerilmemiştir. “Gerçekten de geçmişe, bugünü değerlendirmekte kullanılacak değer ve modeller kaynağı gözüyle bakmak sanayi kapitalizmi eleştirisinin temelini oluşturabilirdi”¹¹¹. Ve fakat nihayetinde durum böyle olmamıştır.

“Romantik anti-kapitalizm”in değişim değerlerinin ticari rasyonalitesi karşısında konumlandığı etik; sosyal ve kültürel değerler gibi pozitif değerleri, kapitalizmle

¹⁰⁷ Callinicos, *Toplum Kuramı*, s.110.

¹⁰⁸ Robert Sayre ve Michael Löwy, “Figures of Romantic Anti-Capitalism”, *New German Critique*, No 32, 1984, s.47-48.

¹⁰⁹ Ibid., s.46.

¹¹⁰ Ibid., s.55-56.

¹¹¹ Callinicos, *Toplum Kuramı*, s.110.

birlikte ve aynı zamanda onun bir sonucu olarak gelişen “tekil özne” ve benliğin “bireysel” anını işaret eden doğa evreni ile birey-ötesi veya kolektif anını işaret eden insan topluluğu olmak üzere iki kuşatıcı bütünlüğü ile birliği gibi “iki karşıt ama birbiriyle çelişkili olmayan kutup etrafında” toplanmıştır.¹¹² “Kapitalizm karşıtlığı ve romantik değerler aynı madalyonun iki yüzü gibidir: kapitalizmde reddedilen şey, kaybedildikleri için aranan değerlerini tam olarak bir antitezidir”¹¹³. Bu durum tarihsel olarak sistemik ögelerle zayıf bir antagonizma kuran günümüz aşırı sağının sınıf siyasetinden ziyade kimlik siyaseti üzerinden bir söylem oluşturmasının tarihsel olarak kökenlerine işaret etmektedir.

Özetle Romantik anti-kapitalistler kapitalizmle birlikte değer yargılarının yaşadığı dönüşümün ve ekonomik olarak mevcut durumunun eskiye göre kötü olduğunun farkında olmakla birlikte, eleştirilerini tüm bu sürecin sorumlusu olan sisteme; yani küreselleşen kapitalizme ve burjuva toplumu geleneklerine yöneltmemişlerdir. Aksine; hemen yanlarında duran baş sorumluyu yargılamak yerine zamanın “güzelliklerini” anımsamaya çalışmışlar ve kapitalizme yönelik eleştirilerini kültürel düzlemde konumlamışlardır. Bu durum da aşırı sağın kapitalizmle tarihsel olarak zayıf bir antagonizma kurmasının nedenini ortaya koymaktadır. Romantik anti kapitalizmin ilan ettiği suçlu ise “bireysel özne” olmuştur. “Kapitalizmle birlikte ve aynı zamanda onun bir sonucu olarak gelişen bireysel özne” ve değerlerin “şey” haline gelmesi karşısında Romantik anti-kapitalizm geçmişe bakarak bir gelecek tahayyül etmektedir.¹¹⁴

Romantik anti-kapitalizmin farklı biçimleri söz konusudur. Bu biçimler ise şu şekilde sınıflandırılmaktadır: ortadan kaybolmuş olan kapitalizm öncesi sosyo-kültürel formları yeniden kurmayı amaçlayan Tazminci Romantizm, Fransız Devrimi’nin etkili

¹¹² Sayre ve Löwy, “Figures of Romantic Anti-Capitalism”, s.58-59.

¹¹³ Ibid., s.59.

¹¹⁴ Ibid., s.58-59.

olmadığı toplumlarda düzeni sürdürmeyi Fransa’da ise 1788 öncesine dönmeyi amaçlayan ve bir anlamda iki durumda da kapitalist ve kapitalizm öncesi oluşumları yana getirmeyi amaçlayan Muhafazakâr Romantizm, iki savaş arası dönemde yaşanan faşizmin düşünsel temellerini ifade eden Faşist Romantizm, kapitalizm öncesi toplumsal yapının yeniden inşasını mümkün görmeyen Kabullenmiş Romantizm, kapitalist düzenle aslında uyumsuz olmayan ve sadece düzendeki temel eksikliklerin ahlaki ve sosyal reformlarla düzelebileceğini söyleyen Liberal Romantizm, kapitalizm öncesi topluma duyulan nostaljinin kapitalizm sonrası tahayyülüne yansıtıldığı Devrimci veya Ütopist Romantizm.¹¹⁵

Romantik anti kapitalizm farklı türleri aşırı sağın ideolojik olarak muhafazakârlıktan beslenen düşünsel temellerini kültürel düzlemde kapitalizm karşıtlığı çerçevesinde yenilemiştir. Ancak bu dönem romantik anti-kapitalizmi sadece “sağ” yorumların yanında “sol” görüşleri de içinde barındırmaktadır. Nitekim Lukacs romantizmin kapitalizm karşıtı biçimini sınıflandırırken 1914’e kadar olan dönemi belli bir muğlaklığın ve solcu yorumların da bulunduğu bir dönem olarak işaretlemektedir.¹¹⁶ Bu durum aşırı sağın ortaya çıkışından sonra onu bir biçimi olarak ve kapitalizm bir sonraki büyük kriziyle iki savaş arası dönemde yaşanan faşizme yönelik pek çok bakış açısının bulunmasını anlaşılır kılmaktadır.

¹¹⁵ Ibid., s. 61-63.

¹¹⁶ Michael Löwy ve Robert Sayre, *İsyen ve Melankoli: Moderniteye Karşı Romantizm*, çev: Işık Ergüden, İstanbul, Alfa, 2015, s.155.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL OLARAK FAŞİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DEVRİMCİ BİR UNSUR OLARAK FAŞİZM(?)

Birinci bölümde tarihsel konjonktür içinde aşırı sağın “görünümüne ve siyasi ivmesine”, eşitsiz kapitalist gelişmenin yarattığı kriz ve dönüşüm anlarının şekil verdiği savının, henüz aşırı sağın ortaya çıkış döneminde görüldüğü ortaya konmuştu. Buna göre aşırı sağ kapitalizmin kriz anında kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıkmış ve fakat ona karşı bir meydan okuma gerçekleştirmemiştir. Aşırı sağ kapitalist ekonomik anlayışa karşı bir alternatif ortaya koymamış; ona yönelik eleştirisini kültürel zeminle sınırlı tutmuştur. Özetle, on dokuzuncu yüzyılda aşırı sağın kapitalizmle yönelik eleştirisi kültürel düzlemle sınırlı kalmıştır. Bu bölümde ise aşırı sağın en radikal biçimi olarak iki savaş arası dönemde beliren faşizm kavramı ele alınacaktır.

Faşizme ilişkin çalışmalarda temelde iki genel yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki faşizmi burjuva iktidarını yıkmak için devrimci bir hareket olarak gören yaklaşımdır. Bu çerçevede hareket eden düşünürlere göre faşizm kavramının kökenleri Aydınlanma dönemine kadar uzanmaktadır. Diğer taraftan faşizmi karşı-devrimci bir hareket olarak ele alan bir yaklaşım da söz konusudur. Bu yaklaşıma göre ise faşizmin tarihsel kökenleri Aydınlanma karşıtlığına dayanmaktadır. Bu bölümde faşizmi Aydınlanmanın bir ürünü ve dolayısıyla da devrimci bir unsur olarak ele alan düşünürlere ve tarihsel olarak faşizmin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlara yer verilecektir. Çalışmanın temel iddiası olan faşizmin aşırı sağın en radikal bir biçimi olarak kapitalizmin krizlerinin bir sonucu olarak karşı-devrimci ve siyasi bir proje olarak ortaya çıktığı iddiası ise üçüncü bölümde ele alınacaktır.

I. LİBERAL GELENEĞE GÖRE FAŞİZM

A. Tarihsel Olarak Faşizmi Ortaya Çıkaran Koşullar

Bu kısımda tarihsel olarak faşizmin ortaya çıkmasında etkili olan koşullara yer verilecektir. Bu çerçevede ilk olarak faşizmin düşünsel zemininin oluşmasını sağlayan ve onun romantik anti-kapitalizme uzanan kökenleri ele alınmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise karşı-devrimci bir aktör olarak burjuvanın oynadığı role; Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik sosyal olarak yarattığı yıkıma, siyasi liberalizmin çöküşüne ve son olarak da faşizmin tam olarak iktidarını kurmasını sağlayan 1929 Bunalımı'na değinilecektir.

1.Rasyonalizmden İrrasyonalizme Geçiş ve Birey Algısının Değişimi¹¹⁷

Bu bölümde ilk olarak, faşizmin düşünsel temellerini oluşturan ve aynı zamanda romantik anti kapitalist düşünceyi şekillendiren ve ondan beslenen Fredrich Nietzsche, Martin Heidegger ve Georges Sorel gibi düşünürler ile aşırı sağın kitle siyaseti gütmeye anlayışını düşünsel olarak pekiştirmesini sağlayan Frenchman Gustave Le Bon'a ve Griffin'e göre "oldukça hatalı biçimde"¹¹⁸ faşizmin baş ideoloğu olarak kabul edilen Giovonni Gentile'ye değinilecektir.

Modernliğin kökten reddini savunan Nietzsche'nin modernleşme karşıtlığı Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin gerici muhaliflerinden çok daha ötedir.¹¹⁹ Onun natüralizm ile anti-anti natüralizmi harmanlayarak geliştirdiği modernlik eleştirisinde insan biyolojik dürtülerin tutarsız bir bütünü olarak kodlanıp doğallaştırılırken doğa ise

¹¹⁷ Romantik antikapitalizm kapitalizm karşıtlığını kültürel bir zemine oturtmasında irrasyonalitenin ortaya çıkışı ve birey algısının değişimi etkili olmuş ve romantik antikapitalist düşünürler bu değişimden yararlanmıştır. Nu değişimi gösteren örnek çalışma için bkz: Ateş Uslu, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi: Soyut Evrenselciliğe Karşı Eşitlik Talepleri 1789-1917 Cilt 3*, İstanbul, Yordam Kitap, 2021.

¹¹⁸ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev: Ali Selman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.122.

¹¹⁹ Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.97.

özelliklerinin güç istencinin birer ifadesinden kaynaklandığı fikrinden hareketle öznelleştirilir.¹²⁰

Nietzsche'nin felsefesinde özellikle güç istenci kavramı çok önemli bir yer tutmaktadır. Bir “maddeci” olarak da maddeyi “bir ‘güç istenci’ ile hareketlenen ‘güçlerle’ dağıtılan enerji”¹²¹ olarak tanımlaması da bu kavramın onun düşünsel çerçevesi içindeki önemini ortaya koymaktadır. Nihayetinde güç istenci tüm mücadelelerin başlangıç noktasında yer almaktadır. Güç kavramını ise biyolojik nedenler üzerinden temellendiren Nietzsche'ye göre “doğuştan güçlü ve iktidar sahibi” olan insanların diğerleri üzerinde tahakküm kurma hakkı vardır.¹²² Bu yaklaşıma paralel bir şekilde özel olarak çoğunluktan ayrılan bu bireylerin yükselmesini savunmakta ve “insanlığın toplu olarak etik ya da politik bir hedefin parçası olarak” gelişimine karşı çıkmaktadır.¹²³ Naziler de Nietzsche'nin güç istenci düşüncesinden hareketle “ulusların ve istisnai bireylerin egemen olma dürtüsü” içinde olduğu fikrini yaşamı sonsuz bir mücadele olarak ele alan “Darwinci yaşam anlayışıyla ve biyolojik ırkçılıkla” bir araya getirerek farklı bir ideoloji yaratmışlardır.¹²⁴

Nietzsche ahlak ve değerlere ilişkin yorumlarını da güç kavramı çerçevesinde ele almıştır. Güçlülerin iktidar iradesi anlamına gelen “en üst değerler” ezilenlerin ve yoksulların değer anlayışları egemen olduğu için değersiz hale gelmiştir, üstelik; Batıda yaygın olarak bulunan ve artık akli rehber edinmeye başlayan iki değer, ahlak ve din, diğer alanlara da egemen kılınmaya çalışılınca yozlaşma kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁵ Ona göre güçlülerin gelişmesini etkilemek için, “ahlak kavramı” güçsüzler tarafından uydurulmuştur; yapılması gereken şey, mevcut ahlaki değerlerin dönüşümünü

¹²⁰ Ibid., s.183.

¹²¹ Bernard Edelman, “Nietzsche: Kayıp Bir Kıta”, *Cogito*, çev: Ferhat Taylan, No:25, 2001 Kış, s.53.

¹²² Yener Orkunoğlu, *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2007, s.114.

¹²³ Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.185.

¹²⁴ Ibid., s.192.

¹²⁵ Orkunoğlu, *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, s.115.

gerçekleştirmektedir. Bu noktada Nietzsche'nin geçmiş ahlaki değerleri romantikleştirmedeği görülmektedir. Ve fakat onun yaklaşımında ilerleme de yoktur, “hiçbir şey asla tamamlanmış değildir”¹²⁶. Nietzsche, ahlakı da reddetmekten geri durmaz. Nitekim ona göre “hayatı kurtarmak için” yapılması gereken budur.¹²⁷ Aklın egemen olduğu ahlaki reddeden Hristiyanlığı da dejenere olmuş bir hareket olarak ele alır: “baştan beri hastalıklı şeylerin her türlüşünün toplandığı ve birbirini aradığı bir birikmedir”¹²⁸. Üstelik “Nietzsche Tanrı öldü derken “Avrupa kültürünü ve uygarlığını geri döndürülemez bir biçimde değiştiren tarihsel bir olayı kasteder”¹²⁹. Friedrich Nietzsche, geri dönüşü olmayan bir düşüşün eşlik ettiği bireysel ve maddi çöküşe girdiğine inandığı Batı'nın bireysel ve maddi çöküşünün sorumlusu olarak gördüğü ve “köle dini” olarak adlandırdığı Hristiyanlık ve onun seküler biçimleri olarak değerlendirdiği hümanizm ve sosyalizmi görmüştür.¹³⁰ Nietzsche, çöküşün bir başka sorumlusu olarak da demokrasiyi görmektedir; ona göre “demokrasi bir yandan insanları eşit kılarken diğer yandan farklı olanın, sürü ahlâkına aykırı yaşayan insanın yok olmasına neden olmuştur ve dolayısıyla insanlığın geleceğini belirleyecek, ona yön verecek yaratıcı insanın ortaya çıkması engel olmuştur”¹³¹.

Nietzsche Aydınlanmanın ve onun bir ürünü olarak o Avrupa burjuva toplumunun yarattığı “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” gibi ideolojik slogan ve kavramlara da karşı çıkar.¹³² “Kitleler mi? Onlar hiçlik istencinin aracıdır; Demokrasi mi? Hiçliğin politik rejimi; İşçi sınıfı mı? Hiçliğin sınıfı; Çalışma mı? Hiçliğin değeri; Kapitalizm mi? Hiçliğin ekonomisi.”¹³³ Romantik antikapitalist geleneğe benzeyen, “modernliğe

¹²⁶ Edelman, “Nietzsche: Kayıp Bir Kıtı”, s.55.

¹²⁷ Orkunoglu, *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, s.116.

¹²⁸ Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, çev: Nilüfer Epçeli, İstanbul, Say Yayınları, 2010, s.98.

¹²⁹ Patrick Roney, “Aşkınlık ve Yaşam: Nietzsche ve ‘Tanrı’nın Ölümü’ Üzerine”, çev: Elif Şimşon, *Kayıp*, No:20, 2013, s.307.

¹³⁰ Eatwell, *Fascism*, s.33.

¹³¹ Fatma Erkek, “Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche”, *FLSF*, No 19, 2015 Bahar, s.211.

¹³² Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.184.

¹³³ Edelman, “Nietzsche: Kayıp Bir Kıtı”, s.58.

getirilen bu aristokrat eleştirisi”¹³⁴ dışında Nietzsche aristokratik değerlerin çözülmesini önlemek için otoritenin gücü ve savaşın gerekli olduğunu, güce dayanan bir düzenin hem hiyerarşiyi hem de savaşı gerekli kıldığını ifade etmektedir. ¹³⁵

Elitist ve bireyci bir kültür anlayışına sahip olan Nietzsche, radikal bir kültür eleştirisi yaparken ekonomik toplumsal sorunlardan ziyade kültürel olana odaklanarak değerlerin kaybolduğunu savunanların sesi olur; bu durum kapitalizme yönelik eleştirilerin kültür alanıyla sınırlı kalmasında büyük Nietzsche’nin büyük rol oynamasına neden olmuştur.¹³⁶ Tüm bu sürecin sonunda yaşanan kötülüklerin sorumlusu olan kapitalizm zayıflamamış aksine, daha da güçlenmiştir.¹³⁷

Nietzsche’nin yukarıda bahsedilen düşünceleri romantik antikapitalist geleneği hem temellendirmiş hem de onu şekillendirmiştir. Nietzsche’nin Hristiyanlığa, liberal demokrasiye ve sosyalizme ilan ettiği düşmanlık temelinde onu faşist sentezin öncüsü olarak görmek mümkündür. ¹³⁸

“Weimar Cumhuriyeti döneminde (1918-33) ‘muhafazakâr devrimciler’ adıyla anılan bir grup entelektüel -özellikle Ernst Jünger, Arthur Moeller van den Bruck, Carl Schmitt ve Oswald Spengler- aşın sağ politikaların çok daha ince kuramlarını sunmaya çalıştılar”¹³⁹. Alman romantik anti-kapitalizminin geçmiş özlemi yerine “birleşik, teknolojik olarak gelişmiş bir ulusta kapitalizmden kaynaklanan biçimsiz kaosun yerini

¹³⁴ Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.184.

¹³⁵ Orkunoğlu, *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, s.118.

¹³⁶ Ibid., s.121.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Jacob Golomb ve Robert S. Wistrich, “Introduction”, Jacob Golomb ve Robert S. Wistrich (der.), *Nietzsche, Godfather of Fascism? On the Uses and Abuses of a Philosophy*, Princeton, Princeton University Press, 2002, s.7.

¹³⁹ Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.324.

alan yeni ve güzel bir düzen”¹⁴⁰ vurgusuna sahip olan bu milliyetçiler Heidegger’in ortaya çıkışını mümkün kılan ideolojik ortamı sağlamıştır.

Nietzsche’nin Batı aklını eleştirisi Heidegger için temel çıkış noktası olmuştur.¹⁴¹ Heidegger açısından Nietzsche’nin “iktidar istenci varlığı gösterir, aynının ebedi dönüşü ise varlıkların çoğulluğunu simgelemektedir”¹⁴². Heidegger Nietzsche’yi “post-üretimsel bir varlık anlayışına sahip bir insanlığa (dolayısıyla işçiye) işaret ediyor olarak”¹⁴³ yorumlamıştır. Bu çerçevede de Nasyonal Sosyalist devrimi “teknolojik-endüstriyel nihilizme bir alternatif” haline getirmeye çalışmıştır.¹⁴⁴ Nietzsche’ye olan ilginin İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etmesini sağlayan Heidegger olmuştur.¹⁴⁵

Heidegger, Almanların kaderini genel olarak "ulus"un kaderiyle ilişkilendirebildiğinde, onun Hitler’e doğru giden yolu belirginleşmiş oldu ki bu açıdan bakıldığında onun felsefesi “bir kültürel devrim siyaseti” için bir cevap niteliği taşımaktadır.¹⁴⁶ Bu bağlamda Heidegger’e göre Nasyonel Sosyalizm iç ve dış tehditleri ortadan kaldırdıktan sonra varlığın özüne dönüşünü ve birkaç bin yıllık tarihi bilmecelerin çözülmesi anlamına gelmektedir.¹⁴⁷

Carl Schmitt gibi muhafazakâr devrimcilerle düşünsel olarak benzer zeminde yer alan Heidegger liberal demokrasiyi Schmitt’e benzer bir şekilde kamusal alanın parlamenter sistemin ihtiyaç duyduğu kamu tartışmasını sağlayamamasından dolayı eleştirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, culture, and politics in Weimar and Third Reich*, New York, Csmbridge University Press, 2003, s.2.

¹⁴¹ Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.98.

¹⁴² Ernst Behler, “Yirminci Yüzyılda Nietzsche”, *Cogito*, çev: Kemal Atakay, No: 25, 2001 Kış, s.43.

¹⁴³ Michael E. Zimmerman, “Heidegger’in Nietzsche Yorumunun Gelişimi”, *Cogito*, çev: Kurtul Gülenç ve Aşkın İnanç Duru, No:64, 2010 Güz, s.259.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Behler, “Yirminci Yüzyılda Nietzsche”, s.46.

¹⁴⁶ Herf, *Reactionary Modernism*, s.112.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Callicinos, *Toplum Kuramı*, s.332.

Georges Sorel, toplumun “ekonomik-akılcı” ve “duygusal-kolektif” olarak iki tür insana ayrıldığına dair şüpheleri yansıtan iki temel gelişmeyle ilişkilendirilmektedir: ilki sosyalizmin özel mülkiyetle uyumlu olabileceği ve verimli üretim ve eşit dağıtımın güvence altına alınmasıyla ilgilenmesi gerektiğini, zira yoksullar arasında eşitlik fikrinin uygulanabilir bir toplum temelini oluşturmayacağını ifade ederken, ikincisi, özellikle Gustave Le Bon'dan etkilenecek, işçi sınıfının ancak “mitlerin” kullanımıyla devrimci bilince getirilebileceği fikrini ifade etmektedir.¹⁴⁹ Nitekim Sorel'in ardından, yirminci yüzyılın ilk on yılının sonunda, Fransız ve İtalyan devrimci sendikacıları, Batı Avrupa'nın büyük sanayi merkezlerindeki işçi sınıflarının Le Bon'un resmettiği portresine karşılık geldiği, yani onların muhafazakâr bir “kalabalık” olduğu sonucuna vardılar.¹⁵⁰

Devrimci olarak kalan ve fakat Marksist ekonominin mantığına olan inançlarını kaybeden, Sorelci gelenek, Aydınlanma'ya akılcılık ve faydacılığa, diğer bir deyişle liberal ve Marksist “materyalizme” karşı çıkmakta, mitler sayesinde toplumu kahramanca değerlerle aşılayarak medeniyeti kurtarmak istemekteydi. Bu şekilde Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan modernliğin kalıntıları üzerinde “bir keşiş veya savaşçı medeniyeti” ortaya çıkacağını düşünen Sorelci gelenek, bunun olması için kapitalizmin temellerine dokunmaya gerek olmadığını; nitekim kötülüğün “kapitalizmde değil, Liberalizm ve Marksizm'in bireyi tüm politik ve sosyal eylemin nihai değeri ve nihai nesnesi olarak ele alan bireycilik anlayışında” yer aldığını belirtmektedir.¹⁵¹ Özellikle Mussolini'yi etkileyen Georges Sorel'in, faşizmin “anti-liberal ve anti-Marksist” niteliğinin ve “mitler” aracılığıyla kitlelerin mobilize edilmesi gibi niteliklerinin oluşmasına düşünsel anlamda katkıda bulunduğu söylenebilir.

¹⁴⁹ Eatwell, *Fascism*, s.33-34.

¹⁵⁰ Sternhell, “Fascism: Reflections on the fate of ideas in twentieth century history”, , “Fascism: Reflections on the fate of ideas in twentieth century history”, *Journal of Political Ideology*, Cilt 5 No 2, 2000 s.149.

¹⁵¹ Ibid., s.158.

Gustave Le Bon'un 1895'te yayınladığı *Kitlelerin Psikolojisi* adlı kitabı, muhafazakâr tepkilerden birisi olan “aksi tesir tezi” bağlamında ele alınabilir. Le Bon kitabında kitleler ve birey arasında bir ayrım yapmaktadır: “birey akılcı, belki de karmaşık ve hesapçıdır; kalabalık akıldışıdır, kolayca etkilenir, olayları tartamaz, akıldışı coşkulara kapılır vb.”¹⁵² . Le Bon bireylerin münferit olarak zekasının kitlelerin ortalama zekasının üstünde olduğunu ifade etmektedir. Kitleler akıl yürütmekten yoksundur ve eyleme düşkündürler, yani coşkun bir yapıdadırlar.¹⁵³ Bu durum faşizmin aktivizminin kökeni bağlamında ele alınabilir. Eatwell, Hitler ve Mussolini'nin, Le Bon'un insanları karizmatik liderler tarafından kolayca yönlendirilen duygusal bir kitle olarak ele aldığının farkında olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁴ Le Bon'un yaklaşımının aksi tesir bağlamında ele alınmasını onun genel oy hakkına ilişkin yorumlarından kaynaklanmaktadır. Buna göre oy hakkının yaygınlaşmaya başlaması, akıl yürütmeyen kitlelerin pek çok ülkede “önemli aktörler haline gelmesine neden olmuştur.”¹⁵⁵

Giovanni Gentile faşist “devrim”e ilişkin yorumunu “yeni Hegelci ‘Tin’ kavramlaştırmaları ile sekülerleşme ve bireyselleşmenin tetiklediği inanç ve kahramanlığın yok oluşuna odaklanan bir tarih felsefesini harmanlayarak geliştirmiştir”¹⁵⁶. 1847 ve 1848 hareketlerini “bir idealin standart taşıyıcısı olan ve hükümetleri ve halkları bu hedefe ulaşmaya iten azınlık yurtseverler tarafından bir hedefe yönelik çabalar”¹⁵⁷ olarak gören Gentile, faşizme ilişkin üç nitelik ortaya koymuştur. Bu bağlamda ilk olarak faşizmde kavranması gereken noktanın siyasi örgütlenme ve eğilimle ilgilenmeyen totaliter kapsamına, ikinci olarak faşizmin bir din olması şöyle dursun, bir felsefe ya da siyasi teori olmadığına, üçüncü olarak da faşizmin siyasi bir sistem olmamakla birlikte siyasette

¹⁵² Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, s.39.

¹⁵³ Ibid., s.40.

¹⁵⁴ Eatwell, *Fascism: A History*, s.33.

¹⁵⁵ Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, s.40-41.

¹⁵⁶ Griffin, *Faşizmin Doğuşu*, s.122.

¹⁵⁷ Giovanni Gentile, “The Philosophic Basis of Fascism”, *Foreign Affairs*, Cilt 6 No 2, 1928, s.291.

ağırlık merkezinin olduğuna ve kendisini bir politik yöntem olarak sunup savaş sonrası İtalya’ında ciddi siyaset sorunlarını çözmek için ortaya çıktığını vurgulamaktadır.¹⁵⁸

2. Burjuvazinin Karşı-Devrimci Bir Aktöre Dönüşümü

1873-96 krizinin yarattığı koşullar çiftçiler, tüccarlar ve mülk sahipleri gibi küçük ölçekli sosyal katmanların aşırı sağa doğru çekilmesine imkân verecek bir ortam yaratmıştı. On dokuzuncu yüzyılda özellikle 1848 ve 1871’den sonra karşı-devrimci bir niteliğe bürünen burjuva sınıfı faşizmin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. Burjuvazinin siyaseten karşı-devrimci bir aktöre dönüşmesine ek olarak açık bir şekilde ideolojik olarak da materyalizmden idealizme kaymıştır.¹⁵⁹ Bu role ilişkin detaylı bir değerlendirme, faşizmi “burjuva demokrasinin sağladığı kazanımları, tamamen ortadan kaldıracak bir tehlike” olarak işaretleyen, İtalya’daki küçük burjuvazinin rolünü ele alan Antonio Gramsci tarafından ortaya konmuştur.¹⁶⁰ Komünist devrimin yayılması ve haliyle de elde ettiği kazanımları kaybetme ihtimalinden dolayı burjuva sınıfı maddi çıkarlarını sürdürebilmek için siyasal liberalizmden vazgeçmiştir. “Siyasallaşan” küçük burjuva, büyük burjuvanın “parlamentoyu yozlaştırmasıyla” birlikte, parlamentoya karşı olmuş ve “sokağı yozlaştırmaya” çalışmıştır.¹⁶¹ Birinci Dünya Savaşının yarattığı kargaşa ortamıyla birlikte, büyük burjuva “demokratik sistem anlayışında konumunu sürdüremeyecek konuma gelirken; küçük burjuva da devlet yerine zengin ve buldukları patronlar çevresinde örgütlenmeye başlamıştır”¹⁶². Nihayetinde de küçük burjuva ve büyük burjuva bir araya gelerek “sistemli” bir faşist hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte “öteki” olarak işaretlenen, on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi yine işçi sınıfı olmuştur; aşırı sağ ya da faşizm, işçi sınıfına karşı bir araya gelmiştir. Ve fakat

¹⁵⁸ Ibid., s.299-302.

¹⁵⁹ Uslu, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi*, s.289-304.

¹⁶⁰ Demirhan Fahri Erdem, “Antonio Gramsci’nin Faşizm Çözümlemeleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 2015, Cilt 17 No 9, s.1.

¹⁶¹ Ibid., s 3.

¹⁶² Ibid., s.4.

bu kez on dokuzuncu yüzyıldan farklı olarak “aşırı sağ”, “sistemli” şekilde hareket etmiş, bir noktada genel oy hakkının doğuracağı sonuçların beklenenin aksine tesir etmesine neden olacak bir rol oynamış ve iktidarı ele geçirmiştir. Bu bağlamda küçük burjuva, Gramsci’nin vurguladığı üzere, faşizmin ortaya çıkmasında önemli bir role sahip olmuştur.

3. Sosyal ve Ekonomik Yıkımın Sorumlusu Olarak Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı yarattığı iktisadi kriz ve sosyal travma ile faşizmin ortaya çıkışı açısından elverişli bir ortam yaratmıştır. Savaşın getirdiği yıkım ve yorgunluk, yenilginin sebep olduğu siyasi istikrarsızlık ve bu savaşı bitiren “barış antlaşmalarındaki haksızlık ve adaletsizlikler”¹⁶³ halkların milliyetçilik duygusunu artırmış ve bu durum liderlerin kitleleri manipüle edebilmesi açısından elverişli bir ortam yaratmıştır. Buna ek olarak faşist hareketler Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi istikrarsızlığa çözüm bulamayan “liberal ve muhafazakâr partilerin kitleleri aşağıdan harekete geçirme gücünü devralma; savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan aşırı sağ milliyetçi koalisyonlar sayesinde etki alanlarını mevcut kapasitelerinin ötesine taşıma ve ülkelerindeki yöneticilerin çelişkili konumlarından yararlanarak”¹⁶⁴ kendilerini tüm bu sorunlara siyasi bir çözüm bulabilecek tek unsur olarak göstermişlerdir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Birinci Dünya Savaşı, sonrasında oluşturduğu dinamikler ile faşizmin ortaya çıkışı açısından çok büyük öneme sahip görülmekte ve hatta doğrudan onun “çocuğu” olarak adlandırılmaktadır. Savaşın yarattığı koşulların faşizmin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından yarattığı zemin görmezden gelinemeyecek kadar önemlidir, örneğin faşistlerin savaş ve militarizme “doğası gereği olumlu bir değer”

¹⁶³ Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, s.14.

¹⁶⁴ Şefika Kumral, “Hegemonic transition, war and opportunities for fascist militarism”, Richard Saull et al. (der.), *The Longue Durée of the Far-Right: An International Historical Sociology*, New York, Routledge, 2015, s.66.

atfetmelerini, onu yüceltmelerini ve normalleştirmelerini sağlayan, “yeniden doğuşu mümkün kılan büyük olay”¹⁶⁵ olarak gördükleri Birinci Dünya Savaşı olmuştur.¹⁶⁶ Ancak Savaş, faşizmin ortaya çıkışını açıklamada tek başına yeterli değildir; nitekim faşizm kapitalizmin bir krizi olarak ortaya çıkan 1929 Bunalımından sonraki “bir iki yıl içinde dünya çapında bir güç olmuştur”¹⁶⁷. Faşizmin ortaya çıkışı açısından Birinci Dünya Savaşı kadar önemli olan bir başka unsur da siyasi liberalizmin çöküşü olmuştur.

4. Siyasi Liberalizmin Çöküşü

Savaş sonrasında ortaya çıkan sorunların üstesinden gelebilme konusunda siyasal liberalizm başarılı olamamış, uyguladığı politikalar sorunları çözmek şöyle dursun, halkın çaresizliğini daha da artırmıştı; yani on dokuzuncu yüzyıl liberal değerleri çökmüştü. “1918-20’de yasama meclisleri dağıtıldı ya da Avrupa devletlerinin önce ikisinde, 1920’lerde altısında, 1930’larda dokuzunda etkisiz hale geldi”¹⁶⁸. Faşizmin yükselişinde sadece siyasi liberalizmin ulusal düzeyde başarısız olması etkili olmamıştı. Örneğin Almanya Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Versailles Antlaşması’nın hükümlerini “Alman utancı ve zayıflığının simgesi olarak görmüş ve bunları parlamentarizm ve bireycilik gibi birtakım liberal değerlerle cisimleştirmiş, liberal değerleri “nefret edilen birer siyasal gerçekliğe” dönüştürmüştür”¹⁶⁹. Yani siyasi liberalizmin istikrarsızlığı faşizmin güç kazanması için uygun bir ortam yaratırken, aynı zamanda faşizmin güçlendikçe de siyasi liberalizmin çöküşü hız kazanmıştır. İtalya’da örneğin, “Mussolini’nin 1921 baharından itibaren, liberal siyasi elitin önde gelen üyelerini ikna etme girişimlerine karşı illerdeki manga şiddetinin yıkıcı etkilerini dengeleyen

¹⁶⁵ Emilio Gentile, *The Origins of Fascist Ideology: 1918-1925*, New York, Enigma Books, 2012, s.42.

¹⁶⁶ Kumral, “Hegemonic transition, war and opportunities for fascist militarism”, s.64.

¹⁶⁷ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev: Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.326.

¹⁶⁸ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler Çağı*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2015, s. 146-147.

¹⁶⁹ Cyprian P. Blamires ve Paul Jackson, *World Fascism: A Historical Encyclopedia Volume 1: A-K*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2006, s.385.

‘havuç ve sopa’ siyasi stratejisi, kendi başına liberal devlete zarar vermediği”¹⁷⁰

Faşizmin siyasi liberalizm üzerindeki yıkıcı etkisi özellikle 1929 bunalımdan sonra net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim bundan sonraki süreçte liberal partilerin “piyasaya olan inancı, kapitalizmin krizine çözüm bulmada isteksizlikleri ve milliyetçiliğe düşmanlıkları”¹⁷¹, gibi tutumlarını, faşizmin kitleleri manipüle etmek amacıyla birer araç olarak kullanmasıyla liberal partiler ve değerler önemini daha da yitirmiştir. Özetle siyasi liberalizmin çöküşü ilk faşizmin ortaya çıkış sürecinde önemli bir role sahip olmuştur; ancak faşizm geliştikçe siyasi liberalizmin çöküşünde daha fazla rol oynamaya başlamıştır. Artık yekpare güç olarak iktidara geldikten sonra da siyasal liberalizmin unsurlarını görmezden gelmiştir. Siyasal liberalizmin aşırı sağ tarafından imhasında burjuvanın kendi değerlerinden ekonomik çıkarları uğruna vazgeçmesi etkili olmuştur.

5. Toplumun Ekonomik Kaygılarının Giderilmesi Planının Çökmesi: 1929 Buhranı

Yirminci yüzyılın ilk yarısında kapitalizmin istikrarsızlıkları ve 1921 krizi, 1922’de İtalya’da Benito Mussolini’yi iktidara getirirken kapitalizmin bir krizi olarak ortaya çıkan 1929 Buhranı da Almanya’da Adolf Hitler’i iktidara getirmiş ve İtalya’da faşist rejimin iktidarını tam olarak kurabildiği bir ortam yaratmıştır. “Dar anlamıyla bunalım, ABD’de 1929 Ekim’inde hisse sentlerinin düşmesiyle başladı ve hızla mali alandan endüstriye, ABD’den de tüm dünyaya sıçradı.”¹⁷² On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri süregelen “liberal küreselleşme” krizin dünyanın her yerine sıçramasına neden oldu. ABD’nin Avrupa’ya verdiği krediyi kesmesinin bir sonucu olarak Avrupa’da “satın alım gücü azaldı, fiyatlar düştü ve işsizlik artmaya başladı”¹⁷³. Eric Hobsbawm,

¹⁷⁰ Ibid., s.386.

¹⁷¹ Filiz Zabcı, “Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi?”, *Montly Review*, No:2, Mayıs 2017, s.39-40.

¹⁷² Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, s.41.

¹⁷³ Ibid., s.43.

Büyük Bunalım'ın ortaya çıkışında “ABD’nin küresel düzeyde istikrar kazandırıcı bir unsur olarak davranma zahmetine katlanmadığı” yönündeki yaklaşım ve “dünya ekonomisinin uzun süreli büyüme için yeterince talep oluşturmaması” yaklaşımı olmak üzere iki temel yaklaşımın söz konusu olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁴

1920’de piyasa ekonomisindeki ısınma nedeniyle meydana gelen çökmeye, işgücü zayıflamış ve bu durumun orta ve alt sınıflar üzerindeki etkisi faşizmin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı ve siyasal liberalizmin çöküş sürecinin yarattığı “toplumsal kaygılar”ın yanı sıra “ekonomik kaygılar” da ortaya çıkmıştı. Liberal ve sosyalist ideolojilerin bu sorunlara çözüm bulmaktan uzak kalışına bir de 1929 Bunalımı eklenince kitleler “rastlantısal”¹⁷⁵ olarak bu sorunların çözümüne girişen faşizme yanaştı. Büyük Çöküş’ün çalışanlar için yarattığı “en önemli sonuç hayal edilemeyecek daha önce görülmemiş ölçüde ve hiç kimsenin kestiremeyeceği kadar uzun süreli işsizlik”¹⁷⁶ olmuştu. Artık işsizlik siyasetin en önemli gündemi haline gelmişti. Büyük Buhran bir yandan liberal hükümetlerin zaten sarsılmış olan güvenirliliğini daha da sarsarken, aynı zamanda “faşistler etkilerini sınırlarının dışına genişletme ve kendilerini alternatif bir hegemonik güç olarak sunma”¹⁷⁷ olanağına eriştiği bir ortam yarattı. Yani faşizm “emperyalizmin revizyonist bir formu”¹⁷⁸nu kazandı. Nitekim bu süreçte faşizm, ulusal sorunları çözme konusunda alternatif olmayan bir unsur olarak yer almıştı.

Eric Hobsbawm Büyük Buhran’ın Batılı hükümetlerin siyasetlerinde toplumsal kaygılara ekonomik kaygılar karşısında öncelik vermeye zorladığını, bunun başarısız olması halinde hükümetler açısından solun veya sağın radikalleştiği tehdit edici bir

¹⁷⁴ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.132.

¹⁷⁵ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.319.

¹⁷⁶ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.122.

¹⁷⁷ Kumral, “Hegemonic transition, war and opportunities for fascist militarism”, s.79.

¹⁷⁸ Dylan Riley, “What is Trump”, *New Left Review*, Sayı 14, 2018, s.10.

durumun ortaya çıkması anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁷⁹ Nitekim hükümetler için tehdit edici durum gerçekleşti; çok belirgin bir şekilde, mevcut yapılar içinde aşırı sağın bir biçimi olan faşizm İtalya’da iktidarını güçlendirirken, Almanya’da iktidara geldi. Faşizmin bu kadar güçlenmesini sağlayan unsur “liberal kapitalizmin krizi”ne sunduğu çözüm olmuştur. “Liberal kapitalizmin ulaştığı çıkmazda faşizmin oluşturduğu çözüm, piyasa ekonomisinin hem sanayi hem de siyasal alandaki bütün demokratik kurumların yok olması pahasına gerçekleştirilen, reformu olarak tanımlanabilir.”¹⁸⁰ Büyük Buhran’dan sonra faşizm Birinci Dünya Savaşı sayesinde kazandığı milliyetçilik; kitleleri manipüle edebilme gücü ve militarizmi ve savaşı sıradan bir durum haline getiren söylemiyle, siyasi liberalizme ilişkin değerleri kendilerinin zayıflıklarının nedeni olarak cisimleştiren yaklaşımdan faydalanarak, çökmek üzere olan sistemi canlandırdı. Bunun karşılığında liberal değerlerin içi daha da oyuldu, halk faşizmin anlayışına uygun bir şekilde kendinden önce sistemi var etmeye zorlandı.

Özetle liberal küreselleşmenin beklenin aksine büyüme ve ilerleme eğiliminden sapıp kendini kendi varlığını doğrudan tehdit eden bir krizin içinde bulması, on dokuzuncu yüzyılda aşırı sağın kapitalizmin bir krizi olan Uzun Buhran” ile “maddi” olarak ortaya çıkması gibi, aşırı sağın bir biçimi olarak faşizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, devrimci solun tasfiye edilmiş olması, siyasi liberalizmin çöküş süreci gibi pek çok dinamik faşizmin güçlü bir şekilde var olmasını sağlayacak zeminin oluşmasına katkıda bulunmuştur. 1929 Bunalımı ile derinleşen ve toplumun en temel sorunu olan, liberal kurumların bir çözüm bulamadığı işsizlikle, yani kapitalizmin yarattığı istikrarsızlığın sonrasında meydana gelen bir krizle faşizm “tam olarak” gücünü

¹⁷⁹ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.125.

¹⁸⁰ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.318.

sağlamıştır. 1929 Bunalımı olmasaydı aşırı sağın bir biçim olarak faşizmin, “muhtemelen”¹⁸¹ bu kadar büyük bir güç elde edemeyecekti.

B. Aydınlanma Geleneğinin ve Kitlesele Siyasetin Ürünü Olarak Faşizm(?)

İki savaş arası dönemde Avrupa siyasetinde etkin bir role sahip olmuş olan “bir ideoloji olarak” faşizm kavramı, “ulus-aşırı bir ideolojiye, birbirleriyle bağlantılı bir dizi siyasal harekete ve savaşlar arası dönemde Avrupa’da birbirleriyle bağlantılı bir dizi siyasal rejime işaret edecek; hatta bu coğrafi ve zamansal sınırları aşacak biçimde kullanılabilmektedir”¹⁸². Faşizm kavramı bir yandan kökenleri itibarıyla Aydınlanma dönemine kadar uzanırken¹⁸³, diğeryandan da günümüz aşırı sağına ilişkin tartışmaların pek çoğunda odak noktası olarak işaretlenmektedir. Faşizmi Aydınlanma geleneğinin bir ürünü olarak ele alan pek çok liberal ve muhafazakar düşünür 1945 sonrasında faşizm kavramından uzaklaşmaya çalışmışlardır. Bu dönemde özellikle faşizmin iktidara gelmesinin bir sorumlusu olarak kitle siyasetinin eksikliklerine işaret edilmiştir; kitle siyasetinin aksi tesir gösterdiği ve faşizmin ortaya çıkmasına neden olduğu savunulmuştur. Ancak aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere faşizmin iktidara gelmesinde etkili olan unsur büyük burjuva sınıfının işçi sınıfını tehdidini bertaraf edebilmek için faşist odaklarla iş birliği yapıp parlamenter kurumları ikinci plana atması ve daha sonra faşist harekete bertaraf edememesi olmuştur.

1. Burjuva Siyasi Kültürünün Reddi Olarak Faşizm

Zeev Sternhell, “faşizmi (bir ideoloji, bir hareket ve bir rejim olarak) üç farklı seviyede varlık bulmuş, Avrupa’nın genelini kapsayan bir olgu olarak ele almaktadır”¹⁸⁴.

¹⁸¹ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*: s.129.

¹⁸² Constantin Iordachi, “Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş”, Constantin Iordachi (ed.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, çev: İsmail Ilgar, İstanbul, İletişim, 2015, s.18.

¹⁸³ Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği-Felsefi Fragmanlar*, çev: Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğın, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014, s.

¹⁸⁴ Zeev Sternhell, “Faşizm”, Constantin Iordachi (ed.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, çev: İsmail Ilgar, İstanbul, İletişim, 2015, s.95.

Sternhell faşizmin yükselişinin Birinci Dünya savaşına atfedilemeyeceğini, nitekim tüm durumlar göz önüne alındığında faşizmin liberal demokrasi ve sosyalizmin krizlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁸⁵ Ayrıca her ne kadar geleneksel ekonomik yapıları zayıflatmak istemese ve özel mülkiyet ile kar fikrine değil de kapitalizme saldırmak niyetinde olsa bile, sosyalizm ve komünizm ile kıyaslandığında görece keşfedilmemiş bir unsur olarak kaldığını söylediği faşist ideolojinin devrimci bir ideoloji olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁶ Sternhell buna ek olarak faşizmin sosyalizm ve komünizmden farklı olan bir başka niteliğine daha vurgu yapmaktadır. Buna göre sosyalizm ve komünizm çok çeşitli ve genellikle zıt ve uzlaşmaz bölgesel varyasyonlara sahip olsa bile tüm bunların Marksizm çatısı altında bir araya getirilebilirken faşist ideoloji açısından böyle bir yapıdan bahsedilememektedir; ayrıca, tarihçilerin bir kısmı çeşitli faşist hareketleri “faşist minumum” çatısı altında toplama girişiminde bulunurken bir kısmı da böyle bir şeyin olamayacağını ifade etmektedir; ezcümle böyle bir çatı kurulamamıştır.¹⁸⁷

Sternhell, faşizmin siyasi bir güç haline gelmeden önce kültürel bir fenomen olduğunu belirtmektedir¹⁸⁸. Faşizmin siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlayan kültürel fenomen olarak on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında Avrupa’da meydana gelen Aydınlanma ve Fransız Devrimi’ne karşı ayaklanmayı; yani “siyasi kültür”ün reddini işaret eden Sternhell’e göre, bu durumu görmezden gelerek faşizmi Birinci Dünya Savaşı’nın ve sonrasında yaşanan krizlerin sonucu olarak ele almak onun anlaşılmasına neden olacaktır.

¹⁸⁵ Zeev Sternhell, *Neither Right Nor Left: Fascist Ideology in France*, çev: David Maisel, Princeton, Princeton University Press, 1986, s.2.

¹⁸⁶ Ibid., s.2-3.

¹⁸⁷ Ibid., s.4.

¹⁸⁸ Zeev Sternhell et al., *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution*, çev: David Maisel, Princeton, Princeton University Press, 1994, s.1.

Sternhell'e göre faşizmin yükselişi, yirminci yüzyılın başında Avrupa kıtasını geride bırakan entelektüel, bilimsel ve teknolojik devrimin yönlerinden birisini ifade etmektedir ve bu devrim, entelektüel iklimi olduğu kadar sosyal gerçekleri de dönüştürmüştür.¹⁸⁹ Buna ek olarak Sternhell, 1914'ten önce oluşmaya başlayan faşizm kavramının Nazizm ile özdeşleştirilemeyeceğini, nitekim bu iki kavramı birleştirmeyi amaçlayan bir teorinin, ırkçılığın faşizmin varlığı için gerekli bir koşul olmadığı; aksine, faşist eklektizmde bir faktör olmasının yarattığı durumla karşı karşıya kalacağını ifade etmektedir.¹⁹⁰

Yirminci yüzyılın başlangıcı olarak Birinci Dünya Savaşı'nı işaretleyen Sternhell, on dokuzuncu yüzyılın son otuz yılını faşist ideolojinin ortaya çıkması açısından bir "laboratuvar" olarak görmektedir. Ona göre bu dönemde faşizm "sosyal ilişkilerin doğası gibi gerçek bir probleme" yanıt aradığı için insanlar için çekici bir hal almıştır.¹⁹¹ Sternhell on dokuzuncu yüzyılın son otuz yılında, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin reddinin, sanayileşme ve Avrupa toplumunun hızlı demokratikleşmesi bağlamında boşa çıktığını, örneğin bu süreçte zamanının en büyük Aydınlanma karşıtı figürlerinden Nietzsche'nin çok açık bir şekilde tanımladığı gibi evrenselcilik, hümanizm, ilerleme, faydacılık ve eşitlikçilik gibi 'modern değerlerin' yeni bir reddedilme dalgası yaşandığını ifade etmektedir.¹⁹²

2. Kültürel Bir Hareket Olarak Faşizm

George L. Mosse faşizmin doğasının açıklanması konusunda genel olarak literatürde toplumsal ve ekonomik faktörler üzerinden bir açıklama yapıldığına ancak, bu faktörlerin "kesinlikle" faşizmi açıklamada etkili olacağını kabul etmekle birlikte, başka

¹⁸⁹ A.g.e, s.6.

¹⁹⁰ Ibid., s.4-5.

¹⁹¹ Sternhell, "Fascism: Reflections on the fate of ideas in twentieth century history", s.141.

¹⁹² Ibid., s.146.

faktörlere de odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir¹⁹³. “Mosse’nin faşizm yaklaşımının temelini çeşitli Avrupa ülkelerindeki faşist ideoloji, hareketler ve rejimlerin karşılaştırılması oluşturmaktadır ve onun faşizm yaklaşımı, faşizm çalışmalarında faşist ideolojiyi ‘kültürcü açıdan’ ele alan güncel eğilimle pek çok ortak unsuru taşımaktadır.”¹⁹⁴

Faşizmi kültürel bir hareket olarak görmenin, onu kendi ve takipçilerinin gördüğü gibi görmek; yani hareketi kendi terimleriyle anlamaya çalışmak anlamına geldiğini ifade eden Mosse’ye göre, faşizmi ancak “içten dışa doğru” kavramaya çalıştığımızda, onun insanlar karşısındaki çekiciliğinin ve gücünün gerçek manada değerlendirebileceğini ifade etmektedir.¹⁹⁵ Mosse bu durumu faşizmin duyu ve duygulara hitap etmeye, soyut olanı somut hale getirmeye başlayarak insanı kuşatmaya başlaması üzerinden gerekçelendirmektedir. Ayrıca Mosse faşizmin ne olduğunu ortaya koymaya çalışırken “kültür tarihi” kavramına başvurmakta ve bu kavramı hangi biçimde ele aldığını belirtmektedir. Buna göre kültür tarihi kavramı dar anlamda “fikirler tarihi” ya da “popüler kültür” ile sınırlı olacak bir biçimden ziyade, daha çok yaşamı bir bütün olarak ele alan, her şeyden önce kadın ve erkeğin nasıl algılandığı ve bu algının belirli bir zaman ve mekân içinde nasıl bir hal aldığı ve siyasete dahil edildiği üzerine odaklanılmasını ifade etmektedir.¹⁹⁶ Bu tanımlama Mosse’nin faşizm yaklaşımının anlaşılması açısından önemlidir. Mosse buna ek olarak faşizmi bir milliyetçilik biçimi olarak ele almaktadır. Ona göre faşizmde artık insanlar seyirci olmaktan çıkıp birer katılımcıya dönüşürken milliyetçilik “ayini” ön plana çıkmaktadır ve bu “ayin fikri”, faşizme tanıdık bir rol vermesi, insanların “iyi” olarak nitelediği bir şeye karşılık gelmesi için Hristiyanlık anlayışından ödünç alınmıştır; nitekim Adolf Hitler’in hareketini örtmek için sürekli

¹⁹³ George L. Mosse, *The Fascist Revolution: Toward a General Theory of Fascism*, New York, Howard Fertig, 1999, s.ix-x.

¹⁹⁴ George L. Mosse, “Genel Bir Faşizm Teorisine Doğru”, Constantin Iordachi (ed.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, çev: İsmail Ilgar, İstanbul, İletişim, 2015, s.106-108.

¹⁹⁵ Mosse, *The Fascist Revolution: Toward a General Theory of Fascism*, s.x.

¹⁹⁶ Ibid., s. xi.

Hristiyan kelime dağarcığını kullanması bu durumu örneklendirmektedir.¹⁹⁷ Burada amaçlanan, dine özgü kelimelerin içini oyarak buraları “milliyetçilik” ile doldurmak ve bu şekilde faşizme insanlara tanıdık gelecek bir biçim vermek olmuştur. Son olarak Mosse faşizmin “savaşın sonrası ve iktidarı döneminde yapıp ettiklerinden dolayı” baskı ve zulüm ile eşdeğer görülen bir kavram olduğunu, kendine ait bir kavram seti ortaya koymaktan yoksun olup sadece liberalizm ya da sosyalizm gibi ilerlemeci hareketlere karşı bir tepki olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁸ Ayrıca ona göre faşizm ilk başta terörle yönetmemekte; aksine toplumsal bir uzlaşma ortamı sağlamakta, iktidarını korumaya çalıştıkça da terörizmin artmaya başlamaktadır.¹⁹⁹

3. Palingenetik Ultra-milliyetçilik Temelli Faşizm

Roger Griffin faşizmi açıklamaya yönelik “1789 sonrası Avrupa düşüncesinde anti-liberal bir gelenek olarak beliren aşırı sağın yirminci yüzyıldaki radikalleşmesi”, “aşırı sağdan bağımsız ve yeni bir güç”, “iki savaş arası döneme özgü bir durum” ve “uluslararası bir olgu” olarak ele alan yaklaşımlar gibi pek çok farklı yorumlar ortaya konduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰ Griffin, başarısının özgül tarihsel koşullara bağlı olduğunu ifade ettiği faşizmi “çeşitli permütasyonlarında mitsel nüvesi palingenetik ultra-milliyetçilik olan bir siyasi ideoloji cinsi”²⁰¹ olarak tanımlamaktadır. “Griffin’in faşizmi ‘çeşitli permütasyonlarındaki mitik özü popülist aşırı milliyetçiliğin palingenetik bir biçimi olan bir siyasi ideoloji türü’ olarak tanımlaması, rafine bir taksonomi sunma iddiasında olduğunu değil; aksine, faşizmin çoklu tarihsel örnekleriyle ilgili yeni ve farklı olana, Ernst Nolte’nin ortaya attığı ve Payne’in 1970’lerde savunduğu türden ideolojik

¹⁹⁷ Ibid., s.xii.

¹⁹⁸ Ibid., s.1.

¹⁹⁹ Ibid., s.3.

²⁰⁰ Griffin, *Faşizmin Doğası*, s.26-27.

²⁰¹ Ibid., s.86.

“minimum” türüne ayırma ihtiyacına odaklandığını göstermektedir.”²⁰² Griffin ortaya çıkan pek çok faşist rejimin başarısız olmasında “etkili bir kitle siyaseti” oluşturamamasına işaret etmektedir:

“Faşizm yeniden doğan milleti nasıl tasavvur ederse etsin, onun gerekli kıldığı bulanık ama radikal ahlaki ve sosyal devrim ve ayrıca mevcut tüm siyasal ideolojileri reddi, görece istikrarlı bir çoğulcu demokrasinin ya da otoriter bir rejimin içinde ortaya koyacağı mitsel çağrışı ciddi biçimde sınırlar. Siyasal kültür içindeki ileri derecede marjinal durumundan sıyrılan faşist hareketlerin bunu yapabilmesinin sebebi, yeterince iyi örgütlenmeleri ve diğer parti ve değerlere geleneksel bağlılığı zayıflatan mevcut liberal kurumların yaşadığı kendine has krizden başarıyla yararlanmaya öncülük etmiş olmalarıdır. 20. Yüzyılda ortaya çıkan sayısız faşizmin büyük çoğunluğu, devlet gücüne yönelik inandırıcı bir saldırıya yetecek kadar etkili bir kitle hareketi oluşturamamıştır.”²⁰³

Griffin bunların dışında faşizmin özünde ırkçı olup olmadığını sorgulamaktadır. Ona göre faşizm “özünde ırkçıdır, ama doğası gereği antisemitik ya da soykırımcı değildir; ayrıca milliyetçidir, ama zorunlu olarak emperyalizm ya da enternasyonalizm karşıtı değildir”²⁰⁴.

Son olarak Griffin faşizmin aşırı sağın bir türü olarak kabul edildiğini ifade etmektedir: “Ultra-milliyetçilik, eşitlikçilik karşıtlığı, enternasyonalist sosyalizme düşmanlık, geleneksel sağ kanat ile ya da muhafazakâr güçlerle örtük uzlaşısı ve sürekli kökene dair ‘manevi’ değerlere başvurma, hepsi birden faşizmin genişletilmiş sağcı ideolojiler familyasına ait olduğuna işaret eder”²⁰⁵.

²⁰² Constantin Iordachi ve Aristotle Kallis, “Introduction: Fascism at 100”, Constantin Iordachi ve Aristotle Kallis (der.), *Beyond the Fascist Century: Essays in Honour of Roger Griffin*, Pallgrave Macmillan, 2020, s.6.

²⁰³ Griffin, *Faşizmin Doğası*, s.87.

²⁰⁴ Ibid., s.259.

²⁰⁵ Ibid., s.94.

4. Kapsayıcı ve Karşılaştırmalı Bir Olgu Olarak Faşizm

Stanley Payne, faşizmin çağdaş siyasal kavramlar arasında muhtemelen en muğlak kavram olduğunu, bu durumun kelime olarak faşizmin “demokrasi”, “liberalizm”, “sosyalizm” ve “komünizm” kavramları gibi politik bir referansa gönderme yapmamasından kaynaklanmakta olabileceğini belirtmektedir.²⁰⁶ Buradan hareketle bir tanım sorununa işaret eden Payne, faşizmin bir olgu olarak incelenebilmesi için öncelikle bir tanımın ortaya konması; bu tanımlama yapılırken sadece iki savaş arası döneme odaklanması ve aynı zamanda her ne kadar faşist hareketlerin pek çok ortak özelliği bulunsa da pek yönden birbirinden farklılaşması nedeniyle de bu tanımlamanın dikkatli şekilde yapılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁰⁷

Faşizmi “hem kapsayıcı hem de karşılaştırmalı bir olgu”²⁰⁸ olarak ele alan Payne tümevarımsal bir faşizmin özellikleri kümesine ulaşma çabasının içerdiği sorunların, Ernst Nolte’un Marksizm, Liberalizm ve Muhafazakârlık karşıtlığı, liderlik prensibi, bir parti ordusu ve totaliteryanizm hedefi olarak ifade ettiği altı maddelik “faşist minimum” tanımlamasından hareketle ortaya konabileceğini ifade etmektedir.²⁰⁹ Payne “bu tipolojinin faşist olumsuzlamaları doğru bir biçimde ifade etse de faşist felsefe ve değerlerin olumlu içeriklerini tanımlamadığı ve ekonomik hedeflere somut bir göndermede bulunmadığını”²¹⁰ ifade ederek “ideoloji ve hedefler”, “faşist olumsuzlamalar” ve “yapı ve organizasyon” olmak üzere üç başlıktan oluşan bir faşizm tipolojisi ortaya koymuştur. Ona göre iki savaş arası dönemde görülen faşist hareketlere “dar manada uygulanabilecek kriter niteliğinde bir tanıma ulaşılması” bu üç kriterin bir arada olmasıyla mümkün hale gelecektir. Faşizmin popülist niteliğinin yeteri kadar

²⁰⁶ Stanley Payne, *Fascism: Comparison and Definition*, Madison, University of Wisconsin Press, 1980, s.4.

²⁰⁷ Stanley Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, Madison, University of Wisconsin Press, 1995, s.4-5.

²⁰⁸ Ibid., s.4.

²⁰⁹ Payne, *Fascism*, s.6.

²¹⁰ Iordachi, “Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş”, s.47.

belirleyiciliğe sahip olmadığını düşündüğü için, “Roger Griffin’in tanımının bir faşizm tanımında bulunması gereken temel özelliklerden bazılarını taşımadığını”²¹¹ vurgulayan Payne bu tipolojiden hareketle faşizme yönelik şu tanıma ulaşmıştır: “öncelikle dirimselci felsefeye dayanan; aşırı elitizm, kitlesel siyasal katılım ve *Führerprinzip* üzerine kurulmuş; şiddeti hem amaç hem de araç olarak öven; savaş ve/veya askeri erdemleri normalleştirme eğilimi taşıyan ve ulusal yeniden doğuşu hedefleyen devrimci bir ultra-milliyetçilik biçimidir”.²¹² Payne oluşturduğu tipolojideki her başlığın nelere denk geldiğini şu tabloda ortaya koymuştur:

Tablo 1: Faşizmin Tipolojik Tanımı²¹³

TABLO 1.1	
Faşizmin Tipolojik Tanımı	
A. İdeoloji ve hedefler	
	Normalinde modern, kendi kendini belirleyecek ve seküler yeni bir kültür yaratmayı hedefleyen idealist, dirimselci ve iradeci bir felsefenin savunulması Geleneksel prensipler ya da modellere dayanmayan yeni bir milliyetçi otoriter devletin yaratılması İster milli korporatist, ister nasyonel sosyalist, isterse de milli sendikacı olarak adlandırılın sıkı biçimde düzenlenmiş, çok sınıflı, bütünleşik milli bir ekonomik yapının örgütlenmesi Şiddet ve savaşın olumlu bir şekilde değerlendirilmesi ve kullanılması ya da kullanılma isteği İmparatorluk kurma, yayılma ya da ulusun diğer güçlerle ilişkilerinde radikal bir değişiklik yaratma hedefi
B. Faşist Olumsuzlamalar	
	Liberalizm karşıtlığı Komünizm karşıtlığı Muhafazakârlık karşıtlığı (yine de faşist diğer kesimlerle, çoğunlukla da sağdakilerle geçici ittifaklar kurmaya eğilimli oldukları unutulmamalıdır)
C. Tarz ve Örgüt	
	Kitlelerin siyasete katılımını sağlama çabasına eşlik edecek şekilde siyasi ilişkiler ve siyaset tarzının askerileşmesi ve kitle partisine ait milis kuvvetlerin teşkil edilmesi

²¹¹ Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, s.5.

²¹² Iordachi, “Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş”, s.47.

²¹³ Ibid., s.170.

Duygusal ve mistik hususlara önem verilerek, mitingler, simgeler ve halka açık siyasal ibadetlerin estetik yapısının vurgulanması
Bir yandan erillik prensibi ve erkek egemenliğine aşırı vurgu yapılırken, diğer yandan da kuvvetli bir biçimde organik toplum görüşünün savunulması
En azından siyasal dönüşümün başlarında, diğer yaş grupları karşısında gençliğin övülmesi ve nesiller arası çatışmanın vurgulanması
Liderlik ister başlarda bir dereceye kadar seçime dayalı olsun ister olmasın, özellikle otoriter, karizmatik ve kişisel bir yönetim biçimine eğimli olunması

“Payne kapsamlı bir araştırmaya dayanarak, beş temel tarihsel faşizm çeşidi ya da alt tipi belirlemiştir: (1) “Paradigmatik” İtalyan faşizmi ve doğrudan türevleri; (2) radikal Alman Nasyonal Sosyalizmi ve türevleri; (3) İspanyol Falanjizmi; (4) Rumen Lejyonierleri ya da Demir Muhafızlar Hareketi ve (5) Szalasi’nin Macarcı ya da Ok ve Haç Hareketi.”²¹⁴

Payne faşizmin genellikle modern Avrupa milliyetçiliğinin en aşırı biçimini temsil etmiş olsa bile tüm faşist ideolojilerin ırkçılık anlamında Naziler gibi ya da antisemitist oldukları sonucuna ulaşamayacağını, ancak bütün faşist hareketlerin aşırı düzeyde “etnik ayrımcı” ve “milliyetçi” olduklarını ifade etmiştir.²¹⁵ Payne ayrıca faşistlerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana artmakta olan kültürel ve toplumsal çöküş kaygısını yansıtmakta olduklarını, çöküşün üstesinden sadece eski seçkinlerinin yerini alacak yeni seçkinlerin önderliğinde gerçekleşecek yeni bir kültürel devrim aracılığıyla gelinebileceğine inandığını vurgulamaktadır.²¹⁶

5. Bir İdeoloji Olarak Faşizm

Roger Eatwell, faşizmi tanımlamaya yönelik çalışmaların sosyo-ekonomik bir yaklaşım benimsediğini, faşizmi “bir rejim, hareket ya da ideoloji olarak” değerlendiren

²¹⁴ Ibid., s.48.

²¹⁵ Payne, *A History of Fascism:1914-1945*, s.10.

²¹⁶ Ibid., s.8-9.

analitik bir ayırım çerçevesinde tanımlamaya çalışmanın kullanışlı olduğunu; ve fakat faşizmi tanımlamak için daha “öncelikli” ve “en iyi” seçenek olmasına rağmen, ideolojiden ziyade onun “bir rejim” ve “bir hareket” olması üzerinde daha fazla durulduğunu ve bunun da “kavram” ve “teori” arasında bir karmaşıklığa yol açmasının yanında, hem kavram hem de teori oluşturmayı kısıtlayan “döngüsellik” sorununa neden olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷ Faşizmin en iyi şekilde tanımlayacak unsurun ideoloji olduğu iddiasını pekiştirmek için, Sternhell, Payne ve Griffin’in faşizm teorilerinin eksik noktaları üzerinde durmuş ve bu eksik noktaların, sosyoekonomik çerçevede yapılan faşizm tanımlamalarından uzaklaşıp, faşizmi “ciddi bir ideoloji” olarak ele almanın gerekliliği olduğu sonucuna işaret ettiğini belirtmiştir.²¹⁸

Faşist ideolojinin özünün “topluluğun temel doğası” ve “sosyo-ekonomik politikalar” ile açıklanabileceğini ifade eden Eatwell faşizmi şu şekilde özetlemiştir: “pratikte ayrıntılı programlardan ziyade, özellikle aktivizmi ve karizmatik liderliği vurgulama ve düşmanlarını *manişelist* bir biçimde şeytanlaştırmaya da esasında, radikal bütüncül-ulusal Üçüncü Yol oluşturmak için toplumsal yeniden doğuş ihtiyacını vurgulayan bir düşünce biçimidir”.²¹⁹

Roger Eatwell ortaya koyduğu faşizm modelinin, insanın doğası ve yetenekleri itibarıyla kısıtlanmış olduğu görüşü yerine daha “komünal ve erkeksi” olarak yeniden biçimlendirilebileceğini ifade eden “insan doğasına ilişkin bakış açısı”, ırk, bölge ve ulusu tarihin motor gücü olarak gören “jeopolitik bakış”, özellikle 1919 yılı sonrasında ortaya konmak istenen siyasi ve ekonomik yapıları arayan “siyasi ve ekonomik bakış”,

²¹⁷ Roger Eatwell, “On defining the ‘Fascist Minimum’”, s. 303-304.

²¹⁸ Ibid., s.312.

²¹⁹ Eatwell, *Fascism: A History*, s.37.

“propaganda ihtiyacına vurgu yapan ve karizmatik liderin kutsanmasıyla ilgili olan bakış açısı” olmak üzere dört temel yönü olduğunu ifade etmektedir.²²⁰

Yukarıda faşizmi devrimci bir unsur olarak ele alan yaklaşımlar ele alınmıştır. Buna göre faşizm Aydınlanma geleneğinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bakıldığında faşizm, mevcut sınıfsal yapıları korumaya devam etmiş, söz konusu yapılarda herhangi bir dönüşüm meydana getirmemiştir. Aşağıda değinileceği gibi kapitalizmle kurduğu karşıtlık bir meydan okumaya dönüşmemiş ve de Aydınlanma döneminin bir ürünü olarak ortaya çıkan parlamenter demokrasinin altını oymuştur. Özetle aşırı sağın en radikal biçimi olarak faşizm, devrimci bir unsur değildir.

²²⁰ Ibid., s.37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDINLANMA KARŞITLIĞI GELENEĞİNİN BİR ÜRÜNÜ OLARAK

FAŞİZM

İkinci bölümde tarihsel olarak faşizmin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar ele alındıktan sonra faşizmi burjuva iktidarını yıkmak için devrimci bir hareket olarak gören ve dolayısıyla da faşizmin kökenlerini Aydınlanma dönemine kadar götüren yaklaşımlara yer verilmişti. Bu bölümde ise tezin temel argümanı olan faşizmin karşı-devrimci bir hareket olduğu ve tarihsel kökenlerinin Aydınlanma karşıtlığına dayandığı tezi ortaya konacaktır. Buna ek olarak aşırı sağın radikal bir biçimi olarak faşizmin radikalliğinin sınırının özel mülkiyet olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Karşı-devrimci bir unsur olarak “onun sosyalizmi yenmedeki başarısı, savaş sonrası burjuva düzenine yönelik herhangi bir radikal tehdidin ortadan kalkmasıyla, liberal-demokratik kapitalizmin daha sonra yayılmasının zeminini hazırlamak olarak görülebilir”²²¹. Nitekim Paxton ve Eley’in de ifade ettiği gibi faşizm, karşı-devrimci ve aşırı sağın bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Faşizm romantik anti-kapitalizmden ve genel olarak da gerici modernleşmeden beslenerek ortaya çıkmıştır. Faşizmin karşısında yer alan devrim komünizmdir. “Faşist politik devrim toplumsal devrimin alternatifidir; böyle olarak da eşit ölçüde karşı-devrimcidir. Hitler’in kendisini devrimin karşısında bir devrimci olarak betimlemesi faşizm hakkındaki pek çok şeyi açığa vurur.”²²²

²²¹ Dylan Riley, “Enigmas of Fascism”, *New Left Review*, Cilt 30, Kasım 2004, s.134.

²²² Arno J. Mayer, *Dynamics of Counterrevolution in Europe*, New York, Haper Torchbooks, 1971. Akt:Mark Neocleous, *Faşizm*. Çev. Doğan Barış Kılınç, İstanbul, Nota Bene, 2018, s.94.

I. TOPLUMSAL HİYERARŞİLERİ YIKMAK YA DA MODERNİTENİN KOŞULLARINDA YENİDEN TESİS ETMEK: DEVRİM VE KARŞI DEVRİM

Bu kısımda faşizmin karşı-devrimci bir unsur olduğu ve kapitalizm karşıtlığının sınırlılıkları ele alınmadan önce devrim ve karşı-devrim kavramları ele alınacaktır. Buradan hareketle faşizmi gerici modernleşmeci, karşı-devrimci niteliği ortaya konacaktır.

A. Toplumsal Yapının Hızlı, Ani ve Şiddetli Dönüşümü ve Toplumsal Hiyerarşilerin Yıkımı: Devrim

Devrim sözcüğü literatürde genel olarak toplumsal ve siyasal yaşamda meydana gelen ve kimi zaman şiddeti de içinde barındıran birtakım köklü değişiklikleri ifade etmektedir. Karl Marx'ın tarihin lokomotifleri olarak ifade ettiği devrimler²²³, tarihte ender olarak görülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında 1566-81 Felemenk Ayaklanması; 1649 İngiliz Devrimi, 1688 Devrimi, 1763-91 Amerikan Devrimi, 1789 Fransız Devrimi, 1848 Devrimleri ve 1917 Bolşevik Devrimi gibi pek çok devrimin ortaya çıktığı görülmektedir.²²⁴ Söz konusu devrimlerin ortaya çıkışını sağlayan yapı ve koşulların farklılığı aynı devrime ilişkin farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da devrime ilişkin pek çok teori ortaya atılmıştır.

Bir toplumun devlet ve sınıf yapısının hızlı ve temelden bir dönüşümü anlamına gelen toplumsal devrimlerin toplumsal yapısal değişimin sınıf ayaklanmaları ile siyasal olanın ise toplumsal dönüşümle çakıştığı iki farklı çakışmanın gerçekleşmesiyle diğer

²²³ Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri: 1848-1850*, çev: Erkin Özalp, İstanbul, Yordam Kitap, 2016, s. 157.

²²⁴ Söz konusu devrimleri kendi özgül siyasal ve toplumsal koşulları bağlamında ele alan çalışma için bkz. David Parker, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1591*, David Parker (ed.), çev: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

çatışma ve dönüşüm süreçlerinden ayrıştığını ifade eden Theda Skocpol'e göre toplumsal devrimlerin özgünlüğü hem siyasal hem de toplumsal yapıda karşılıklı ve birbirini pekiştirici bir biçimde değişimlerin meydana gelmesidir.²²⁵ Buna göre devrimler hem siyasal yapılarda hem de toplumun sınıfsal yapısında bir değişim meydana getirmelidir.

Charles Tilly açısından ise 'devrim' terimi her biri nüfusun büyük kısmının desteğine sahip ve birbirine rakip olan iki bloğun, iktidarı elde etme konusunda uzlaşmanın mümkün olmadığı iddialara sahip olduğu durumda, taraflardan birinin güce dayalı bir şekilde iktidarı ele geçirmesi anlamına gelmektedir.²²⁶

Hannah Arendt'in devrim kavramına ilişkin farklı bir yaklaşımı söz konusudur. Onun farklılığı "devrim kavramının özdeşleştirildiği Fransız Devrimi'ni 'hakiki' bir devrim dahi addetmeden devrimi politikanın tanımlayıcı-kurucu edimi olarak işaret etmesinde yatar"²²⁷. Arendt sadece değişimden ibaret olmadığını ifade ettiği devrimlerin "kaçınılmaz olarak" başlangıç sorunuyla yüzleşmeye iten siyasi olaylar olarak ifade etmektedir.²²⁸ Ona göre devrimden bahsedebilmek için şiddetin asgari düzeyde baskı rejiminden özgürlük uğruna kurtulmayı amacıyla yeni bir siyasi yapıyı kurmak amacıyla kullanılması ve değişimin ortaya çıkış şeklinin "yeni bir başlangıç" olması gerekmektedir.²²⁹

Öyleyse denilebilir ki devrimin istisnai karakteri, eski düzen ile yeni bir düzenin kuruluşu arasındaki 'boşluğa' denk düşmesi kadar; yeniyi kurma ile sürdürme, yani 'düzen'e dönüştürme arasında bir köprü oluşturma zorunluluğundan da kaynaklanmaktadır. Arendt

²²⁵ Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 25-26.

²²⁶ Charles Tilly, *European Revolutions, 1492-1992*, Oxford, MA: Blackwell, 1993, s.8.

²²⁷ Duygu Türk, "Arendt, Devrim, Egemenlik: 'Başlangıçta Söz Vardı'", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 42 No 2, 2018, s.185.

²²⁸ Hannah Arendt, *Devrim Üzerine*, çev: Onur Eylül Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.23.

²²⁹ Ibid., s.43.

için bu, “kurma” ve “koruma” arasındaki, yani aslında devrimci edim ile muhafaza etme arasındaki ilişkinin karşılıklı değil, biraradalık olarak düşünülmesi gerekliliği demektir.²³⁰

Neil Davidson ise devrimleri toplumsal ve siyasal devrimler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Buna göre siyasal devrimler kapitalist üretim sınırlarının içinde başlayıp biten ve sadece siyasal elitlerin değişime yol açan devrimler iken; toplumsal devrimler ise mülkiyet ilişkilerini yeniden düzenleyen yani bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına geçişi ifade eden nadir an’ı ifade etmektedir.²³¹

B. Toplumsal Hiyerarşilerin Modernite Koşullarında Yeniden İnşası Girişimi: Karşı-Devrim

Karşı-devrim, devrimin ortaya koyduğu yapıları yıkıp eski yapıları yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır. Karşı-devrim kavramına ilişkin tanımlamalar devrim kavramı çerçevesinde yapılmaktadır. Bu bağlamda karşı-devrimci kavramı da Fransız Devrimi’nden itibaren bu devrimci iktidar kadrolarını yok etmeye çalışan kesimleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Tanım olarak, karşı-devrim ancak devrimci bir güç aktarımının başladığı yerde ve zamanda gerçekleşebilir.²³² Charles Tilly tek başına ve bir arada, iki ana koşul karşı-devrimi teşvik ettiğini belirtmektedir: birincisi, askeri, dini veya milliyetçi hiziplerin devlet iktidarını devrimci programlar adına ele geçirmesi ve böylece yaygın bir muhalefet yaratması durumunda ortaya çıkan, dar bir toplumsal tabana sahip bir grup veya çok sayıda iç düşmana sahip bir grup tarafından devlet iktidarının ele geçirilmesi iken; ikincisi ise iktidara geldikten sonra devrimci koalisyonlarda bölünmelerdir.²³³

²³⁰ Duygu Türk, “Arendt, Devrim, Egemenlik: ‘Başlangıçta Söz Vardı’”, s.188.

²³¹ Neil Davidson, “How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?”, *Historical Materialism*, Cilt 13 No 4, 2005, s. 3-46.

²³² Charles Tilly, “Counterrevolution” Jack A. Goldstone (ed.), *The Encyclopedia of Political Revolutions*, New York, 1998, s.119.

²³³ Ibid.

Karşı-devrimler mülkiyetin savunulmasını ve ‘düzenin restorasyonunu desteklemek açısından etkili harekete geçiriciler olurken özellikle Fransız Devrimi’nden itibaren devrimin yarattığı değişime direnmek ve onun savunucularına karşı koymak için eski düşmanların dahi bir araya gelerek ittifak oluşturduğu bir durum ortaya çıkmıştır.²³⁴ Siyasal, toplumsal ya da her ikisinin bileşiminin söz konusu olduğu kriz anlarında ortaya çıkan karşı-devrim, yeni siyasal düzeni yıkmak, eski düzeni restore etme ya da eski geleneksel değerleri içine alan yeni düzenler kurma yoluyla kendini göstermiştir.²³⁵ Örneğin 1917 Bolşevik Devrimi’nden hemen sonra karşı-devrimci hareketler ortaya çıkmıştır.²³⁶ Nitekim Avrupa’da da Birinci Dünya Savaşı’nın ve ekonomik krizin yarattığı ortam beklenmedik ittifakların oluşmasını ve Aydınlanma zihniyetine karşı eski rejim kalıplarının yeniden inşa edilmesi söylemine sebep olmuştur.

Arno J. Mayer karşı-devrimin, normalde çatışan, fakat uyum gösteren güçlerin uzlaşma politikalarını terk etmeye başladıkları zaman geliştiğini ifade etmektedir.²³⁷ Ona göre karşı devrimin, ortaya çıkmasına sebep olan yerel koşulların çeşitliliğinden hareketle yedi çeşit karşı devrim ayrımı yapmıştır: önleyici, sonradan gelen, yardımcı, kılık değiştirmiş, ileriye dönük, dışarıdan destek almış ve dışarıdan dayatılan karşı devrim.²³⁸ Buna ek olarak Mayer karşı-devrimci hareketlerin ve rejimlerin biçimi ve yoğunluğunun, onları etkileyen ulusal ve uluslararası yapısal koşulların ve konjonktürel gelişmelerin bir ürünü olduğunu ifade etmektedir.²³⁹

²³⁴ Chris J. Wrigley, “İki Savaş Arası Avrupa’da karşı Devrim ve Devrim’in Başarısızlığı”, David Parker (ed.), *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1591*, 2003, s.212.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz: Edward Hallet Carr, *Bolşevik Devrimi Cilt:2, 1917-1923*, çev: Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.

²³⁷ Arno J. Mayer, *Dynamics of Counterrevolutions in Europe 1870-1956 An Analytic Framework*, New York, Haper Torchbooks, 1971, s.4.

²³⁸ Ibid., s.86.

²³⁹ Ibid., s.119.

C. Gerici Muhafazakar Modernleşme Olarak Faşizm

On dokuzuncu yüzyılda aşırı sağ Aydınlanma'nın ve onun bir ürünü olarak ortaya çıkan Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu akıl; ilerleme fikri ve hiyerarşik toplum yapısı yerine bireylerin eşitliği gibi değerlere karşı, kapitalizmin krizinden faydalananarak, eski kurumsal ve toplumsal yapıları yeniden kurmaya çalışmıştır. Bu durum Sandra Halperin'in işaret ettiği kapitalizmin krizlerinden hemen sonra meydana gelen muhafazakar karşı devrim anlamına gelmektedir.²⁴⁰ Genellikle Fransız Devrimi'ne karşıt hareketin bir parçası olarak tanımlanmış olan “Muhafazakar Devrim”, liberalizmi, sosyalizmi, demokrasiyi ve enternasyonalizmi reddeden militarist, otoriter bir milliyetçilik geleneğini işaret etmektedir ve faşizm döneminde muhafazakar devrimciler özellikle Almanya'da 'sağın entelektüel öncüsü' rolünü üstlenmiştir.²⁴¹ Bu yüzden muhafazakar devrim kavramı da gerici bir modernleşmeyi ifade etmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl aşırı sağ hem siyasal hem ekonomik liberalizme karşı gelmiştir. Bu dönemde siyasal liberalizme olan karşıtlık rasyonalizmden irrasyonalizme kayılmasına ve birey algısının değişimine neden olurken, ekonomik liberalizme yani kapitalizme yönelik karşıtlık kültürel bir düzlemde sınırlı kalmıştır. İki savaş arası dönemde ise aşırı sağ hem yeni bir devrim tehdidinin varlığından hem de Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sosyal, toplumsal ve ekonomik yıkımın sonucunda en radikal biçiminde; yani faşizm olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde toplumsal ve ekonomik bunalıma siyasal liberalizmin bir yanıt bulamaması, siyasal liberalizme karşıtlığı beslemiştir. Buna ek olarak kapitalizmin krizleri de kapitalizm karşıtlığını beslemiştir. Ve fakat bu karşıtlık da aşağıda ele alınacağı üzere, sınırlı bir düzlemde kalmıştır.

²⁴⁰ Halperin, “The Far Right in Modern World History”, s.2.

²⁴¹ Roger Woods, *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*, London, Palgrave Macmillan, 1996, s.1.

Reformist sosyalizmin kazanımlarını geri alabilmek için iktidara “getirilen” faşizm, ilk aşamada karşı-devrimci güçlerin desteği almasının yanında girişimlerinin siyasal ve sosyal güçler dengesi bozmamasından dolayı da ortaya çıkış sürecinden itibaren karşı-devrimci bir harekettir.²⁴²

Kendisini anti-Marksist ve anti-Bolşevik olarak temellendiren faşizm, sosyalizmle arasında bir bağlılık kurar ve sosyalizmin birtakım argümanlarını milliyetçilik, elitizm ve muhafazakarlık çerçevesinde daha geniş bir ideolojik bağlamda ele alarak, bir “gericilik siyaseti” aracı olarak kullanır ve kendini kapitalizm karşısında karşı-devrimci bir unsur olarak işaretler.²⁴³ Her ne kadar kendisini komünist devrimin karşısında konumlandırırsa da toplumsal devrimin bir alternatifi olmasıyla karşı-devrimci olan faşizm hem modern hem de gerici niteliklerinden dolayı gerici modernizmin bir formunu oluşturmaktadır.²⁴⁴ Faşizmin modern yönü teknolojik ilerlemeyi işaret etmektedir. Neocleous’a göre gerici modernizmin gerici niteliğinin açık bir şekilde politik bir sağın hareketi olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir: hem 1789’un ilkelerini karşı çıkmaktadır hem de milliyetçilikte Marksizm ve kapitalizmin ötesinde güç bulur.²⁴⁵

Gericici modernizm, askeri-endüstriyel ihtiyaçları ulusal erdemlere dönüştürmüş, Almanya’da modern teknolojiyi, modern Alman milliyetçiliğinin romantik ve akıl karşıtı yönlerini azaltmadan kültürel sistemine dahil etmiştir.²⁴⁶ Gericici modernistler, Alman Sağ’ın romantik anti-kapitalizmini geriye dönük pastoralizmden uzaklaştırmış ve yerine birleşik, teknolojik olarak gelişmiş bir ulusta yeni ve güzel bir düzeni kapitalizmden

²⁴² Angelo Tasca, “Faşizmin Oluşum ve Gelişimin Genel Şartları”, August Thalheimer et al. (ed.), *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019, s.108.

²⁴³ Neocleous, *Faşizm*, s.71.

²⁴⁴ Ibid., s.94-102.

²⁴⁵ Ibid., s.104.

²⁴⁶ Herf, *Reactionary Modernism*, s.2.

kaynaklanan kaosa bir alternatif olarak sunmuştur ve bu şekilde Nazi ideolojisinin Hitler rejimi boyunca devam etmesine katkıda bulunmuştur .²⁴⁷

Aşırı sağın en radikal biçimi olarak faşizm kavramı karşı-devrimci bir unsur olarak savaşın yarattığı yıkımın sonrasında hem işçi sınıfı devrimine hem de kapitalizmin yarattığı krizlere karşı bir alternatif sunma vaadiyle güç kazanmıştır. Aşağıda hem faşizmin karşı-devrimci olduğu tezi güçlendirilecek hem de siyasi bir proje olarak ortaya konacaktır.

1. Karşı Devrimci Siyasi Bir Proje Olarak Faşizm

Robert Paxton faşizmin, “şafak vakti operasyonları”, “askeri geçit törenleri”, “marşlar söyleyen kalabalıklar” gibi “faşist gerçekliğin karmaşık bir hal almasına neden olan” birtakım imgeler yarattığını ve bu imgelerin bazılarının onu anlamaya yönelik çabalarda kimi yüzeysel hataların ortaya çıkmasına sebep olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, “her şeye gücü yeten bir diktatör imgesi faşizmi kişileştirir ve sadece lideri ön plana çıkarıp inceleyerek faşizmi anlamanın mümkün olduğu yolunda yanlış bir izlenim yaratır”²⁴⁸. Liderlerin ön plana çıkmasının ilgiyi onlara yardım eden kişilerden, gruplardan ve kurumlardan uzaklaştırdığını söyleyen Paxton, “lider ile Ulus, Parti ile Sivil toplum” arasındaki etkileşimin anlaşılabilceği bir modelin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁴⁹

Paxton faşizmin Yahudi karşıtlığı ve kapitalizm karşıtlığına ilişkin de birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre İtalya’da Mussolini iktidarının ilk aşamalarında maddi olarak Yahudi sanayicilerin ve iş insanlarının desteğini almış olması gibi somut bir örneğin de gösterdiği üzere “azılı bir anti-Semitizmi faşizmin özü olarak”

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, New York, Alfred A. Knopf, 2004, s.9.

²⁴⁹ Ibid., s.9.

değerlendirmek sorunlu bir hal almaktadır, ayrıca her ne kadar faşizm kapitalizm ya da burjuva karşıtı bir karaktere sahip görünüyorsa da iktidara gelince işin renginin değiştiğini ve artık kapitalizmin değerleri yerine “daha fazla” sosyalizme saldırmaya başladıklarını ifade etmektedir.²⁵⁰

Robert Paxton faşizm çalışmalarında “zamanlama sorunu”; “taklitçilik”, “zamansal ve mekânsal olarak ortaya çıkan ‘münferit’ faşist hareketlerin birbirleri arasındaki farklılıkların ortak bir faşizm tanımı yapmayı zorlaştırması”, daha yönlendirilebilir olduğunu düşündüğü “faşist doktrin ve eylem arasındaki belirsiz ilişki” ve son olarak da “faşist kelimesinin çok fazla kullanılması nedeniyle sıradan bir hal alması” olmak üzere beş temel soruna işaret etmektedir.²⁵¹ Paxton “zamanlama sorunu” ifadesi ile çoğu siyasi düşünürün, oy hakkının genişletilmesinin demokrasi ve sosyalizmin kaçınılmaz olarak gelişim göstereceği bir patikaya doğru gitmesi umarken, umulanın aksine; beklenmedik bir şekilde faşizmin ortaya çıkıvermesine işaret etmiştir. “Taklitçilik” kavramıyla ise pek çok hareketin kitlesel destek hareket sağlamayabilmek amacıyla faşist ideolojiyi taklit etmeye çalışmasını anlatmaktadır.

Paxton faşizmin zamansal olarak aşamalara ayrılması gerektiğini ifade etmiş ve bu çerçevede faşizmi beş farklı zamansal aşamaya ayırmayı önermiştir. Bunlardan ilki on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarına denk gelen “ilk aşama”yı; ikincisi, faşist hareketin siyaset sahnesinde hareket edebilme kapasitesine ulaşmasını sağlayacak olan siyasi sistemde parti olarak köklenmesi anlamında “kök salma” aşamasını, üçüncüsü “güç elde etme” aşamasını, dördüncüsü “iktidar olma” aşamasını ve son olarak beşinci aşama ise “radikalleşme ya da düzensizlik” aşamasını ifade etmektedir.²⁵² Faşizmin “zamansal olarak aşamalara ayrılması” konusu üzerine eğilmenin aynı zamanda

²⁵⁰ Ibid., s.10.

²⁵¹ Robert O. Paxton, “Five Stages Of Fascism”, *The Journal of Modern History*, Cilt 70 No 1, 1998, s.2-8.

²⁵² Ibid., s.11.

ona ilişkin pek çok “alt motifi” de değerlendirme imkanı yaratacağını söyleyen Paxton, örneğin bir alt motif olarak “toplumsal yapı”nın her bir aşamada evrimleştiğini iddia etmektedir.²⁵³ Paxton “aşamalara ayırma” işleminin “faşist minumum” ya da “kapsayıcı bir faşizm tanımlamasının” mümkün olup olmadığı konusunda bir ikilem yaratmasını engellemek için “işlevsel bir faşizm tanımı” yapılabileceğini ifade etmiş ve bu bağlamda faşizmi şöyle tanımlamıştır: “Faşizm, liberal demokrasinin bölünme ve çöküş yarattığı toplulukların birliğini, enerjisini ve saflığını güçlendirmeyi amaçlayan bir siyasi otorite ve sosyal düzen sistemidir”²⁵⁴.

2. Siyasal Koşulların Bileşimi Olarak Faşizm

Paxton gibi faşizmi karşı-devrimci bir ideoloji olarak ele alan Geoff Eley faşizme ilişkin literatürde yoğun olarak iki vurgunun ön plana çıktığını söylemektedir. Bunlardan birisi Alman düşünce geleneğinden ve daha az ölçüde İtalyan düşünce geleneğinden etkilenen bir tür “derin tarihsel perspektif” iken; diğeri ise faşizmin “başarılarını ve kökenlerini” ön plana çıkaran vurgudur.²⁵⁵ “Derin tarihsel perspektif”in ön plana çıktığı çalışmalarda faşizm olasılığının “belirli siyasi geri kalmışlık yapıları” ile bağlantılı olduğunu ifade eden Eley, faşizmin “başarılarını ve kökenlerini” ön plana çıkaran çalışmaların ise “başarılı bir Anglo-Fransız tarzı burjuva devriminin yokluğu” sebebiyle ulusun “sanayi öncesi” döneme ait geleneklerinden kopamadığı ve dolayısıyla liberal-demokratik bir yönetimin oluşumunun mümkün olmadığını; bu ortamda ulusal liberal geleneklerin büründükleri kırılğan yapıların krizlere karşı direnç göstermede etkili olamamaları savından hareketle faşizm olasılığının gerçekleştiğini açıklamaya çalıştığını ifade etmektedir.²⁵⁶

²⁵³ A.g.e. s.21.

²⁵⁴ Ibid., s.21.

²⁵⁵ Geoff Eley, “What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of a Capitalist State”, *Politics Society*, Cilt 12 No 53, 1983, s.56-65.

²⁵⁶ Ibid., s.57.

Geoff Eley faşizmin “sadece bir siyaset tarzı değil; aynı zamanda bir siyasal koşul bileşimi” olduğunu, bu noktada 1929 Büyük Buhran’ı kadar 1917-23 yıllarında yaşanan siyasi krizin de önemli olduğu “ikili bir kriz hali”ne işaret etmekte ve bu bağlamda da faşizmin, “savaşlar arası bir krizin özel koşullarında yeni bir tür halk koalisyonu oluşturan, öncelikle bir karşı-devrimci ideolojik proje” olarak en iyi şekilde anlaşılabilirliğini ifade etmektedir.²⁵⁷

II. FAŞİZMİN RADİKALLEŞMESİNİN SINIRLILIKLARI

Aşırı sağın radikal bir biçimi olarak karşı-devrimci bir şekilde ortaya çıkan faşizm kapitalizme ve komünizm tehdidine karşı bir unsur olarak kendini kodlamış ve bu düzlemde güç kazanmıştır. Büyük burjuvanın kendi karını korumak için kitleleri mobilize etmesi ve araçsallaştırması sürecinde faşizm nihayetinde iktidarı elde etmeyi başarmıştır. Demokrasiyle iktidara gelen faşizm daha sonra parlamenter demokrasiyi yıpratmıştır. İşçi sınıfını karşı-devrimci burjuvanın desteğiyle bastıran faşizm, kapitalizm karşıtlığını da sınırlı düzeyde tutmuştur. Söylemsel düzeyde kapitalizm karşıtı olan faşizm özel mülkiyeti yıkmak yerine onun savunucusu haline gelmiştir. Faşizm iktidara geldiği her yerde siyasi iktidarın tekelleştirilmesi, işçi örgütlerinin dağıtılması ve burjuva hukuk devletinin kurumlarının tasfiye edilmesi temeline dayanan ve çalışma yaşamını estetize ederek kitlelerin mobilize olmasını ve mülkiyet ilişkilerinin korunmasını sağlamak için savaş olgusundan faydalanan bir siyasi sistem kurmuştur.²⁵⁸ Tüm bu süreç içerisinde onun iktidara gelmesinde etkili olan sosyo ekonomik yapıları aynı şekilde koruması faşizmin karşıtlığının sınırlılıklarının olduğunu göstermektedir. Bu kısımda söz konusu sınırlılıkların neler olduğu ele alınacaktır.

²⁵⁷ Ibid., s.75-81.

²⁵⁸ August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019, s.15.

A. Faşizmin Sınırlılıkları

1. Faşizmin Kapitalizm Karşıtlığının Sınırları

Faşizm kapitalist gelişmenin zirvesinde yer almayan, örneğin İngiltere'nin aksine hem sosyal hem siyasi bakımdan kendi oluşumunu engelleyecek kadar güçlü bir burjuvazinin olmadığı ülkelerde güçlenmiştir.²⁵⁹ Büyük burjuva sınıfı bu ülkelerde kar maksimizasyonu korumak ve işçi sınıfı devrimini engellemek için, devrimi engellemede yetersiz kalacağını düşündüğü demokratik kurumlarını arka plana atarak küçük burjuvayı, köylüleri ve hatta işçi sınıfı kesimlerini milliyetçilik temelinde mobilize etmeye girişmiştir. Proletaryanın kapitalizmi yıkma baskısının artmasıyla birlikte büyük burjuva üretim araçları üzerindeki kontrollerini savunmak için faşizme başvurmuş ve bu süreçte küçük burjuvaziyi, çıkarlarının sosyalizme karşı mülkiyeti savunmak olduğuna ikna etmiştir.²⁶⁰

Tüm bu sürecin sonucunda sermaye emek sınıfı savaşında işçi sınıfı yenilgiye uğrarken faşizm de büyük oranda kadar güç kazanmıştır.²⁶¹ Faşizm iktidara gelip işçi hareketi yok edildikten sonra, kapitalistlerin artık faşist partiye ihtiyacı kalmadığı için faşizm bastırılmış ya da marjinalleştirilmiştir.²⁶² Ve fakat 1929 Bunalımı'nın ortaya çıkışıyla birlikte faşizm iktidarını yeniden sağlamlaştırmıştır. Baştan sona yeniden silahlanma ve endüstriyel rasyonalizasyonun yanı sıra siyasi irrasyonalizmin bir arada var olmasına katkıda bulunan gerici modernistlerin etkinliği bundan sonraki süreçte daha baskın hale gelmiştir.²⁶³

²⁵⁹ August Thalheimer, "Faşizm Üstüne", August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019, s.37-42.

²⁶⁰ Kevin Passmore, *Fascism: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2002, s. 14.

²⁶¹ Otto Bauer, "Faşizm", August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019, s.84-85.

²⁶² Passmore, *Fascism*, s. 14-15.

²⁶³ Herf, *Reactionary Modernism*, s.3.

En saf, en engellenmemiş, en yenilmez biçimiyle tekelci kapitalizmin bir kuralı olarak faşizm hem kapitalizmin genişlemesine hem de kapitalist sınıfın işçi sınıfı üzerindeki toplumsal kontrolünün önemli ölçüde genişlemesine yol açmıştır.²⁶⁴ Faşizm her ne kadar liberal kapitalizmin krizlerinin bir ürünü olarak ve ona karşı bir şekilde ortaya çıkmış olsa dahi, “nihayetinde” kapitalizmin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.²⁶⁵ Açık bir şekilde programlarının antikapitalist niteliği faşizmin gerçek siyasi sosyal fonksiyonları ve onun siyasi pratiğiyle düpedüz çelişmektedir.²⁶⁶ Ezcümle kapitalizm karşıtı olarak kendini kodlayan faşizm sonuçta kapitalizmin restorasyonunun ve özel mülkiyet ilişkilerinin korunmasının en temel aracı haline gelmiştir. Faşizm bunu milliyetçilik aracılığıyla mümkün kılmıştır. Nitekim faşizm burjuva kapitalist karşı devrim hareketinin halkçılık ve milliyetçilik ile maskelenmiş modern biçiminden başka bir şeyi ifade etmemektedir.²⁶⁷

Milliyetçilik ideolojik terimlerde sınıf mücadelesini ortadan kaldırmaktadır; bu sınıf mücadelesinin işçi sınıfı zaferi olmadan ve herhangi bir çaba gerektirmeden sonlanması, sınıflı bir toplum içinde sınıf mücadelesinin yokmuş gibi davranılarak sonlandırılması anlamına gelmektedir. Faşizm, sınıf mücadelesinin yerine ırkçılığı koymakta ve bu şekilde de işçi sınıfının evrensel niteliği ve dolayısıyla da komünizm ihtimali sona erdirilmektedir; işçi sınıfına diğer ezilmiş ırklarla kendini özdeşleştirmek yerine bir toplumsal statü sunulur ve bu şekilde işçi sınıfının da dahil olduğu yekpare bir sınıf tahayyülü yaratılır.²⁶⁸ Artık herkes devletin denetimi altındadır ve tek bir sınıf söz konusudur.

²⁶⁴ Dave Renton, *Fascism Theory and Practice*, London, Pluto Press, 1999, s.100.

²⁶⁵ Passmore, *Fascism*, s.15.

²⁶⁶ August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, s.14.

²⁶⁷ Arthur Rosenberg, “Bir Kitle Hareketi Olarak Faşizm: Yükselişi ve Çöküşü”, August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019, s.55.

²⁶⁸ Neocleous, *Faşizm*, s.74-75.

Modern sanayi kapitalizminin üretmiş olduğu bir ideoloji olan faşizm kitleleri agresif bir milliyetçilikle harekete geçirerek modernitenin merkezi özelliklerini gerici politik hedefler için radikalleştiren karşı-devrimci bir fenomen olarak toplumun yabancılaşmasına ve sömürülmesine tepki gösterse de özel mülkiyet yapısına herhangi bir karşı tavır almamaktadır.²⁶⁹ Tıpkı komünizm ve sosyalizm gibi halkı temsil etme iddiasında olan faşizm komünizmin tersine mülkiyeti ortadan kaldırma amacına sahip değildir; aksine mülkiyeti toplumsal sınıfların ulusal bir sentez haline getirerek toplumsal adaleti sağlayacağını düşündüğü geniş bir çerçeve olarak ele alır.²⁷⁰ Bu noktada bir çimento işlevi gören milliyetçilikle birlikte sınıflar homojenleştirilerek ulusal bir nitelik kazanırken ve bu durum da sınıf mücadelesinin yok sayılmasına neden olmaktadır. Ulus mefhumu da mitsel ögeler aracılığıyla güçlendirilmiştir. Faşizm artık bu şekilde uysallaştırdığı işçi sınıfının devrimci kimliğini kapitalist düzenin bir mekanizması haline getirmeye çalışmıştır. Yeni proleterlerleşen kitleleri organize etmeye çalışırken aynı kitlelerin ortadan kaldırmaya çalıştıkları mülkiyet ilişkilerine hiç dokunmadan bu mobilizasyonu sağlamak için kitlelere “ifade şansı” sunmuştur.²⁷¹

Bu durumun mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkan siyasal yaşamın estetize edilmesiyle ise amaçlanan mülkiyet ilişkilerinin korunmasına ve kitlelere bir hedef gösterilmesine hizmet edecek savaş üzerine odaklanılmasını sağlamaktır: teknolojik açıdan da aynı şekilde mülkiyet ilişkileri korunur ve teknolojik kaynakların da mobilizasyonu sağlanır.²⁷² Artık faşizm yabancılaşma ve sömürüye bir çözüm olarak kapitalizmin ortadan kaldırılmak yerine milliyetçilikle beraber işçi işveren ayrımının ortadan kaldırıldığı iş yerinin estetize etmeye yönelmiştir. Nihayetinde faşizmin kapitalizme ilişkin duruşu belirgin bir şekilde şöyledir: kapitalizm karşıtlığı söylem

²⁶⁹ Ibid., s.12-13.

²⁷⁰ Ibid., s.73.

²⁷¹ Walter Benjamin, *Teknik Olarak Yeniden-Üretilebilirlik Çağında Sanat Yapıtı*, çev: Gökhan Sarı, İstanbul, Zeplin, 2015, s.56-57.

²⁷² Ibid., s.57.

düzeyinde kalmış ve özel mülkiyetin koruyucusu ve kollayıcı haline gelmiştir, bunu da milliyetçilikten faydalanarak ortaya koymaya çalıştığı toplumsal sınıfın ulus olarak tek bir sınıfa dönüştürmesi ve proleter kitlenin de kapitalizmin restorasyonunda bir mekanizma haline getirmesiyle başarmıştır.

Neocleous'a göre faşizmin kapitalizm karşıtlığına karşın özel mülkiyetin koruyucusu haline gelmesini sağlayan bir başka unsur ise Marksizm ve Liberalizmin iktisadi alan yerine politik alana yönelik vurgusundan kaynaklanmaktadır. Faşist ideoloji politik alanı öncelik vererek sivil toplum ve devlet arasındaki ayrımı ortadan kaldırmakta, iktisadi ilişki biçimlerinde ve kriz hallerinde otoriter bir devlet gücü elde ederek toplumsal tahakküm yapılarının arka plana atılmasını sağlamaktadır.²⁷³

Kapitalist meta üretiminden ziyade para ve finans sermayeye düşman olarak tanımlayan gerici düşünce geleneği içerisinde yer alan faşizm sınıfsız bir toplum ve sömürünün ortadan kaldırılmasını amaçlamamakta, paraya dayalı modern toplumun aşırılıklarını engellemeye çalışmaktadır.²⁷⁴ Bu yüzden faşizm döneminde savaş söyleminin de etkisiyle hammadde ihracına muhtaç kesim ile finans sermayesi sınıf yerine silah sanayisi kesimi ile subaylarla özdeş hale gelmiş toprak sahibi aristokrasi güç kazanmıştır.²⁷⁵ Finans sermayeye yönelik saldırı özellikle Yahudi kesime yönelerek ırkçılığı artırırken aynı zamanda işçi sınıfının taleplerinin ve işçi sınıfının yükselmesine yönelik mücadelenin artmasına neden olmuştur.²⁷⁶ Kapitalist meta üretiminde ziyade para ve finans sermayeye düşmanlık aynı zamanda teknik ve kültür konusundaki tartışmaların da zeminini ve illiberalizm konusundaki tartışmaların temelini

²⁷³ Neocleous, *Faşizm*, s.89.

²⁷⁴ Ibid., s. 78.

²⁷⁵ Otto Bauer, "Faşizm", s.96.

²⁷⁶ Neocleous, *Faşizm*, s. 81.

oluşturmaktadır.²⁷⁷ Bu şekilde modern teknolojik gelişmeler desteklenirken modernizme ise karşı çıkmıştır.

Kapitalizme karşı bir unsur olarak ortaya çıkan faşizmin kapitalizmle kurduğu antagonizma söylem düzeyinde kalmıştır. Başlangıçta özel mülkiyet karşıtlığı ile işçi sınıfının da desteğini alan faşizm, milliyetçiliği sosyalist terimlerle harmanlayarak sınıflı bir toplum içinde sınıfsız bir toplum tahayyülü kurmuş ve buna ek olarak devleti tek denetim unsuru olarak ele alarak onu özel mülkiyetin korunması için araçsallaştırmaktadır.

1. Faşizmin Parlamenter Demokrasiyi İmha Girişimi

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan krizleri çözme konusunda liberal kurumlar yetersiz kalmıştır. Parlamenter demokrasi büyük burjuva sınıfının çıkarlarını korumakta ve bu çıkarları somutlaştırıp formüle etmede başarısız olmuştur.²⁷⁸ Büyük burjuva sınıfı kendi çıkarlarını korumak için yürütmeyi güçlendirerek ve parlamentoyu etkisiz hale getirerek faşist hareketlerin işçi devrimi tehdidini bastırabilmesine olanak sağlamaya girişmiştir. Bunun sonucunda da parlamenter demokrasiden uzaklaşma süreci kaçınılmaz bir hal almaya başlamıştır. Bu politikaların bir sonucu olarak ise büyük burjuvanın iradesi dışında faşizm ortaya çıkmıştır.²⁷⁹ Demokratik kurum ve süreçler aracılığıyla iktidara gelen faşizm, bundan sonraki süreçte tüm bu kurum ve süreçlerin altını oymuştur.²⁸⁰

Bu sürecin ortaya çıkışında etkili olan düşünürlerden birisi Carl Schmitt olmuştur. Schmitt modern parlamentarizmin sistematik ahlaki ve düşünsel zeminini ne kadar kaybettiğini ve salt mekanik bir ısrar sayesinde boş bir aygıt olarak var olduğunu

²⁷⁷ Herf, *Reactionary Modernism* s.19.

²⁷⁸ August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, s. 17.

²⁷⁹ Ibid., s.19.

²⁸⁰ Neocleous, *Faşizm*, s.93-94.

söylemektedir.²⁸¹ Schmitt'e göre demokrasi eşitlere eşit muamele değil eşit olmayanlara eşitsiz muamele ilkesi üzerine kuruludur; ilkin türdeşlik ikinci olarak heterojen olanın gerektiğinde elenmesi veya imha edilmesi, demokrasi kavramına içkindir.²⁸² Liberalizm ve demokrasi arasında bir ayrım yapan Carl Schmitt gerçek devletin halkının türdeş olduğu yerde var olabileceğini, modern kitle demokrasisinin yöneten yönetilen özdeşliği gerçekleştirmeye çalışırken artık parlamentonun anlaşılması güç ve modası geçmiş bir kurum olduğunu söyler.

Parlamentonun krizi ile demokrasinin krizi arasında bir ayrım yapan Carl Schmitt ilkinin her zaman var olduğunu nitekim bunun da son tahlilde ahlaki pathosla yüklü liberal bireycilik ile özünde siyasi ideallerin takımı altında olan demokratik devlet anlayışı arasındaki kılıktan kaynaklandığını ifade eder.²⁸³ Bolşevizm ve faşizm her diktatörlük gibi anti liberal olduğunu ve fakat kaçınılmaz olarak anti-demokratik olmadığını ifade eden Carl Schmitt bu yönetim biçimlerinin halkın desteğini alabilmesine ek olarak demokratik özün doğrudan bir ifadesi olabilirken parlamentonun suni bir mekanizma gibi görüldüğünü ifade etmektedir.²⁸⁴ Dost-düşman ayrımı çerçevesinde kurguladığı “Siyasal Kavramı” eserinde ise devletin neden toplumdan farklı ve onun üstünde olması gerektiği konusunu ele almıştır.²⁸⁵

Carl Schmitt gibi muhafazakar düşünürler bu gibi düşünceleriyle hem faşizmin ideolojisinin temellerini güçlendirirken hem faşizmin iktidara gelmesiyle bitlikte parlamenter demokratik kurumların işlevini kaybetmesine ortam hazırlamışlardır. Faşizm bu kurumları tasfiye ederek ya da içini boşaltarak işçi sınıfını bastırmaya ve büyük

²⁸¹ Carl Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi, 2014, s. 13.

²⁸² Ibid., s.25.

²⁸³ Ibid., s.33-36.

²⁸⁴ Ibid., s.35.

²⁸⁵ Aykut Çelebi, “Sunuş: Siyaset Kaderimizdir: Carl Schmitt ve Siyasal Kavramı”, C. Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev: Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayınevi, 2012, s.12-13.

burjuvanın çıkarlarını ve özellikle de özel mülkiyetin korunması için devleti bir araç haline getirmeye çalışmıştır. Başlangıçta büyük burjuvanın işçi sınıfını bastırmak için parlamenter demokrasiyi pasifize etmesinin sonucunda güç kazanan faşizm, demokratik yöntemlerle iktidara gelmiş ve fakat iktidarı süresince de bu kurumların altını oymaya devam etmiştir.

Özetle faşizm Aydınlanma karşıtı ve karşı devrimci siyasi bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar kapitalizm karşıtlığı söylemi onun iktidara gelmesini sağlasa da kapitalizme yönelik tepkisi sınırlı düzeyde olmuştur. Faşizm milliyetçilik, ırkçılık ve benzeri unsurlarla mevcut sınıfsal tahakküm yapılarını değiştirmek yerine onları olduğu gibi devam ettirmeye yönelmiştir; yani kapitalizme yönelik tepkisi bir meydan okuma oluşturmamaktadır. Sınıf mücadelesini, sınıflı bir toplumda ulus mefhumu aracılığıyla ve odak noktasını iktisadi olandan ziyade politik olan üzerine inşa ederek, görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Savaş olgusuyla birlikte kitlelerin ulus mefhumuna daha fazla sarılmasına olanak tanımıştır. Tüm süreçte demokratik kurumlar aracılığıyla iktidara gelmeyi başaran faşizm iktidardayken de gücünü sağlamlaştırmak ve kendini tek denetim unsuru olarak ortaya koyabilmek için demokratik kurum ve değerleri tahrip etmiştir.

2. Aşırı Sağ ile Faşizm Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Aşırı sağın bir biçimi olarak faşizm, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı psiko-sosyal etkilerle, siyasi ve ekonomik liberalizmin 1929 Bunalımı ile daha derinleşen krizine bir çözüm bulamadığı anda, söz konusu krizi çözme vaadiyle, düşünsel olarak hem muhafazakâr tepkici hem de devrimci sol gelenekten beslenerek, günümüz aşırı sağı gibi “siyasi bir proje” ve “karşı-devrimci” bir unsur olarak iktidara gelmiştir. İki savaş arası dönemde ise bu kez faşizmin günümüze kadar en radikal biçimi olarak yine kapitalizmin bir krizi sonrasında ortaya çıkan faşizm on dokuzuncu yüzyıl aşırı sağ ile birtakım benzerlikler ve farklılıklar taşımaktadır. Faşizmin radikalizminin en temel

sebebi ise aşığıda görüleceğı üzere onun paramiliter bir niteliğı sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Faşizm aşırı sağıın bir biçim olarak karşı-devrimci bir şekilde ve siyasal liberalizme karşı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Aşırı sağıın yirminci yüzyıldaki radikal biçimi hem on dokuzuncu yüzyılda hem yirmi birinci yüzyılda olduğı gibi ekonomik liberalizme bir meydan okuma gerçekleştirmemiştir. Kapitalizmin krizlerinin yarattığı ortamdan faydalanarak kültürel düzeyde ve sınırlı bir sistem eleştirisi yöneltmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda muhafazakârlar ile liberal 1848 Devrimlerinin kazanımlarına karşı, işçi sınıfının burjuvanın kazanımlarını tehdit etmesi ve muhafazakâr politikaların yetersizliğinden dolayı ittifak yapmıştır. Yirminci yüzyılda komünist devrimin tehdidinin varlığı söz konusu ittifakın bir kez daha gerçekleştirilmesine imkan tanımıştır. Dolayısıyla aşırı sağ ve onun radikal bir biçimi olarak ortaya çıkan faşizm devrime karşı bir devrime girişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal ve ekonomik liberalizmin çöküşünün sonucunda ortaya çıkan “karşı-devrimci” ruhun içinde “muhafazakârlarla faşistler arasındaki anlaşmalar ve çatışmalar, en çok karşı-devrimci girişim içinde faşistlere düşen payın belirlenmesiyle ilgiliydi”²⁸⁶. Faşizm “muhafazakârlığın yapılması gerekeni yapacak durumda olmadığını” söyleyerek muhafazakârlar ile burjuva sınıfının siyasal liberalizmden vazgeçme uğruna gidermeye çalıştığı ekonomik kaygıların 1929 Bunalımı ile giderilmediğinin ortaya çıkmasıyla tarih sahnesine çıkmıştır. On dokuzuncu yüzyılda olduğı gibi aşırı sağ, yirminci yüzyılda da kapitalizmin krizlerinden hemen sonra karşı-devrimci bir şekilde aşırı sağ ortaya çıkmıştır. Yine on dokuzuncu yüzyıl aşırı sağına benzer bir şekilde iki savaş arası dönemde aşırı sağ hareketler muhafazakar modernleşmenin sınıf siyasetinin yerine

²⁸⁶ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.322.

koymaya çalıştığı *illiberal*, ırkçı ve dini açıdan hoşgörülü olmayan milliyetçilik gibi muhafazakar siyasetin ilkeleri üzerine inşa edilmiştir.²⁸⁷

Sisteme yönelik karşıtlığını yine kültürel bir zeminde gerçekleştiren aşırı sağ benzer şekilde on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi “Aydınlanma ve Fransız Devrimi fikirlerine olan bağlılığında en çok nefret toplayan her şeyin; kapitalisti, ‘köksüz entelektüeller’in, yabancıların ve dışlanmışların sembolleri olarak görülmekteydi”²⁸⁸. Kapitalizmin kriz ve istikrarsızlıkları aşırı sağın ortaya çıkışını sağlamıştır ve fakat aşırı sağ yaşanan krizin sorumlusu olarak doğrudan kapitalizmi hedefe koymamış, üstelik Büyük Buhran sonrası dönemde kapitalizmin “revizyonist bir emperyalizm” biçimini benimsemeye girişmiştir.

İki savaş arası dönemde görülen aşırı sağ on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi demokrasi ve Aydınlanma karşıtı bir niteliğe sahiptir. On dokuzuncu yüzyılda hiyerarşiye bağlı eski düzeni savunmak için birey ve onun özgürlüğü üzerinden yürütülen eleştiriler iki savaş arası dönemde, burjuvanın da siyasal liberalizmi ikinci plana atmasıyla, parlamento gibi liberal kurumlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu eleştirinin en önemli savunucularından birisi de Carl Schmitt olmuştur. Ona göre yirminci yüzyıldan itibaren demokrasinin de yükselişiyle birlikte parlamento içi boş bir yapı haline gelmiştir; çünkü demokrasiye olan talebin artışına parlamentonun cevap vermesi imkansız hale gelmiştir, bunun en önemli sebebi ise parlamento ve demokrasi gibi iki unsurun özünde birbiriyle çelişen kavramlar olmasıdır.²⁸⁹ Faşizm aynı zamanda Aydınlanma karşıtıdır. “Fransız Devrimi’ne karşı ve kitle demokrasisi eleştirisi olarak gelişen Burke’nin muhafazakarlığından ve de Maistre’nin Katolik tepkisinden Nietzsche’nin nihilizmine ve

²⁸⁷ Halperin, “The Far Right in Modern World History”, s.10.

²⁸⁸ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.158.

²⁸⁹ Carl Schmitt, *Parlamente Demokrasinin Krizi*, s. 37-51.

Heidegger'in Nazizm'ine kadar uzanan anti-hümanizm çizgisi eşitlik ve insani birlik düşüncelerini reddetti.”²⁹⁰

Her iki dönem aşırı sağ da ulus- üstü kurumlara karşıdır. On dokuzuncu yüzyılda bu karşıtlık ulus-üstü kurumların “kapitalist düzen içindeki gerilimleri ve jeopolitik hiyerarşiyi” açığa çıkardığı için oluşurken, iki savaş arası dönemdeki karşıtlığın temel sebebi ise imzalanan barış anlaşmalarının birer “zayıflık” simgesi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak aşırı sağ ve onun bir biçimi olan faşizm işçi sınıfına karşı bir konumda yer almıştır. Fakat on dokuzuncu yüzyıldaki karşıtlık “hayali” bir tehlikeden kaynaklanırken, iki savaş arası dönemde ise bu karşıtlık “işçi sınıflarının yıkıcı müdahalelerde bulunabilecek bir konumda oldukları gibi yadsınamaz bir gerçek”²⁹¹ sebebiyle ortaya çıkmıştı. Ancak bu tehlikeyi bertaraf eden faşizm değildi; örneğin İtalya’da “grev dalgaları, Roma’ya yürüyüşten bir yıl önce geri çekilmişti” ²⁹².

Her iki dönem aşırı sağında da kitle siyaseti ve karizmatik liderin varlığı söz konusudur. Ve fakat faşizm kitleleri, sosyalizme karşı milliyetçi bir temelde örgütlemeyi başarmış, maaşlı işçilerden, küçük burjuvadan, işçi sınıfının bir kısmından ve köylülerden oluşan bir koalisyonu paramiliter bir yapıda bir araya getirmeyi başarırken, on dokuzuncu yüzyılda “ilkel bir faşizm” olarak ifade edilebilecek Bonapartist dönemin kitle siyaseti sürdürebilir bir yönetim yapısı ortaya koymayı başaramamıştır.²⁹³ Faşizmin on dokuzuncu yüzyıl aşırı sağından ayrılan en önemli özelliği kitle siyasetini başarıyla uygulayabilmesi ve paramiliter yapısı olmuştur. Bunu mümkün kılan ise on dokuzuncu yüzyıl Romantik anti-kapitalizm geleneğinden beslenmesi olmuştur.

²⁹⁰ Klevis Kolasi, “Alman Tarih Yazımında Sonderweg Tezinin Katkıları ve Sınırlılıkları: Özgün Yolun Ötesinde”, Murat Ersoy ve Mutlu Er (der.), *Türk- Alman Çalışmaları Serisi I- Sosyal Bilimler Makaleleri*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, s.180.

²⁹¹ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s.265.

²⁹² Ibid., s.265.

²⁹³ Riley, “What is Trump”, s.13.

Özetle, aşırı sağ ve faşizm “yabancı ve göçmen düşmanlığı, yerleşik kurumlara yönelik hoşnutsuzluk ve eleştiri, karizmatik bir lider (hatta bir demagog) etrafında kenetlenme, ekonomik ve sosyal krizlerin yarattığı sorunlara yapılan vurgu ve bundan en fazla etkilenen sınıflara yönelik sesleniş, yurttaşlarını koruyan ve refah sağlayan güçlü bir devlet vaadi, ‘yeniden güçlü bir ülke ve ulus’ söylemi; korumacılık ve liberalizm karşıtlığı”²⁹⁴, modernite karşıtlığı ve toplumsal sorunları çözme vaadi gibi pek çok ortak söylemlere sahiptir.

²⁹⁴ Zabcı, “Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi?”, s.39.

SONUÇ

Bu çalışma tarihsel olarak aşırı sağın en radikal biçimi olarak faşizm kapitalizme ne ölçüde bir meydan okuduğu sorusuna bir yanıt aramıştır. Hakim literatür aşırı sağın niteliklerini tarihsel bir süreç analizi çerçevesinde ortaya koymaya çalışmamaktadır. Günümüz aşırı sağının neoliberal küreselleşmeye hem bir tepki hem de bir meydan okuma olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Aşırı sağı bu çerçevede ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Her ne kadar söz konusu çalışmalar aşırı sağın liberal demokrasiyi nasıl bir çıkmaza soktuğu konusunda değerli ampirik sonuçlar ortaya koysa da tarihsel olarak aşırı sağın kapitalizmle kurduğu antagonizmayı incelememesi, bu incelemeyi eksik bırakmaktadır.

Hakim literatür aşırı sağ kavramını adlandırma ve tanımlama çerçevesinde dar bir perspektifte ele alınmaktadır. Söz konusu perspektif içinde de aşırı sağ ideolojik sınıflandırmalar, karşılaştırmalı seçim performansları ve onun Avrupa entegrasyonuna, küreselleşmeye, farklı yaşam biçimlerine karşıtlığını kitleleri mobilize edebilme yeteneği çerçevesinde ele almaktadırlar. Hakim literatürün tarihsel bir süreç analizi yöntemi yerine kısa bir zaman dilimi içinde ve karşılaştırmalı bir analiz yürüterek aşırı sağa ilişkin ulaştığı veriler, günümüzde büyük bir tehdit olarak pek çok demokrasinin içinde beliren aşırı sağın bertaraf edilmesi konusunda yeterli düzeyde çözüm yaratma imkanı sunmamaktadır. Bu yüzden aşırı sağın çok daha geniş bir tarihsel perspektif içinde ve sistemik unsurlar çerçevesinde ele alınmalıdır.

Bu çalışma, hakim literatürün göz ardı ettiği bu unsurlardan dolayı aşırı sağın anlaşılmasına ve nihayetinde de bu tehdidin ortadan kaldırılmasına yeterli düzeyde katkıda bulunmadığı için, tarihsel olarak aşırı sağın kökenlerinin ve dinamiklerinin anlaşılmasında eksik bıraktığı on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl aşırı sağını ele almış ve Richard Saull, Sandra Halperin ve Geoff Eley gibi toplumsal tarih ve sosyolojinin

eleştirel kanadından hareket eden düşünürlerin fikirleri çerçevesinde tarihsel süreç analizi yöntemine dayanarak aşırı sağın yükselişiyle kapitalizmin krizleri arasında bir paralellik olduğu; kapitalizmin kriz anlarında aşırı sağın kapitalizme yönelik tepkisinin sınırlı bir düzlemde kaldığı ve ona yönelik bir meydan okuma gerçekleştirmediği ya da bir ekonomik sistem olarak karşı çıkmadığı sonucu ortaya konmuştur.

Bu çalışmada aşırı sağ kavramı ve özel olarak onun en radikal biçimi olan faşizm tarihsel olarak ele alınmıştır. Faşizm kavramının Micheal Mann veya Hannah Arendt gibi liberal ya da muhafazakar düşünürlerin iddia ettiği gibi kökenleri Aydınlanmaya uzanan ve dolayısıyla devrimci bir niteliğe sahip olduğu iddiasının doğru olmadığı, aksine; Robert Paxton ve Geoff Eley gibi düşünürlerin ortaya koyduğu şekilde faşizmin Aydınlanma karşıtı geleneğin bir ürünü olarak karşı-devrimci bir niteliğe sahip bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faşizm devrimci demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi devrimci araç ve fikirleri gerici amaçlarla kullanmıştır. Nitekim radikal bir unsur olarak aşırı sağın radikalizminin bir sınırı vardır: özel mülkiyetinin ve toplumsal tahakküm yapılarının korunması. Çalışmada bu sonuca iki savaşı dönemde aşırı sağın en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizmin iktidara geldiğindeki uygulamalarından hareketle ulaşılmıştır. Faşizm bunun için söz konusu dönemde devlet gücünü toplumsal hiyerarşileri sabit kılmak ve özel mülkiyeti korumak için, bir araç olarak kullanmıştır. Buna ek olarak faşizm Aydınlanmanın bir ürünü olarak ortaya çıkan siyasal liberalizmin de altını oymuş ve kapitalist sınıfın çıkarlarını korumak ve işçi sınıfını bastırmak için parlamenter demokratik kurumları araçsallaştırmıştır. Toplumsal hiyerarşileri yeniden inşa etmek isteyen faşizm eşitsizliği bir araç olarak kullanmıştır. Bu çerçevede eşitsizliği doğal bir unsur olarak işaretlemiş ve devrimci unsurları milliyetçi ideolojiyle harmanlayarak kitleleri mobilize etmiştir.

Faşizm tecrübesinin karşı devrimci bir unsur olarak insanlık üzerinde yarattığı tahribat nedeniyle, günümüz krizlerini ele alırken göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu çağımızın en önemli politik ve toplumsal krizlerinden birisi olarak ortaya çıkan aşırı sağ anlamaya yardımcı olacağı kadar, sorunun çözümünün ne kadar acil olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim kapitalizm ve demokrasinin doğasıyla yüzleşmek için faşizm oldukça faydalı bir araçtır.

Bu çerçevede ilk bölümde aşırı sağın tarihsel olarak ortaya çıkışı ele alınmıştır. Aşırı sağın tarihsel olarak ortaya çıkışında etkili olan muhafazakar tepkiler, 1848 devrimleri ve Uzun Buhran dönemi ele alınmış, bu kavramların aşırı sağın ortaya çıkışı açısından oynadıkları role değinilmiştir. Aşırı sağ Aydınlanmaya ve onun bir ürünü olarak ortaya çıkan Fransız Devrimi'ne tepki olarak ortaya çıkan muhafazakar ideolojiden beslenmiştir. 1848 Devrimleri burjuvanın karşı-devrimci bir nitelik kazanmaya başlamasını ve milliyetçiliğin dönüşüm geçirmesini sağlamasıyla aşırı sağ için bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Burjuvazi karşı-devrimci bir nitelik kazanırken bir tehdit olarak gördüğü ve işçi sınıfına karşı muhafazakarlar iş birliği yapmıştır. Bu iş birliğinin yarattığı ortama 1873-96 Uzun Buhran döneminin eklenmesiyle aşırı sağın tarihsel olarak ortaya çıkışı mümkün olmuştur. Kapitalizmin bir krizi olarak ortaya çıkan Uzun Buhran dönemiyle birlikte Aydınlanma'ya ve onun bir ürünü olarak Fransız Devrimi karşı gösterilen gerici tepkiler kapitalizm karşıtı bir nitelik kazanmıştır. Ve fakat Romantik anti-kapitalizmin kapitalizm karşıtlığı kültürel alanla sınırlı kalmıştır. Kapitalizm maddi alanda yarattığı yıkımdan ziyade eski hiyerarşileri ortadan kaldırması gibi değerler alanında yarattığı yıkım üzerinden karşı çıkmıştır. Gericiler modernleşmenin karşı çıktığı, bireysel özne ve değerlerin şey haline gelmesi olmuştur.

İkinci bölümde ise aşırı sağın en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizm kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışını sağlayan dinamiklere ve faşizm kavramını

devrimci ve dolayısıyla da Aydınlanma geleneğinin bir ürünü olarak ele alan yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu çerçevede bu bölümde ilk olarak faşizmin tarihsel olarak ortaya çıkışında Romantik anti-kapitalizmin birey algısını değiştirmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım, küçük burjuva sınıfının oynadığı rol, siyasi liberalizmin çöküşü ve son olarak da 1929 Bunalımı ele alınmıştır. İkinci olarak ise faşizmi devrimci bir unsur olarak değerlendiren yaklaşımlara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise faşizm kavramının karşı-devrimci ve siyasi bir proje olduğu ve dolayısıyla da Aydınlanma karşıtı olduğu tezi ortaya konmuştur. Bu çerçevede ilk olarak devrim ve karşı devrim kavramları ele alınmış, daha sonra buradan hareketle faşizmin gerici muhafazakar modernleşmenin bir ürünü olduğu ortaya konmuştur. İkinci olarak ise faşizmi siyasi bir proje ve karşı-devrimci bir unsur olarak ele alan yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu bölümde üçüncü olarak aşırı sağın en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizmin kapitalizm karşıtlığının ve parlamenter demokratik kurumlarla olan ilişkilerinin sınırlılıkları ele alınmıştır. Burjuvanın açtığı kapıdan bir kez girme imkanı bulan faşizm 1929 Bunalımıyla birlikte parlamenter demokrasiyi özel mülkiyeti ve mevcut sınıfsal yapıları korumak ve işçi sınıfını bastırmak için, talan etmiştir. milliyetçiliği sosyalist söylemlerle harmanlayarak ve mitsel öğelerle birlikte sınıfsal yapıların yerine ulus mefhumunu ve iktisadi olanı ikincilleştirip politik olanı öne çıkararak, kapitalizm karşıtı olarak görünmesine rağmen hem mevcut sınıf yapılarını hem de özel mülkiyeti korumayı başarmıştır. Bu bölümde son olarak aşırı sağ kavramı ile faşizm arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. ve Horkheimer, Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği-Felsefi Fragmanlar*, çev: Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev: İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.

Arendt, Hannah, *Devrim Üzerine*, çev: Onur Eylül Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Arzheimer, Kai ve Elisabeth Carter “Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success”, *European Journal of Political Research*, Cilt 45, No 3, 2006, s.419–443.

August Thalheimer, “Faşizm Üstüne”, August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019.

Aytaç, Ahmet Murat, “Dünya Görüşü ve İdeoloji”, Yüksel Taşkın (der.), İstanbul, İletişim, 2015.

Bauer, Otto, “Faşizm”, August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019.

Behler, Ernst, “Yirminci Yüzyılda Nietzsche”, *Cogito*, çev: Kemal Atakay, No: 25, 2001 Kış, s.22-52.

Benjamin, Walter, *Teknik Olarak Yeniden-Üretilebilirlik Çağında Sanat Yapıtı*, çev: Gökhan Sarı, İstanbul, Zeplin, 2015.

Betz, Hans- Georg, *Radical Right-wing Populism In Western Europe*, London, Palgrave Macmillan, 1994.

Blamires, Cyprian P. ve Paul Jackson, *World Fascism: A Historical Encyclopedia Volume 1: A-K*, Santa Barabara, ABC-CLIO, 2006.

Bobbio, Norberto, Sağ ve Sol: *Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev: Zühal Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi, 1999.

Breuilly, John, “The Revolutions of 1848”, David Parker (der.), *Revolutions and the Revolutionary Tradition: In the West 1560-1991*, London, Routledge, 2000.

Callinicos, Alex, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, çev: Yasemin Tezgiden, İstanbul, İletişim, 2013.

Carr, Edward Hallet, *Bolşevik Devrimi Cilt:2, 1917-1923*, çev: Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.

Çelebi, Aykut, “Sunuş: Siyaset Kaderimizdir: Carl Schmitt ve Siyasal Kavramı”, C. Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev: Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayınevi, 2012.

Davidson, Neil, “How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?”, *Historical Materialism*, Cilt 13 No 4, 2005, s.3-54.

Eagleton, Terry, *İdeoloji*, çev: Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Eatwell, Roger, “Introduction: The New Extreme Right Challenge”, Roger Eatwell ve Cas Mudde (der.), *Western Democracies and the New Extreme Right*, London, Routledge, 2008.

Eatwell, Roger, “On Defining the ‘Fascist Minimum’: The Centrality of Ideology”, *Journal of Political Ideologies*, Cilt 1 No 3, 1996, s.303-319.

Eatwell, Roger, “Populism and Fascism”, Paul Taggart ve Cristobal R. Kaltwasser (der.), Oxford, Oxford University Press, 2017.

Edelman, Bernard, “Nietzsche: Kayıp Bir Kıta”, *Cogito*, çev: Ferhat Taylan, No 25, 2001 Kış, s.52-63.

Eley, Geoff, “What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of a Capitalist State”, *Politics Society*, Cilt 12 No 53, 1983, s.53-82.

Eley, Geoff, *Demokrasiyi Kurmak: Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000*, çev Ahmet Yiğit Güney, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2007.

Erdem, Demirhan Fahri, “Antonio Gramsci’nin Faşizm Çözümlemeleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 2015, Cilt 17 No 9, s. 295-314.

Erkek, Fatma, “Uygarlık Eleştirisi ve Toplumun Temeline Dair İki Görüş: Rousseau ve Nietzsche”, *FLSF*, No 19, 2015 Bahar, s.195-212.

Femia, Joseph V. *Against The Masses: Varieties of Anti-Democratic Thought Since The French Revolution*, New York, Oxford University Press, 2001.

Gentile, Emilio, *The Origins of Fascist Ideology: 1918-1925*, New York, Enigma Books, 2012.

Gentile, Giovanni, “The Philosophic Basis of Fascism”, *Foreign Affairs*, Cilt 6 No 2, 1928, s.291-308.

Golomb, Jacob ve Robert S. Wistrich, “Introduction”, Jacob Golomb ve Robert S. Wistrich (der.), *Nietzsche, Godfather of Fascism? On the Uses and Abuses of a Philosophy*, Princeton, Princeton University Press, 2002.

Gourevitch, Peter Alexis, “International Trade, Domestic Coalitions, and Liberty: Comparative Responses to the Crisis of 1873-1896”, *The Journal of Interdisciplinary History*, Cilt 8 No 2, 1977, s.281-313.

Gramsci, Antonio, *Hapishane Defterleri; Felsefe ve Politika Sorunları*, çev: Adnan Cemgil, İstanbul, Belge Yayınları, 2014.

Griffin, Roger, “Interregnum or endgame? The radical right in the ‘post-fascist’ era”, *Journal of Political Ideologies*, Cilt 5 No 2, 2000, s.163-178.

Griffin, Roger, *Faşizmin Doğası*, çev: Ali Selman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Halperin, Sandra, “The Far Right in Modern World History”, *Globalizations*, 2021.

Herf, Jeffrey *Reactionary Modernism: Technology, culture, and politics in Weimar and Third Reich*, New York, Csmbridge University Press, 2003.

Heywood, Andrew *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, çev: Ahmet Kemal Bayram et al., Ankara, Adres Yayınları, 2013.

Hirschman, Albert Otto, *Gericiliğin Retoriği*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim, 2013.

Hobsbawm, Eric John Ernest, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev: Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2015.

Ignazi Piero, “The Silent Counter Revolution”, *Europena Journal of Political Research*, Cilt 21 No 1, 1992, s.3-34.

Ignazi, Piero, *Extreme Right Parties in Western Europe*, New York, Oxford University Press, 2003.

Iordachi, Constantin ve Aristotle Kallis, “Introduction: Fascism at 100”, Constantin Iordachi ve Aristotle Kallis (der.), *Beyond the Fascist Century: Essays in Honour of Roger Griffin*, Pallgrave Macmillan, 2020.

Iordachi, Constantin, “Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş”,
Constantin Iordachi (der.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*,
çev: İsmail Ilgar, İstanbul, İletişim, 2015.

Kolasi, Klevis, “Alman Tarih Yazımında Sonderweg Tezinin Katkıları ve Sınırlılıkları: Özgün Yolun Ötesinde”, Murat Ersoy ve Mutlu Er (der.), *Türk- Alman Çalışmaları Serisi I- Sosyal Bilimler Makaleleri*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Kumral, Şefika, “Hegemonic transition, war and opportunities for fascist militarism”, Richard Saull et al. (der.), *The Longue Durée of the Far-Right: An International Historical Sociology*, New York, Routledge, 2015.

Löwy, Michael ve Robert Sayre, *İsyen ve Melankoli: Moderniteye Karşı Romantizm*, çev: Işık Ergüden, İstanbul, Alfa, 2015.

Mann, Michael, *Fascist*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Mannheim, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev: Mehmet Okyayuz, Ankara, Nika Yayınevi, 2016.

Marx, Karl ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev: Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, İstanbul, Evrensel Yayın Basım, 2013.

Marx, Karl, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri: 1848-1850*, çev: Erkin Özalp, İstanbul, Yordam Kitap, 2016.

Marx, Karl, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, çev: Erkin Özalp, İstanbul, Yordam, 2016.

Mayer, Arno J., *Dynamics of Counterrevolutions in Europe 1870-1956 An Analytic Framework*, New York, Haper Torchbooks, 1971.

Mooers, Colin, *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu: Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya'da Kapitalizmin Yükselişi*, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.

Mosse, George L., “Genel Bir Faşizm Teorisine Doğru”, Constantin Iordachi (der.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, çev: İsmail Ilgar, İstanbul, İletişim, 2015.

Mosse, George L., *The Fascist Revolution: Toward a General Theory of Fascism*, New York, Howard Fertig, 1999.

Mudde, Cas, “Introduction to the populist radical right”, Cas Mudde (der.), *The Populist Radical Right: A reader*, New York, Routledge, 2017.

Mudde, Cas, “The Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, Cilt 39 No 4, 2004, s. 542-1-563.

Mudde, Cas, “Who’s Afraid of the European Radical Right?”, *Dissent*, Cilt 58 No 4, 2017, s.7-11.

Mudde, Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

Mulholland, Marc, *Bourgeois Liberty and the Politics of Fear, From Absolutism to Neo-Conservatism*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

Neocleous, Mark, *Faşizm*. Çev. Doğan Barış Kılınç, İstanbul, Nota Bene, 2018.

Nietzsche, Friedrich, *Güç İstenci*, çev: Nilüfer Epçeli, İstanbul, Say Yayınları, 2010.

Nolte, Ernst, *Three Faces of Fascism: Action Francaise, Italian Fascism, National Socialism*, çev: Leila Vennewitz, New York, Mentor Books, 1969

Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi, 2012.

Orkunoğlu, Yener, *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2007.

Özipek, Bekir Berat, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Modern Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakarlık*, İstanbul, İletişim, 2006.

Parker, David, *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1591*, David Parker (der.), *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1591* çev: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

Passmore, Kevin, *Fascism: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2002.

Pauwels, Jacques R. *Büyük Sınıf Savaşı: 1914-1918*, Çev: Çağdaş Sümer, İstanbul, Yordam Yayınları, 2019.

Paxton, Robert O., “Five Stages Of Fascism”, *The Journal of Modern History*, Cilt 70 No 1, 1998.

Paxton, Robert, O., *The Anatomy of Fascism*, New York, Alfred A. Knopf, 2004.

Payne, Stanley, *A History of Fascism, 1914-1945*, Madison, University of Wisconsin Press, 1995.

Payne, Stanley, *Fascism: Comparison and Definition*, Madison, University of Wisconsin Press, 1980.

Polanyi, Karl, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev: Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Prowe, Diethelm, “‘Classic’ Fascism and the New Radical Right: Comparisons and Contrasts”, *Contemporary European History*, Cilt:3 No 3, 1994, 289-313.

Renton, Dave, *Fascism Theory and Practice*, London, Pluto Press, 1999.

Riley, Dylan, “Enigmas of Fascism”, *New Left Review*, Cilt 30, Kasım 2004, s.134-147.

Riley, Dylan, “What is Trump”, *New Left Review*, No 14, 2018, s.1-34.

Robin, Corey, *Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Donald Trump*, New York, Oxford University Press, 2018.

Roney, Patrick, “Aşknlık ve Yaşam: Nietzsche ve ‘Tanrı’nın Ölümü’ Üzerine”, *Kaygı*, No 20, 2013, s.307.

Rosenberg, Arthur, “Bir Kitle Hareketi Olarak Faşizm: Yükselişi ve Çöküşü”, August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm*

Faşizmin Sosyal Kökenleri, çev: Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019.

Saull, Richard et al., “The Longue Durée of the Far-Right: An Introduction”, Richard Saull et al. (der.), *The Longue Durée of the Far-Right An International Historical Sociology*, New York, Routledge, 2015.

Saull, Richard, “Capitalism, crisis and the far-right in the neoliberal era” *Journal of International Relations and Development*, Cilt 18 No 1, 2015, s.25-51.

Saull, Richard, “Capitalist Development and the Rise and ‘Fall’ of the Far-Right”, *Critical Sociology*, Cilt 41 No 4-5, 2015, s. 619-639.

Saull, Richard, “Racism and Far Right Imaginaries within Neoliberal Political Economy” *New Political Economy*, Cilt 25 No 3, 2018, s.588-608.

Saull, Richard, “The origins and persistence of the far right: capital, class and the pathologies of liberal politics”, Richard Saull et al. (der.), *The Longue Durée of the Far-Right An International Historical Sociology*, New York, Routledge 2005.

Sayre, Robert ve Michael Löwy, “Figures of Romantic Anti-Capitalism”, *New German Critique*, No 32, 1984.

Schmitt, Carl, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, Çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi, 2014.

Sieyes, Emmanuel Joseph, *Üçüncü Sınıf Nedir?*, çev: İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Skocpol, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Solty, Ingar, "The Crisis Interregnum: From the New Right-Wing Populism to the Occupy Movement", *Studies in Political Economy*, Cilt 91 No 1, 2013, s.85-112.

Sperber, Jonathan, *The European Revolutions, 1848-1851*, New York, Cambridge University Press, 2005.

Sternhell, Zeev et al., *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution*, çev: David Maisel, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Sternhell, Zeev, "Fascism: Reflections on the fate of ideas in twentieth century history", *Journal of Political Ideology*, Cilt 5 No 2, 2000, s.139-162.

Sternhell, Zeev, "Faşizm", Constantin Iordachi (der.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, çev: İsmail Ilgar, İstanbul, İletişim, 2015.

Sternhell, Zeev, *Neither Right Nor Left: Fascist Ideology in France*, çev: David Maisel, Princeton, Princeton University Press, 1986.

Tasca, Angelo, "Faşizmin Oluşum ve Gelişimin Genel Şartları", August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019.

Thalheimer, August, “Faşizm Üstüne”, August Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri*, çev: Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019.

Tilly, Charles “Counterrevolution” Jack A. Goldstone (der.), *The Encyclopedia of Political Revolutions*, New York, 1998.

Tilly, Charles, *European Revolutions, 1492-1992*, Oxford, MA: Blackwell, 1993.

Türk, Duygu, “Arendt, Devrim, Egemenlik: ‘Başlangıçta Söz Vardı’”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 42 No 2, s.183-207.

Uslu, Ateş, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi: Soyut Evrenselciliğe Karşı Eşitlik Talepleri 1789-1917 Cilt 3*, İstanbul, Yordam Kitap, 2021.

Vergin, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.

Williams, Michelle Hale, *The Impact Of The Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

Wodak, Ruth et al., *Right Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, London, Bloomsbury, 2013.

Woods, Roger, *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*, London, Palgrave Macmillan, 1996.

Wrigley, Chris J., “İki Savaş Arası Avrupa’sında karşı Devrim ve Devrim’in Başarısızlığı”, David Parker (der.), *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1591*, çev: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

Zabcı, Filiz, “Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi?”, *Montly Review*, No 2, Mayıs 2017, s.27-43.

Zimmerman, Michael E., “Heidegger’in Nietzsche Yorumunun Gelişimi”, *Cogito*, çev: Kurtul Gülenç ve Aşkın İnanç Duru, No 64, 2010 Güz, s.258-280.

ÖZET

Küçük, Gökhan, Aşırı Sağın Radikalleşmesinin Sınırları: İki Savaş Arası Dönemde Faşizm, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Klevis Kolasi, 104 sayfa.

Bu tezin temel amacı, aşırı sağın ve onun en radikal biçimi olarak ortaya çıkan faşizmin radikalleşmesinin sınırlarını incelemektir. Bu amaçla faşizmin kapitalizmle ilişkisi çalışmanın odağında bulunacaktır. Faşizmin tarihsel olarak devrimci ve dolayısıyla Aydınlanma geleneğinin bir ürünü olarak ortaya çıktığını öne süren tezlerin aksine bu çalışmada faşizm karşı-devrimci ve Aydınlanma karşıtlığı geleneğinin bir ürünü olarak, toplumsal hiyerarşileri yeniden kurmak amacıyla, eşitsizliği doğal bir unsur olarak tekrar kurmaya çalıştığı iddiasını ortaya koymaya çalışmıştır. Faşizmin, kapitalizmin ve modernleşmenin kendine özgü iç çelişkilerine bir tepki olarak ortaya çıktığı tezi doğru olsa da bu çalışmada onun temel işleyiş mekanizmalarına bir meydan okumadığı ortaya konmuştur. Bu bağlamda Faşizmin kapitalizm karşıtlığının sınırları özel mülkiyetin ve toplumsal hiyerarşik yapıların korunmasına kadardır. Bu sonuçlara aşırı sağ siyasetini doğuran hem toplumsal ve ekonomik hem de ideolojik dönüşüm ve süreçlerin incelenmesi yanı sıra iki savaş arası dönemde iktidara gelen faşizmin uygulamalarından hareketle ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Aşırı sağ, muhafazakarlık, faşizm, kapitalizm, romantik anti-kapitalizm, devrim, karşı-devrim.

ABSTRACT

Küçük, Gökhan The Limits Of The Radicalization Of The Far Right: Fascism In The Inter-War Period, Master Thesis, Supervisor: Doç. Dr. Klevis Kolasi, 104 pages.

The main purpose of this thesis is to examine the limits of the radicalization of the far right and fascism, which has emerged as its most radical form. For this purpose, the relationship between fascism and capitalism will be at the center of the study. Contrary to the theses claiming that fascism emerged as a historically revolutionary and therefore a product of the Enlightenment tradition, this study tried to put forward the claim that fascism, as a product of the counter-revolutionary and anti-Enlightenment tradition, tried to re-establish inequality as a natural element in order to re-establish social hierarchies. Although the thesis that fascism emerged as a reaction to the internal contradictions of capitalism and modernization is true, it has been revealed in this study that it does not challenge its basic working mechanisms. In this context, the limits of Fascism's anti-capitalism are up to the protection of private property and social hierarchical structures. These conclusions were reached by examining both social, economic and ideological transformations and processes that gave rise to far-right politics, as well as the practices of fascism that came to power in the interwar period.

Key Words: *Far right, conservatism, fascism, capitalism, romantic anti-capitalism, revolution, counter-revolution.*